

TARTALOM

Tanulmányok

EGYED EMESE, Lukáts István, a regionális klasszicizmus példája	3
HELTAI JÁNOS IMRE, „Csángós beszéd” és „tisza magyar”	21
SORBÁN ANGELLA, Migrációs többnyelvűség. A szociológiai perspektíva	37

Kisebb közlemények

JÓZSA ISTVÁN, „Elképzelések”. Lászlóffy Csaba prózájáról	51
SÁROSI-MÁRDIROSZ KRISZTINA, A fordítási ekvivalencia néhány elméleti aspektusa	56

...

Adattár

TAMÁS IRÉN, A magyarszováti lakodalom költészete	62
SÁNDOR ENIKŐ, A Kovászna megyei Ozsdola helynevei	72

Szemle

KOZMA DEZSŐ, Irodalmunk útjain – Erdélyben (<i>Egyed Emese</i>)	78
KABÁN ANNAMÁRIA–MÓZES HUBA, Reflexió és önreflexió Dsida Jenő költészetében (<i>P. Dombi Erzsébet</i>)	81
ÉJSZAKI KÁROLY, Toll és körző. Összegyűjtött művek (szerk. Gaal György) (<i>Kozma Dezső</i>)	83
BENŐ ATTILA, Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban (<i>Erdélyi Judit</i>)	85
SORBÁN ANGELLA, Kisebbség és kétnyelvűség. A kétnyelvűség szociológiai aspektusai az oktatásban és a munkaerőpiacon (<i>Benő Attila</i>)	87

Hírek

EGYED EMESE, Köszöntöm a kutató tanárt! Kozma Dezső 80 éves	89
---	----

STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

Anul LX.

2016

Nr. 1.

SUMAR

Studii

EMESE EGYED, Poetul István Lukács: exemplul clasicismului regional	3
IMRE JÁNOS HELTAI, „Vorbirea ceangăiască” și „maghiara pură”	21
ANGELLA SORBÁN, Multilingvismul în contextul migrației. Perspectiva sociologică	37

Articole

ISTVÁN JÓZSA, „Închipuiri”. Proza lui Csaba Lászlóffy	51
KRISZTINA SÁROSI-MÁRDIROSZ, Aspecte teoretice ale echivalențelor în traducere	56

Materiale și documente

IRÉN TAMÁS, Poezia de ocazie la nunta din Suatu, jud. Cluj	62
ENIKŐ SÁNDOR, Toponime maghiare ale localității Ojdula, jud. Covasna	72

Recenzii

DEZSŐ KOZMA, Irodalmunk útjain – Erdélyben (Pe căile literaturii – în Transilvania) (<i>Emese Egyed</i>)	78
ANNAMÁRIA KABÁN – HUBA MÓZES, Reflexió és önreflexió Dsida Jenő költészetében (Reflexii și autoreflexii în lirica lui Jenő Dsida) (<i>Erzsébet P. Dombi</i>)	81
KÁROLY ÉJSZAKI, Toll és körző. Összegyűjtött művek (ed. György Gaal) (Condei și compas. Opera completă.) (<i>Dezső Kozma</i>)	83
ATTILA BENŐ, Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban (Fenomene contactologice în limba maghiară din Transilvania) (<i>Judit Erdélyi</i>)	85
ANGELLA SORBÁN, Kisebbség és kétnyelvűség. A kétnyelvűség szociológiai aspektusai az oktatásban és a munkaerőpiacon (Aspectele sociologice ale bilingvismului în educație și pe piața forțelor de muncă) (<i>Attila Benő</i>)	87

Cronică

EMESE EGYED, Salut profesorului cercetător! Dezső Kozma împlinește 80 de ani	89
--	----

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI
Calea 13 Septembrie nr. 13

CONTENTS

Studies

EMESE EGYED, István Lukáts, the Poet: An Example for the Regional Classicism	3
IMRE JÁNOS HELTAI, “Csángó Speaking” and “Pure Hungarian”	21
ANGELLA SORBÁN, Migration Multilingualism. A Sociological Perspective	37

Short Papers

ISTVÁN JÓZSA, “Imagination”. On Csaba Lászlóffy’s Proze	51
KRISZTINA SÁROSI-MÁRDIROSZ, Theoretical Aspects of the Equivalence in Translation	56

Materials and Documents

IRÉN TAMÁS, Lyrics of a Wedding in Suatu, Cluj County	62
ENIKŐ SÁNDOR, Hungarian Toponyms of Ojdula, Covasna County.....	72

Book Reviews

DEZSŐ KOZMA, Irodalmunk útjain – Erdélyben (On the Roads of our Literature – in Transylvania) (<i>Emese Egyed</i>)	78
ANNAMÁRIA KABÁN – HUBA MÓZES, Reflexió és önreflexió Dsida Jenő költészetében (Reflexion and Self Reflexion in the Poetry of Jenő Dsida) (<i>Erzsébet P. Dombi</i>) ...	81
KÁROLY ÉJSZAKI, Toll és körző. Összegyűjtött művek (ed. György Gaal) (Writer and Engineer) (<i>Dezső Kozma</i>)	83
ATTILA BENŐ, Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban (Language Contact Issues in the Hungarian Spoken in Transylvania) (<i>Judit Erdélyi</i>)	85
ANGELLA SORBÁN, Kisebbség és kétnyelvűség. A kétnyelvűség szociológiai aspektusai az oktatásban és a munkaerőpiacon (Minority and Bilingualism. Sociological Aspects of Bilingualism in Education and in Labour Market) (<i>Attila Benő</i>)	87

Chronicle

EMESE EGYED, Honouring Professor Researcher Dezső Kozma Turning 80	89
--	----

TANULMÁNYOK

LUKÁTS ISTVÁN, A REGIONÁLIS KLASSZICIZMUS PÉLDÁJA

Egy erdélyi költő, Lukáts István (1796–1841) művei olvasót keresnek. Nem is a néma olvasásban, hanem hangzásban élnek igazán; többségük abból a felismerésből nyert formát, hogy a magyar nyelv változataiban léteznek; a tájnyelvi változatok (hangzásuk, szókincsük-szófüzésük által) és az egyéni, művészi változatok (szóalaktani, poétikai leleményeik okán) egyaránt értékesek.

A kíváncsi és újdonságra fogékony, türelmes olvasókat keresik e versek csaknem kétszáz esztendő óta Székelyudvarhelytől, Bodostól, Bibarcfálvától Kolozsvárig, Temesvártól Budapestig, hogy csak néhány helysége utaljunk a kötet egykori kalandozásaiból. A székelyföldi, baróti székelyű Tortoma Könyvkiadó, amely most közreadásukat vállalta¹, alig pár kilométerre van Bodostól, attól a helytől, ahol e versek szerzője 1824 decemberétől kezdve papi hivatását gyakorolta, és amelynek temetőjében – 1841 óta – porai nyugszanak.

Nem csoda, ha e költő művét nem ismeri a mai verskedvelő: Lukáts István, és elszórtan, folyóiratokban megjelent költeményei, szerzőjüknek a zajos nyilvánosságot kerülő élete eseményei feledésbe merültek. Szólj szelíden, halkán, álmodozva – valami ilyesmit jelent az „Andalgj hát, citerám” kijelentés. Az amfioni mondat írásai egészére érvényes; elégikus beszédmód jellemzi e művek jelentős részét; a verselő krónikás, értelmező és lélekhez szóló szerepet alakít ki magának, olvasmányokat, életeseményeket, képzelt történeteket rendel versformákhoz, és rendez három lendületes egységbe. Amikor aztán a sorozat végéhez érkezik, érzékeny búcsút vesz az érezhetően hosszasan és gonddal alakított, a feledés vagy a befogadás útjára indított verseskönyvtől: szellemi gyermekétől.

Néhány szó a szerzőről

A költő, akit az égei református egyházközség vegyes anyakönyve (1759–1828) szerint 1796 októberében kereszteltek, falun született. A születési anyakönyvi bejegyzés szerint Lukáts István apjának neve Lukáts János, anyjéé Katona Jutka. Gálos Rezsőnek az Erdélyi Múzeumban közreadott tanulmányába valaki utólag ceruzával bejegyezte az anyakönyvi információ mellé a napot is: Ége 1796. okt. 9. Életrajzírója, Gálos Rezső

¹ A kötet *Andalgj hát citerám. Lukáts István költeményei* címmel a baróti Tortoma kiadónál jelenik meg, sajtó alá rendezője Egyed Emese.

erdővidéki születésűnek mondja – Ége azonban nem erdővidéki település: a Homoród mente faluja (közigazgatásilag ma Kányádrozhoz tartozik).

Zsenge koráról nincsenek információink. Egy visszafogott hangú és szűkszavú strófa-antistrófa párban (talán a kollégiumi évekből) a szerelem (mint valami végzetangyal) vet véget a gyermekkorának, és láttatja az ártatlanság elmúlt idejét édeniként.

Rendszeres tanulmányait viszonylag későn kezdte. A Székelyudvarhelyi Református Kollégium mátrikulájában 1815-ben jelenik meg a neve. A „Stephanus Lukáts de Ége libert. pol.” aláírás az anyakönyvben azt jelenti, hogy a diák Ége településről, szabad jogállású (nem nemes) és nem lelkészi családból jött. Az iskola matrikulájában korábban is szerepel Stephanus Lukáts – de az a diák más-honnan, Sándorfalváról származott. Itt jegyezzük meg, hogy nevét hol Lukátsként, hol Lukácsként rögzítik. Gálos Rezső megfigyelése szerint a bodosi anyakönyvekben 1834-től kezdve használja saját nevében a cs-t (Lukácsnak). A pusztánév ebben az esetben keveset segít az életrajz kutatásában: a sárospataki diákok 1820-as évekbeli névsorában több, nem erdélyi Lukáts István neve is előfordul. A költő nevét a továbbiakban Lukáts Istvánként fogjuk használni.

Lelkészi pályára lépett, a környék református értelmiségével rendszeresen tartotta a kapcsolatot, versei arra utalnak, hogy örömmel fedezte fel a környék változatos természeti adottságait, az ásványvízforrásokat, sőt a fürdőket, a vulkáni eredetű, erdő borította hegyeket és tavakat, a sajátos növényzetet, amelyre egyébként a Transylvania specialis-ban Benkő József is felfigyelt néhány évtizeddel korábban.

Megnősült, megözvegyült, újra megnősült. Életrajzírói szerint nem születtek gyermekei. Kézírását a bodosi egyházi anyakönyvek bejegyzései őrzik.

Műveltség szerzés Erdély legszegényebb protestáns kollégiumában

A Székelyudvarhelyi Református Kollégiumnak, amelyet Bethlen János kancellár alapítványából és egyéb adományokból a 17. század utolsó harmadában alapítottak, a 19. század második évtizedére, amikor Lukáts István a diákja lett, főleg Backamadarasi Kis Gergelynek majd Szigethi Gyula Mihálynak köszönhetően kialakultak belső rendszabályai, működési feltételei. Jól képzett professzorokkal, de a sok tantárgy előadására ekkoriban mindössze hárommal büszkélkedhetett. Szigethi Gyula Mihály is, aki a kötethez ajánlást írt, külföldön – Marburgban, Göttingában, Stuttgartban, Bécsben – tanult.

A terhek megosztása érdekében a nagy diákoknak tanítást kellett vállalniuk.

Éveket töltött a székelyudvarhelyi iskolában. Műveltségét, a nyelvekben és az irodalmi kifejezőmódokban való jártasságát legtermészetesebben ez az intézmény alakította. Udvarhelyi tanulmányi viszonyairól Szigethi Gyula Mihály emlékezéséből (1825), Gönczi Lajos iskolatörténetéből (1895) Kolumbán Vilmos monográfiájából (2005) és Albert Dávidnak az udvarhelyi református és katolikus

diákok névsorát közreadó munkáját kísérő tanulmányából (2005) tájékozódhatunk. Fontos ismernünk Koncz József iskolatörténetét is, hiszen a székelyudvarhelyi református skóla a marosvásárhelyi református kollégiummal kapcsolatban állt.

A bécsi kezdeményezésű tanügyi reformok életbe léptetése érdekében az 1770-es évek végén az erdélyi reformátusok iskolaügyéért felelős szervek is kidolgozták a tantervi keretet. A teljes körű tanügyi reformnak azonban anyagi feltételei sem álltak rendelkezésre. Marosvásárhelyen a filozófia professzornak, Székelyudvarhelyen a rektornak kellett felügyelnie arra, hogy a tanulás a tanterv alapján történjék. Szigethi Gyula Mihályon kívül az iskola rektori funkcióját 2–3 éves ciklusokban, egymást váltva a következők töltötték be: Benkő Sámuel, Karácsony János, illetőleg Bodola Sámuel.

Az elemiben ekkoriban az Abecedariumból tanultak, a declinisták és comparisták aztán együtt sajátították el a névszókra vonatkozó tudnivalókat. Az igeragozást a *secunda classis*ban (a második osztályban) tanulták, itt Langius colloquiumai, két „kis katekézis” és a kis Cellarius szótárban közreadott latin szók megtanulása mellett Eutropius római történetének két első kötetét is tankönyvül használták. Cellarius grammatikája addigra leváltotta a református iskolákban a korábbi, *Rudimenta* című latin tankönyvet; tanították a Heidelbergi Káté magyarázatát, és a Hübner János félezer oldalnyi bibliatörténetéből is tudni kellett olvasni: ez magyarul *Száz és négy bibliabéli históriák* címmel volt hozzáférhető, Posonyban, Landerer Mihály betűivel jelent meg nyolcadrét méretben. Célratörő feladatokkal segítette a tanulást: az egyes szövegek után 8–10 kérdés állt, végül tanulságképpen egy latin és egy (a latinból fordított) magyar nyelvű verses konklúzió.

A *Tertia Classis* volt a grammatisták osztálya. Ebben folytatták Eutropius római történeteinek tanulmányozását, de már Phedrus állatmeséit is kézbe vették. Cellarius grammatikája és *Liber memorialisa* mellett, bár források nélkül, de használták a felkészülésben az úgynevezett Palatina catechesist: Rudolph Rudolph berni professzor kérdések és feleletek formájában megszerkesztett teológia-tankönyvét. A *quarta* (negyedik) *classis*ban Cellarius nyelvtanát, szótárát és történeti földrajzát tanulmányozták. Tantárgynak számított Cornelius Nepos (híres emberek élete: *De viriis illustribus*), Cicero (levelei révén) és Lázár Jánosnak az újkorra vonatkozó földrajza.

A retorika és oratoria osztályban (az ötödikben) Cicero leveleinek tanulmányozását folytatták, de beszédei segítségével itt szónoklást is kezdtek tanulni. A diákoknak volt aritmetika-órájuk, földrajz és Justinus műve alapján az ókori történelem eseménytörténetében merültek el, ez volt a *Historiae Philippicae* (vagy *Epitoma historiarum Philippicarum*). A hatodik osztály tananyaga középpontjában a poétika állt. A *verstant* Cellarius grammatikája mellé illesztett poétikájából sajátították el, alkalmazására a tanterv készítői 1770-ben Ovidius *Metamorphoses*ét, Vergilius *Aeneis*ét, Horatius válogatott ódáit javasolták.

A hetedik osztályban görögöt és német nyelvet tanultak a gondosan kiválogatott szövegek alapján: ilyen volt a thébai Cebetusnak az emberi életútra

vonatkozó munkája. Elemezték Lukianosz dialógusait. Az *Újtestamentumot* fordították görögből Pasor kis görög szótára alapján. Nyelvtani stúdiumaikban a Goeleriano-Waleriana grammatikát használhatták. A nyolcadik volt a legfelső, a logika tanulására szentelt classis. A tanterv készítői azt ajánlották, kezdődjék ez azzal, hogy Baumeister *Definitívájából* a filozófiai definíciókat emlékezetükbe véssék, majd matematikát, illetőleg szintén Baumeistertől logikát és ontológiát tanulnak. A nagy diákoknak a filozófia-professzor irányításával kellett tanulniuk, de az egyéni felkészülésre külön időt kaptak (naponta csak három iskolai órán volt kötelező részt venniük).

Hogy ez az iskola hétköznapijaiban hogyan történt, arra Lukáts verseskönyvének ajánlóját kérdezzük. Szigethi Gyula Mihály professzor oktatási módszerét is nyilvánossá tette 1825-ben, a Tudományos gyűjteményben kiadott visszaemlékezésében, ez azért is fontos, hogy a költőt ért iskolai impulzusokat mint nyelvi-kulturális gyakorlatot és közeget jobban megértjük: „Könyveket adtam ki olvasni, imitálni, a' classicus Auctorok stilussait characterizáltattam, egyet bővebb, más rövidebb beszéddel írtattam le, vagy által fordítottattam más nyelvekre 's beszédnek formáira, az életben elé forduló írások nemeire példákkal készítettem el. Ezeket, 's ezekhez hasonlókat egyedül miveltem, a' Collégammal egybe pedig bévittem a' Classisokba a Német nyelv, Statistica, Geografia, Világ Históriaja, és a' Deák nyelv Criticája tudományát, a' tanuló gyermekeknek megpróbáltatásokkor való megjutalmaztatását.”

Lukáts István szakmai felkészüléséhez tartozik egy sárospataki kollégiumi időszak is udvarhelyi tanulmányai végeztével. Honvágyról szól itt keltezett verse, de ne vegyük szó szerint a versbeli hangulatleírást, hiszen amikor aztán beköszönt bodosi parókiájára, éppenséggel sárospataki diáknak nevezte magát! (Ezt a bejegyzést Gálos Rezső, majd Fábrián Adorján Béla is látta, de mára a lap eltűnt az anyakönyvből.) Gálos Rezső a költő sárospataki tartózkodására utalva több évről beszél (birtokában lehetett valamely adatnak), meghatározónak éppen ezt a korszakát véli az ottani szellemi milió miatt: „Hosszú, kedves emlékü éveket tölt ott, mikor Szemere Pál, Kazinczy József, Szombati János, majd Szemere Bertalan az ifjúság vezérei.”

A bodosi fungens pap

Fábrián Adorján Béla bodosi református lelkész a falu korábbi papjairól rövid pályarajzokat készített 1943-as keltezésű, gépiratos munkájában². Az anyakönyvi bejegyzéseket áttekintve fogalmazta meg általános értékelését, megemlítve Lukáts István szerinte számottevő irodalmi munkásságát is, a szolgálatát végző

² A jegyzék kelte 1943. október 4. Megköszönöm Sándor Istvánnak, Bodos jelenlegi református lelkészének és Tóth Levente egyháztörténésznek, hogy rendelkezésemre bocsátották a Lukáts Istvánra vonatkozó iratokat, többek között Fábrián Adorján Béla néhai bodosi lelkipásztor írását.

lelkész-előd gondosságát, és egyháza tagjai iránti felelős magatartását hangsúlyozta: „Erdővidéknek abban a korban Benkő Józsefen kívül ő volt az egyik legkiválóbb református papja, akinek a neve még az irodalomtörténetbe is bekerült. Mint lelkész gondos pásztora volt a reá bízott nyájnak. A reánk maradt jegyzőkönyvek tanúskodnak róla, milyen szigorúan felügyelt a gyülekezete erkölcsi életére.”

Lukáts István, aki anyakönyvi bejegyzéseiben előszeretettel nevezte magát bodosi fungens (azaz címzetes) papnak, 1824. október 24-től szolgált az erdővidéki Bodos egyházközség lelképászoraként. Ekkor már állt az új helyen épített, 1794-ben felszentelt új templom. (A korábbi a földrengés megrongálta.) Magára a lelkészi beiktatására 1824 decemberében került sor. (Egykori otthona, az egykori lelkészi lak – az iskolaépülettel átellenben, a falut átszelő patak jobb partján – az 1970-es években még állt.)

Itt, Bodosban kötött házasságot 1829. február 13-án a köpeci származású 26 éves Kósa Rebekával, a közeli Szárazajta assessorának lányával. Benkő Gergely szárazajtai lelkész volt az eskető. Kósa Rebeka fél esztendő múlva, 1829 augusztusában elhunyt tüdőbajban. Lukáts 1829. szeptember 15-én másodsorra is megnősült, ezt a házasságot Bibarcfalván kötötték. A menyasszony, Szabó Lídia a kevéssel azelőtt elhunyt bibarcfalvi lelkész lánya volt, testvére Lukáts István egyik udvarhelyi tanulóársának, az ekkor már Bibarcfalván lelkészkedő Szabó Lászlónak. A költő azt is feljegyezte az anyakönyvbe, hogy Kovásznai Lajos bardoci pap volt az eskető. Ő is Székelyudvarhelyen tanult.

A költő-lelkész 1841 júniusában hunyt el az anyakönyvi bejegyzés szerint négy évig tartó szárazbetegség után. A bodosi sírkertben temették el. Budai József, a falu Miskolcon elhunyt jeles szülöttje *Lukács István állandó síremlék alapot* létesített emléke fenntartására.

Két évszázadnyi versidő

Azt is mondhatnók, többször születtek meg e versek: ahányszor csak a nagyobb nyilvánosság közelébe kerültek. Csakhogy nem egyszerű a mai olvasóhoz közel hozni a kétszáz esztendeje keletkezett verseket, hiszen a költészet nyelve mára sokat változott. A klasszikus ókor görög-római mitológiája, szövegkincse, története nem oly széles körben ismert, mint a „deákoskola” idején, a forma egyéb összetevői is új divatok korát élik manapság (szabadvers, slam poetry, grafikus költészet, hogy csak néhány irányt említsünk).

A klasszikus strófafajták a magyar nyelvű költészet történetében a 18. Század második felében számítottak izgalmasan egészen újnak (a versrendszerekről heves viták zajlottak, elméleti szövegek is születtek), még éltek velük a 19. század első felében és az újklasszicizmus jegyében a 20. század elején is. De akkor már csaknem archaizálásnak számítottak. A nagyvilág művészeti folyamatai iránti érdeklődés, a költészet mibenlétéről zajló egyre hevesebb viták, a kihívás verses

formái idejét (Ady *Új versei*, a Holnap, a Nyugat indulása), az urbánus témák művészetbeli felfutása idejét jelentette a magyar irodalomban a 20. század első két évtizede.

Nem tudjuk, mikor kezdett verselni Lukáts István, de feltehető, hogy tanulóéveiben. Gyűjteményes kötete kéziratának néhány darabja akkor keletkezhetett, amikor Berzsenyi Dániel (1776–1836), illetőleg Dukai Takács Judit, irodalmi nevén Malvina (1795–1836) még élt. Nem ismerjük a költő missziliseit, de a kor szak ünnepelt költőasszonyához szóló költemény a korabeli irodalom és irodalmi élet valamelyes ismeretéről árulkodik. (A Dukai Takács Juditot leginkább népszerűvé tevő keszthelyi Helikon-ünnepségek 1817 és 1819 között zajlottak.)

Az első elismerés a rektorprofesszortól jött. Lukáts István írásait értékelve ajánlja a verseskötet elején egykori professzora, a több éven át rektori funkciót viselt Szigethi Gyula Mihály; szépséget, elmésséget, természetességet lát ezekben a költeményekben. Elfogultsággal a világot járt, a nevelésről felelősen gondolkodó, magyar színművek és versek szerzőjeként is jegyzett professzor nem vádolható.

A második elismerés Bodos neves szülöttjétől származik. A költő halála után mintegy ötven évvel a bodosi származású pomológus, Budai József (1851–1939) egy füzetre valót kinyomatott „Lukáts pap” verseiből (kezdve *A halálról* írottal). Személyesen nem találkozhattak, de bevallása szerint Budai számára a szép prédikációiról híres lelkész költői munkásságának megismerése valóságos felfedezés számba ment. Egyedül vállalkozva a mű és szerzője népszerűsítésére, arra törekedett, hogy a jelentősnek számító (mai szóval kanonizált) magyar költők sorába juttassa. A versfüzet ma lappang: magát a tényt, hogy készült egy ilyen kötet, és hogy a versek és írójuk iránt az irodalom korifeusai nem mutatnak érdeklődést, egy Budapesti Hírlap-beli 1894-es cikkből tudjuk meg (a Budapesti Hírlap melléklete 1892. november 17.).

A harmadik elismerést Lukáts István mint költő egy budapesti újságírótól kapta. A Budapesti Hírlap 1894. évi, fent említett száma melléklete Könyvesház rovatában az álneves szerző Lukáts István munkásságáról dicsérőleg beszél. A költő Budai József-publikálta füzetéből az ajánlás részeit mintegy a másik táborból, kommentárokkal közli: „a verseskötet kézírata megfordult egyik nagy kritikuskunknál, aki nem reflektált rá. Sokáig hevert egyik szépirodalmi lapunk szerkesztőjénél, ki szintén nem méltatta figyelemre. Egy klasszikai nyelveket tanító egyetemi tanár úgy nyilatkozott, hogy Lukács minden költői hivatottság nélküli utánzó volt, kinek művei figyelemre nem méltók”. A klasszikus iskola elismert szerzőivel, Ungvárnémeti Tóth Lászlóval, Vályi Nagy Ferencsel (az Iliász-fordítóval), Horváth Endrével, Buczy Emillel egyenrangúnak tartja Lukátsot a nyomtatott füzet alapján (az olvasóknak a *Jutalom*, *Hazámhoz*, *Bodoshoz*, *Vatin* címűeket ajánlja). Kézírtos verseket is küldött Kolozsvárról a szerkesztőnek Budai, ezek közül a rövid híradás –lk. szignójú szerzője a *Myron és Lays* címűt emeli ki). A fentebb említett, *A halálról* című verset mutatóban a cikk szerzője közre is adja.

Elemzése értékelő: hatásos és tudatosan szerkesztett képek jellemzik, könnyedén folyó nyelv a legnehezebb formában, súlyos gondolatok közlésére – összegzi az újságíró, egyszersmind hozzáteszi, hogy az fogja élvezni e költemény (és tehát e szerzői stílus) szépségeit, aki kedveli a klasszikus poézist, vagy valaha, hacsak az iskolában is, megszokta a klasszikus költők munkáinak olvasását.

A negyedik elismerés, sőt áttörési kísérlet egy kezdő filológustól származik. Az egyetemi stúdiumait éppen befejezett, temesvári kereskedelmi iskolai tanárként tevékenykedő Gálos Rezső előbb a kézirat tájnyelvének eredetiségére figyelt fel, és jelezte a kötet létét (Magyar Nyelvőr, 1906), majd előadást tartott a költeményekből (Kolozsvár, 1907. Erdélyi Múzeum, szakosztályi felolvasó ülés). A számára korábban ismeretlen műveket a felfedezés gesztusával értelmező előadását közreadta a következő évben *Lukáts István költeményei* címmel, néhány verssel együtt: *A szomorúfüzfához, A patakhhoz, A gyermekkor, A hajnal, Szerelmesem, Az örömhöz, A rózsabokor, A halálhoz, Hazámhoz S. Patakról, Az Istenhez, A hírhez, Myron és Lais, A szerelem, Az ifjakhoz, A kancsóhoz, A tolvaj leányka, A pisztrangosi kútfontól, Székely útdal*. Utóbb az általa azonosított gyűjteményes verseskötvet rövid életrajz kíséretében a temesvári Főkereskedelmi Iskola Értesítőjében teljes terjedelmében publikálta (1912), külön is forgalmazta. (Ez a kiadvány ma könyvritkaságnak számít.)

Az első és megsemmisítő bírálat Lukáts verseiről ez után következett az Irodalomtörténet című folyóirat hasábjain a nyelvész Vönház István tollából (1912). A bíráló úgy tesz, mintha egyetértene Gálossal, pedig Gálos Rezső megállapításait következetesen negatív jelentéssel telíti. Értékeli az életrajz megírását és a szövegek (a mintegy 20 vers) közreadását, megállapítja a szerző által előszeretettel keresett témákat, de magukat a műveket minden költői érték híjával találja, képzelethiányt, érdektelenséget, üres bölcsekedést olvas ki a publikált Lukáts-versekből. Az eredetiség hiánya megállapításakor a jelentős szerzők – Berzsenyi, Csokonai, Bajza, Kisfaludy Sándor – minden egyebet elsöprő hatását véli felismerni Lukáts írásaiban; munkásságát (legalábbis azt, amit a publikálás nyomán ismerhet belőle) mértékre és rímekbe szedett elmélkedő prózának és nem költészetnek látja. Még „bús hangú falusi poéta”, „gyöngébb kortársai között sem tesz számot” – állítja róla Vönház István. Nyelvészként e versek stílusának adja meg a kegyelemdőfést: „Nyelve többnyire nehézkes, kifejezései póriasak” – jelenti ki (Vönház 1912. 71). Vönház István munkásságában ez a közlemény kivétel: máskor nem szólt hozzá irodalomtörténeti kérdésekhez.

A nyelvújítást közvetlenül követő korszak deákos szerzőjének Lukáts Istvánnak a 19–20. század fordulóján való felfedezése és bemutatása tehát kevés szerencsével járt, és ez több okra is visszavehető. A versek és szerzőjük pártfogói pályájuk kezdetén álló, az irodalomtudomány művelői sorában ekkor ismeretlen személyek voltak. A később gyümölcsnemesítőként nevet szerzett, de geológusként is számon tartott Budai Józsefet születési helyéhez való érzelmi kötődése állította a költő pártjára, és nem ismerte azt az irodalomtörténeti-filológusi köze-

get, amely felé – Lukáts hátrahagyott írásaival – a legjobb szándékkal, sőt lelkesedéssel elindult. Gálos Rezső, a budapesti, lipcsei, berlini, kolozsvári egyetemeken képzett bölcész, aki a későbbiekben Amadé László, Mikes Kelemen, Kármán József, Szentjóni Szabó László művéről értekezett, Lukáts verseinek sajtó alá rendezésekor még jószerint ismeretlen volt a magyar tudós körökben, az első klasszikus szerzőre vonatkozó írása, Csokonai-könyve (1909) az Erdélyi Múzeumbeli Lukáts-közleménye és a teljes versgyűjtemény temesvári közlése közti időből való.

Bízunk azonban abban, hogy a történet nem ért véget. A közelmúltban falu-monográfiájában (*Bodos. Egy székely szabad falu története*, 2013) Egyed Ákos is értékelte Lukáts István munkásságát, és költeményeiből is közölt néhányat. A versek tárgyára összpontosítva jelentette ki, hogy a táj, az ifjúság, a szerelem, Bodos szelíd népe ihlette a költeményeket, és *Az ifjúsághoz* című teljes terjedelmében közölte is. A *Régi székely költők* című versantológiába (2014) is beválogattak a szerkesztők Lukáts-verseket (*Szerelmesem, A halálhoz, Hazámhoz Sárospatakról, A kancsóhoz, Székely dal, Bálember alatt*). A versek szépségkeresése, a kísérletező tartalmi, nyelvi és képzőművészeti bátorsága, vállalt helyi (természeti és kulturális környezetet érintő) jelentései nem lehetnek idegenek a mai verskedvelő embertől.

A verses kézirat

A költő életét és munkásságát érdemben tehát Gálos Rezső kutatta, a versek másolat-voltára, a hagyományozódás folyamatára már a Magyar Nyelvőrben utalt: „A költemények eredeti kézírata tudtunk szerint nincs meg. De néhai Bartha József bibarcfalvi tanító lemásolta őket egy 201 (+3) lapnyi papíros-kötésű kötetbe. Halála után Józsa Gábor jelenlegi bibarcfalvi tanítóra szállt ez a kötet. Ez utóbbinak szívességéből dolgozhattam föl az itt közölt adatokat. – A kézirat három könyvre osztott 69 költeményt – közöttük nem egy igazán szép – tartalmaz.”

Gálos Rezső irodalomtörténeti munkássága erősen kapcsolódik a 18–19. század magyar irodalmához és annak verskincséhez. Érzékenysége a korszak magyar vers-változatai iránt kétségtelen. Az általa ismert (és bizonyára Budai József közleményét is felhasználó) életrajzot néhány Lukáts-verssel együtt *Lukáts István költeményei* címmel az Erdélyi Múzeum szakosztályi felolvasó ülésén mutatta be, majd az Erdélyi Múzeum folyóiratban tette közzé 1908-ban (ugyanazon címmel).

Nem meglepő, hogy a Bodoshoz közeli Bibarcfalva egyházi köreiben maradt fenn a költő emlékezete és verseskönyve: mint szó volt róla, Lukáts Istvánnak második felesége révén sógora volt Szabó László – Lukáts-csal azonos évben született – bibarcfalvi lelkész.

A három részre tagolt és láthatóan kiadásra szánt verseskönyvbe Szigethi Gyula Mihály (1758–1837) külföldön tanult professzor, székelyudvarhelyi rektor, a költő egykori tanára írt meleg hangú, ajánló sorokat.

A hetvenöt versből álló könyv tagolása: 25, 27, 22 vers és záróvers (valedictio). Az arányos tagolást mottósorozat erősíti.

Az első rész („könyv”) mottói az elégia-műfaj indoklását adják. Ányos Pál *Egy terhes álomtalan éjjelemkor* című versére hivatkozik Lukáts István e mottóban. (Ányos Pál verskötetét addig már nyomtatásban olvashatta, hiszen azt Batsányi János Bécsben 1789-ben publikálta.) A másik szöveghely „Tibullus-idézete” (Nec mihi vera loqui pudor est vitaeque fateri / Tot mala perpressae taedia nata meae) magyarul:

Nem szégyen ma igazt lebeszélni, kivallni az éltem
Csinnyait, amelytől únadalomra jövék

voltaképpen a *Corpus Tybullianum* III. kötete Lygdamusnak tulajdonított második verse – a kutatás *Lygdami elegiae II*-ből való. Peretsenyi Nagy László Pesten 1818-ban kétnyelvű kiadásban bocsátotta közre.

A második rész mottója Palingenius-idézet (Lukáts emlékezetből idézi, nem szó szerinti pontossággal):

Vos o Cástalides Nimphae!
Tradíte me famae ne porsus inutiles olim
Vixisse hic videar, pereamque in funere totus.

A Palingenius szerzőnek tulajdonított, az állatövi jegyeket megéneklő versgyűjteményt *Zodiacus vitae, hoc est de hominis vitae, studio ac moribus optime...* címmel a 17. századtól kezdve sokszor kiadták. E sorok a bevezető versből valók (1785-ben Bécsben is publikálták német fordításban). A kolozsvári református kollégium egykori diákja, Pataki Mózes kéziratos verseskönyvében (1806) is előfordul ez a mottó.

A harmadik „könyv” mottója ovidiusi szöveghely, a szándék nemességét hangsúlyozó, a saját szerzői képességeket illendően kétségbe vonó vallomás – a *Pontusi levelek* harmadik részéből (*a IV. darab: Rufino*):

Deniq opus nostrae culpetur ut undiq curae
Officium nemo qui reprehendat érit.
Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas,
Hac ego contentos auguror esse deos.
Haec facit ut veniat pauper quoq gratus ad aras
Et placeat caso non minus agna bove!

Ebben Lukáts a szavak sorrendjét enyhén (az értelmet nem zavaróan) megváltoztatja (az eredeti szövegben ez áll: Denique opus curae culpetur ut undique nostrae).

A fejezetzáró versek egy-egy részkonklúzió jelei: az első részt az értelmi megközelítés végességének kijelentése (*A véges elme*), a másodikat a szellemi és szerelmi társként bemutatott földi leány lendületes hívogatása (*Málvinához*), a har-

madikat a szellemi szféra felsőbbrendűségének, érték voltának felismerése (*Könyvemhez*). A verseskötet egészét záró valedictio áldás (*Búcsúdal gyermekemtől*), és a szellemi szüleménytől való elválás ünnepélyes és a fájdalomig meghatott állapotának megjelenítése.

Az egyes versek címe tematikát jelölő vagy a kommunikációs helyzetet leképező logikára vall, a számozás (eredetileg római számjegyekkel) a rendszerjelleg növeléséhez járul hozzá. Földrajzi helynevek és a mitológiaiak együtt a tapasztalható és a fiktív világ összekapcsolásának költői tervére utalnak, arányuk harmóniateremtő értékű.

Élethelyzet és verses nyoma

A költő életútjáról keveset, inkább annak fordulóiról tudunk. Sárospataki tartózkodását eddig nem sikerült dokumentálni.

Életrajzi megközelítésre néhány verse megnyílik. Talán éppen születési helye (Ége) nevével játszik el *A rózsabokor* című versében:

Csak szúrós tüskék meredeznek ottan,
Hol rubint láng ége az ég szemébe...

De a rózsabokor ennél többet jelent az udvarhelyi skóla történetét ismerőnek: rózsabokor van a kollégium címerében. Innen adódik az első, Szigethi Gyula Mihály professzornak köszönhető iskolatörténet címe is: *Nemes Udvarhely-Széki Rózsáskert* (1825), amelyet a magyarul olvasók Pesten megjelenő a Tudományos Gyűjteményből ismerhettek meg.

Az Udvarhelyen oktatott diszciplínák tartalma és az olvasottak a képhasználásban, a versek egész jelentésvilágában felismerhetők, Székelyudvarhely és környéke természeti környezete továbbá az iskolai élet ritmusa (kollégiumi élet, városi szabad órák), a diáknak a felnőtt társadalomba való beilleszkedése mozzanatai, konfliktusai gyakran közvetett formában, de felsejlenek a szövegekben. A versek egy csoportja mintegy szerelmi regényként egy fegyelmi ügyre is utal – ahol a Sárospataki Kollégiumba való „száműzetés” volt a büntetés.

Az alkalmi versek ellen már Kazinczy Ferenc hadjáratot indított, tradíciójuk azonban nem szűnt meg, ezt Lukáts olyan kortársainak példája igazolja, mint Aranka György vagy Gyöngyösi János. Az alkalmiság a ma nagy lendülettel kutatót paszkvillus-költészetnek is meghatározója. Az a koncepció, amely az írásművet egy élethelyzet emlékének tekinti, nem zárkózik el a szerző környezetében levő személyek, az általa megélt történések emlékeztető alakításától a szövegbe építéssel. Örömesemény és megaláztatás, alkalmi köszöntő és gyászvers egyaránt található e verstípusban.

Képek világa

Képgazdagság, tömörítés, képteremtés gyorsasága jellemzi ezt a költészetet. Következzék egy példa arra, milyen ismeretek birtokában lehet Lukáts István verseinek metaforáit, utalásait érteni.

Részlet (hasonlat részlete) *A székelyudvarhelyi várhoz* című versből:

Sőt majd, miként a Sárpadon elkövélt
Kátója a mord Sulla ölésire
Kardért esengett, hogy hazája
Szörnyetegit nemesen kioltsa;

Kisdedjeink is, kikben az érezt
Honfis leend, sírnak; hogy a székelyek
Levert korok még él tebenned,
Benned, a nemzetek előtt utáltba.

És részlet Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzaiból*, a *Cato Minor*ből:

„Szarpédon ... Catót állandóan magával vitte a reggeli üdvözlésre Sulla házába, amely akkor alig különbözött az istentelenek lakhelyétől, annyi embert hurcoltak oda és kínoztak halálra. Cato akkor tizennégy esztendő volt, s amikor látta, hogy híres emberek levágott fejét hozzák ki, és a jelenlevők csak titkon szörnyülködnek, megkérdezte tanítómesterétől, miért nem akad senki, aki Sullát megölje. Szarpédon így válaszolt: » – Mert jobban félnek tőle, gyermekem, mint amennyire gyűlölik.« » – Miért nem adsz hát kardot a kezembe – folytatta Cato –, hogy megöljem és megszabadítsam a hazát a szolgaságtól?« Midőn Szarpédon meghallotta Cato szavait, és látta szenvedélyes haragra gyúlt arcát és tekintetét, úgy megrémült, hogy attól fogva a legnagyobb gonddal vigyázott rá, nehogy valami elhamarkodott tettet kövessen el.”

Nem tudjuk, ismerte-e Lukáts Budai Esaiástól *A régi tudós világnak históriájá-t* (1802), amelyben Plutarkhosz igazság- és erényszeretetét, a méltányosság elvének keresése az ítéleteiben, az emberi természet ismeretét és a politikai tájékozottságát méltatja Tanárky Jánostól a *Némely görög és római nagy emberek életé-t* (1807) a Plutarkhosz-mű első magyar fordítását. Mindenesetre a kollégiumban görögöt és latint is tanultak (a görög Plutarkhosz római polgárságot nyert), a műben megjelenő történetekre verseskötetében egyebütt is utal.

Sulla kegyetlenkedései és a „barbár” népek véres emberáldozatai (Lukáts István a székelyudvarhelyi várat, amelynek legördülő sziklája egyik iskolatársa halálát okozta, és amelyet építtetői a székelyek függetlenségi törekvései letörésére emeltek valaha, a Cato-történet fényében általában a szabadságküzdelmek és zsarnoki hatalom kibékíthetetlen ellentétét sugallják.

Versben – mindenről

Erdővidéki kollégium létrehozásáért érvel (*Erdővidékhez*) – hasonló tárgyú verse van Csokonainak *Jövendölés az első oskoláról a Somogyban* címmel. Kárhoztatja a nevelés erőszakos eszközeit, vigasztalja a baleset, járvány vagy gyermekbetegség áldozatait sirató szülőket, együtt érez a szegényekkel, a gyöngékkal.

Új pihenőhelyek (és mai értelemben turistalátványosságok) felfedezésére hív a *Pisztrangosi kútfontól* címmel – utalva a települések és a verses megörökítés tradíciójára: Blandusia kútjára (Horatiusnál), Balatonfüredre (nem nevez meg szerzőt, de Kisfaludy Sándor és Csokonai is lehet). Csokonai (és részben Anákreon) követőjeként Csokonaihoz hasonlóan (és az általa használt strófatípusban) verset ír a boros edényhez (*A kancsóhoz*), a farsang mulatóidejéhez (*Fársáangi ivó dal*), a csókhoz, a méhhez, a magánossághoz (*A magány*). Verset ír a Holdhoz (akárcsak Újfalvy Krisztina), a Múzsához, mint legkedvesebb szeretőhöz (Múzsámhoz), jótevőkhöz (mint Horatius Maecenáshoz).

Propozíciós versei olyan tézisekre épülnek, mint a gyermekkori emlékezetbeli megszépülése (*A gyermekkor*), a női ingatagság kijelentése (*A hívtelen Chloéhoz*), a pénzéhség (*A fősvényhez*), a hasznos élet (*Foglalatosságim*) példája.

Érzelmek, hangulat-állapotok sokaságát jeleníti meg szabályos versmondatokban: a bánatot, a honvágyat (*Hazámhoz, S. Patakról*), a meghatottságot (*Búcsúzás a Hargita aljától*). Ez utóbbi Berzsenyi Dániel *Búcsúzás Kemenes-Aljától* című költeményének adaptálása a Székelyudvarhelyen megélt, átélt tapasztalatokhoz.

Maga a kötet sajátos felépítésével, tartalmi ívével, változatos tematikájával egyértelműen bizonyítja, hogy tudatos munkája szerzőjének. Bizonyára több év terméséből válogatott, amikor egybeszerkesztette az udvarhelyi és környékbeli, sárospataki és erdővidéki, bodosi inspirációra utaló költeményeket. Az ókornak a kollégiumban eredeti nyelven tanulmányozott szerzői itt magyar versbeszéddel jelentkeznek (ha nem is fordítások, tudatos, tudós követés – imitáció – formájában). A korszak kedvelt eredetromantikája is megjelenik a témák sorában: főleg a székelység mitizált történelme. (Az ókori világ eseménytörténetét iskolai stúdiumaiból ismerve nem eshetett nehezebbé párhuzamosságokra lelni a nagy folyamatok és a székelymagyarság története között. Nem érdektelen, milyen tárgyak voltak ekkoriban az iskola régiséggyűjteményében: *Régiséggyűjtemény*. E kis gyűjteménynek értékesebb darabja alig van 20–25. Ezek a következők: 1 darab fapajzs, 1 darab bronzfejsze, 1 darab bronzcsákány, 1 darab török lovassági spádé, 6 darab régi sarkantyú, 1 darab láncing és láncföveg, 1 darab vasvért, 1 darab kőfejsze, 1 darab vaskesztyű (kínzó), 1 darab török lópatkó, 1 darab lándzsa (barbarizmus), 1 darab régi nyílhegy, 2 darab múlt századi kard a „Székely-támadt” várból, 1 darab deák tóga [...], néhány római díszítő táblácska és urna darab. E tárgyak látványa és közelsége is bizonyára segítették képzelőereje és nyelvi készségei

mellett a székelly eredetmonda-versek és általában a történeti tárgyú költemények létrehozásában).

A 19. században folytatódik a magyar nyelvű (világi) költészet művelése – a papi hivatás mellett vagy teológusi alpműveltséggel. Lukáts István természetesen korabeli papköltők közé is besorolható az unitárius Aranyosrákosi Székely Sándor, Kriza János, a római katolikus Verseggy Ferenc, Virág Benedek, Czuczor Gergely, a református Csokonai Vitéz Mihály és Sipos Pál mellé – bár az ő munkásságuk műveik nyomtatásban való terjedése, követhető visszhangja okán, ha különböző mértékben is, de ismert.

Csokonai, a magyar költészet nagy hatású tanára 1805-ben elhunyt, de magyar poétikatanítási módszere tovább élt, bizonyítja ezt az úgynevezett szatmári kézirat, S. Pataki Mózes verseskötete, vagy éppen ez a kötet is: Anákreon nyomán a bor- és szerelemdalok, Horatiusén a csöndes elvonulás szépségének és a békeségnek versei, a vergiliusi pásztorköltemények vagy a német Wieland 18. századi, római típusú, csípős epigrammái. Az úgynevezett *sententia* (egy bölcs mondást verssé fejlesztő) vagy *pictura* (bonyolult képi másolatot nyelvi elemekkel megoldó) verstípusok jelen vannak a kötetben, de a gyászóda, a szociális érzékenységre valló társadalomfilozófiai eszme-futtatások is, amelyek mind a 18. századi bölcselő verslevelekre, mind a romantika irodalmának új formáira jellemzőek.

A vallomásosság és a tanító (erkölcsfilozófiai-didaktikus) célzat áthatja e versek többségét, amelyek a tudatos szerkesztés következtében lassan haladnak a helyi értékek felismerése és festői bemutatása felé... Székelyföld, különösen Háromszék természeti kincseinek érték-voltára versekkel figyelmeztet e bodosi Horatius, de jókedvvel álmodozik a székelly történelemről is – más, a történelmet a romok poétikus megszólaltatásában jeleskedő, mítoszkedvelő költőkkel, Kisfaludy Sándorral, Vörösmarty Mihállyal, az erdélyiek közül Aranyos-Rákosi Székely Sándorral, Debreczeni Mártonnal egy időben.

Szigethi Gyula Mihály e kései tanítványa bizonyára a kor népszerű magyar költői, Kisfaludy Sándor, Csokonai, Berzsenyi lelkes olvasói közé tartozott, felhasználta képeiket, klasszicizáló vagy érzékeny-dalszerű versmondadataikat, meg is említi őket költeményeiben. Szerzői magatartásukat időnként maga is gyakorolta. Olvasta Kazinczy munkáit – Dayka Gábor Kazinczy által közzétett érzékeny verseit is. De Dukai Takács Judit – Döbrentei Gábor elnevezésével Malvina – költeményeit szintén olvasta. (Érdekességként jegyezhetjük meg, hogy Lukáts a költőnővel egy évben született.) A Magyarország távolabbi vidékein élő költőasszonyt felszabadult hangú, catullusi hangnemű (stílusosan szapphói strófájú) versben hívogatja, szólítja magához.

A versekben említett – klasszikusan költői névbe rejtett – további női műzsáit nem próbáljuk valóságos személyekkel azonosítani. A Lillák (Csokonai), Lollik (Berzsenyi), Nizák (Ungvárnémeti Tóth László) vagy éppen Metastasio (Csokonai által magyarított) Nicéje mellett Lukáts István Emmije is helyet kér!

Egyébként a szerző szépen fordul magához a költészet Múzsájához is mint a hervadásra ítélt hölgyeknél magasabb rendű szellemalakhoz.

Klasszikus strófák, nyelvújító kedv

A kötet a magyar irodalmi klasszicizmus formajegyeit viseli magán, témakezelése a horatiusi-anákreoni versekére emlékeztet, hangneme sok tekintetben rokon azzal, amit Csokonai, Kölcsey, Berzsenyi sőt a Lukátsnál jóval fiatalabb Petőfi verseiből ismerünk.

A hangzás megteremtése

A versek olvasottságra és a nyelv hangzó vonatkozásainak tudatos alkalmazására utalnak, amely a hangutánzással is szívesen él.

Tény, hogy nem a szemnek (néma olvasásnak), hanem a hangoztatásnak (elmondásnak), meghallgatásnak, a hallásnak szólnak e többnyire klasszikus időmértékes megoldású versek. Különleges a nyelv, amelyen Lukáts verseit írja: a nyelvújítás bátorsága látszik a szavakhoz való viszonyulásában (a versritmus érdekében gyakran egy-két szótaggal megrövidíti vagy éppen megnyújtja a szavakat), ugyanilyen szabadon kezeli a magánhangzók időtartamát. A hangjelölés és általában a helyesírás kérdéseiben nem könnyű Lukáts István eredeti a beszéd- és írásmódját megismernünk, mert a kötet másolója láthatólag némelykor saját belátása szerint olvasta ki a szerző írását. Több helyen felismerhető a félreolvasás is (ezeket a sajtó alá rendezés során javítottuk).

A klasszikus időmértékes verseket hajlamosak vagyunk alábecsülni, pedig eredeti mondandóhoz kapcsolt fegyelmezett sorai a költői mesterség remekeit hozzák létre.

Így lesz meztelen a virág,
Így kopacul el a világ.

A Murgó hegyin és alján című versben a virág-világ rímpárt használja tehát, a magyar irodalomban oly régi toposzt. Rímei nem görcsösek, a közköltészet rímhasználata, a mulatóversek néhol bumfordi keresetlen hangzásai nem a véletlen művei, hanem stiláris döntések eredményei e versekben. A nyelvi játékoság áthatja az egész kötetet. A rímek e főleg időmértékes versekből álló kötetben ritkábbak, de nem érdektelenek: Árkádia-tanulmány fia, keserveim-éjjeleim (*Búcsúzás a Hargita aljától*) ruházatod-eltarthatod, hidege-melege (*Az örömhöz*).

A magánhangzók hangértékéről, a nyelvváltozatok hierarchiájáról, az irodalomba illő szavakról komoly viták folytak a magyar tudósok és szerzők körében az 1770-es évektől kezdve a Tudós Társaság létrejöttéig, 1830-ig. E vitaközegben, amely időben egybeesik a magyar nyelvért, mint a tanulás nyelvéért való kulturális és politikai munkálkodással, nem kell meglepődnünk a hagyományosabb területen élő és verselő ember egyéni hangjelölő megoldásain. Ízes beszéde egyébként a

klasszikus formának nem ellensége – csak az olvasótól igényel némi ráhangolódást ez a forma. Hogy az udvarhelyi skóla vagy valamelyik tanára vagy az iskola gazdag könyvtára, vagy valamelyik verselő ismerőse vezette a magyar nyelvű költészet gyakorlására, nem tudjuk. Tény, hogy iskolai éveire esik az Erdélyi Múzeum folyóirat elindulása és Csokonai poétai munkái, Berzsenyi órái, elégiái, Kölcsey egyes versei az ő költői próbálkozásai idejére megjelentek. Magának a székelyudvarhelyi könyvtárnak szegényességét említik a 19. század eleji jelentések, de tudjuk, hogy Szigethi Gyula Mihály értékes könyvtárral bírt.

Aszklepiadészi strófában foglalja össze (*Foglalatoságim* címmel) bodosi mindennapjait – szépet szépen kívánva ábrázolni a klasszicizáló költészet rendje szerint:

Megkondulva az éjt eltemető harang,
 Mosdódásim után Istenemet hívom
 Mindennap segedelmül,
 Virgíl pásztori daljaként.

Alkaioszi strófákban ad tanácsot a feleség-keresőnek *A tapasztalás* című versében:

Nézd meg sirását és mikoron nevet,
 Midőn ebédel s munkamezőn vagyon,
 Nézd meg viradtkor s holdvilágnál;
 S el ne felejtsd, amiket tapasztalsz.

Szívesen rendelte szapphói strófákba verseit (ebben is Berzsenyit követte), mint a koszorús ünnepelt és helyi őse találkozásáról kigondolt ódában (*Méltóságos Cserei Elek úr alkirálybíróására lett választásakor*):

Válj fejérré, Kormos, s ezüst habokkal
 Dőlj az Olt csendes kebelébe által.
 Szállj ki, Bardoc, s nézd unokád borosztányt
 Tartva fejében.

A magyar előidőkre vonatkozó humort sem nélkülöző elbeszélő megoldások már Ányos Pál, Barcsay Ábrahám, Orczy Lőrinc verses leveleiből ismerősek, megteremtették az emberi léptékű népszerű beszédmodot a nemzeti történelemtől – együtt olvasott tudós források és közösen „múlatott” időben kimunkált fantáziajátékok révén. A latinul vagy görögül tanulmányozott auktorok után versbe írták-megteremtették magyarul, a honi nyelv lehetőségeivel való fáradhatatlan kísérletezésben. A képzelet ilyen kiáradása a 19. század első fele eposzszervezőire jellemző, egy Csokonaira (Árpádiász), Vörösmartyra (Zalán futása), Peretsenyi Nagy Lászlóra (Orodias), és a sort folytatni lehetne.

Lukáts István érezhetően örömet lelte magyar nyelvre görög-római versformákkal való találkozásának. Költői szabadságát többszörösen is élvezte. Versei

írásmódját – ahol ezt a prozódiai és a tájnyelvi érték megsértése nélkül tehetjük – közelítettük a mai helyesíráshoz. (Ezt annál is inkább meg mertük tenni, mert a versek nem a szerző kézírásában maradtak ránk és írásmódjukban gyakori a következetlenség.)

A húrokat mondhatni többféle hangszeren különféleképpen megszólaltatva mégis egységes és egyéni hangon szól a lírikus a verskedvelőhöz. A székelységhez békeszerző figyelemmel fordul. A katonanép keménységének szelídítése – voltaképpen az erényességre való türelmes rávezetés és a környezet szépségeinek kijelentése érthető nyelven, erre, ilyen „népszerűsége” vágyik a hely poétája:

Szűz Múza! Tenéked köszönhetem én is,
Hogy a Baróth vize daljaim hallhatja:
Hogy egy játszi költő Erdővidéken is
A havas bérceket szólni taníthatja.

Tenéked köszönöm, hogy mint Spárta régen
Enyhítette a had súlyát muzsikával:
Itt a harc fiait hegyen és térségen
Szelidgettem hegedűm hangjával.

Időben és térben távoli dolgokat kapcsolnak össze a kötet versei. Hogy a kifejező és felhívó tartalmakból csak néhányra utaljak, az erdővidéki iskola sürgetése nem maradt visszhangtalan (a Székely Mikó Kollégium megteremtésével 1855 és 1859 között), az iskolai elavult pedagógiai módszerek megváltoztatásának igénye ma is időszerű, Horatius szelídségére, Anákreon kedélyére szintén szükségünk van. E versbeszéd szokatlanabb formája, írott nyelve pedig talán nem akadály a megértésnek.

Most Lukáts István hazatér – a költő végre olvasói körébe jut (megosztja vele új kifejezéseit, ismerős hangzású ódáit, elégiáit). Hiszem, hogy otthon lesz élete valamennyi egykori színhelyén, de mindenütt, ahol a verset szeretik.

EGYED EMESE

Kulcsszó: Lukáts István, költő-lelkész, regionális klasszicizmus

IRODALOM

- [-lk] Egy ismeretlen klasszikus költő. Pesti Hírlap, Melléklet 1892. (14. évf. 318. szám), 1892. nov. 17.
- Benkő József, *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. I–II. Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szabó György. Kriterion. Bukarest–Kolozsvár, 1999.
- Berzsenyi Dániel versei*. Pest, 1813. Kiadta Helmecei Mihály, arczk. (2. bőv. kiad. egy kalauz értekezéssel Helmecei Mihály által.) Uo. 1816.
- Csikós Júlia, *Szigethi Gyula Mihály könyvgyűjteményének a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégium Gróf Teleki Domokos Könyvtárába került kötetei*. Areopolis. 2013.
- Debreczeni Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*. Akadémiai Kiadó – Debreceni Egyetemi Kiadó. 2012. [Csokonai Vitéz Mihály Összes művei. Pótkötet.]
- Egyed Ákos, *Bodos. Egy székely szabad falu*. Tortoma Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 2014. 173–175.
- Egyed Emese, *A székelyudvarhelyi várhoz. Lukáts István udvarhelyi gyászverse*. Lustra, I. évf. 2. 2014. 4–7.
- Gábor Csilla–Egyed Emese–Lövetei László (szerk.), *Régi székely költők*. Hargita Kiadóhivatal. Csíkszereda, 2014.
- Gálos Rezső, *Adatok az erdővidéki tájszólás történetéhez*. Magyar Nyelvőr, XXV(1906). 219–222.
- Gálos Rezső, *Lukáts István költeményei*. Erdélyi Múzeum, 1908. Új folyam III.
- Gönczi Lajos, *A székelyudvarhelyi ev. Ref. Kollégium múltja és jelene*. Székelyudvarhely, 1895.
- Janitsek Jenő, *Miklósvárszék történeti és jelenkori hely- és családnevei*. Kiadja az ELTE magyar Nyelvtudományi Intézet Névkuató Munkaközössége [Magyar Névtani Dolgozatok 188]. Budapest, 2004.
- Kolumbán Vilmos József, *Backamadarasi Kiss Gergely*. A Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet kiadása. Kolozsvár, 2006 [Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 15.]
- Koncz József, *A marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1557– 1895)*. (Második, átdolgozott, szerkesztett, bővített kiadás). Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2006.
- Lukáts István költeményei*. Életrajzi vázlattal kiadta Gálos Rezső. Uhrmann Henrik nyomdája. Temesvár, 1911.
- Székelyudvarhely református és katolikus diáksága 1670–1781*. Bevezetővel közzéteszi Albert Dávid. Szeged, 2005. [Fontes Rerum Scholasticarum VIII.]
- Szigethi Gyula Mihály, *Nemes Udvarhely-Széki Rósáskert*. Tudományos Gyűjtemény, 1825. 11. kötet. 30–62.
- Vonház István–Gálos Rezső, *Lukáts István költeményei*. Irodalomtörténet, 1912. I. sz. 70–71.

KÉZIRATOS FORRÁSOK

- Lukáts István versei három könyvekben*. Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár.
- Csíkszeredai Állami Lvt. Fond nr. 47., 297. kötet – *Égei református egyházközség vegyes anyakönyve 1759–1828*. f8.
- Sepsiszentgyörgyi Állami Lvt. Fond nr. 105., 139. kötet, *Bodosi református egyházközség vegyes anyakönyve 1834–1858*. f82.

POETUL ISTVÁN LUKÁTS, EXEMPLUL CLASICISMULUI REGIONAL

(Rezumat)

István Lukáts (1796–1841) a fost elevul Colegiului Reformat din Odorheiu Secuiesc unde și-a însușit după modele ca Horațiu și Virgiliu o practică poetică și a creat poezii în limba maghiară pe teme tradiționale (dragostea, luarea de rămas bun, destinul uman) și pe teme de ocazie. Volumul manuscris identificat de către Rezső Gálos în 1908 a fost prefațat de către fostul profesor al poetului Gyula Mihály Szigethi dar publicarea nu a avut loc. A fost necesar să se modernizeze ortografia originală a poeziilor pentru a mări accesibilitatea textelor. (Casa de editură Tortoma care a acceptat recent publicarea poeziilor lui Lukáts se găsește în apropierea satului Bodos unde poetul a lucrat ca preot reformat între 1824 și 1841.) Valoarea acestor poezii constă mai ales în calitatea imitațiilor poezilor latini clasici și maghiari (M.V. Csokonai, D. Berzsenyi).

Cuvinte cheie: István Lukáts, poet-preot, clasicism regional

ISTVÁN LUKÁTS, POET, AN EXAMPLE FOR THE REGIONAL CLASSICISM

(Abstract)

István Lukáts (1796–1841) studied at the Calvinist College in Odorheiu Secuiesc (Székelyudvarhely). There he acquired his classical poetical practice following the models of Horace and Vergil, also choosing traditional subjects such as love, goodbyes, and human fate. His manuscript volume has been identified in 1908, by Rezső Gálos. The volume had a preface written by Gyula Mihály Szigeti, but hasn't been published. The value of István Lukáts' poetry lies mainly in the quality of imitation of the Latin poets and the Hungarian authors (M.V. Csokonai, D. Berzsenyi). However, in order to proceed with the imminent publication of the manuscript (by Tortoma Publishing House, located close to Bodos village where Lukáts served as a vicar between 1824–1841), as well as for a better accessibility, a review and modernisation of the orthography has been necessary.

Keywords: István Lukáts, poet-vicar, regional classicism

„CSÁNGÓS BESZÉD” ÉS „TISZTA MAGYAR”¹

Moldva magyar–román kétnyelvű lakosainak identitása más, mint amit a Kárpát-medencében magyar nemzeti identitásnak tartunk. Erről az egyébként napjainkban nagy sebességgel változó identitásstruktúráról (Lajos 2015) sokat tudunk, leírására számos kísérlet született (vö. Tánczos 2011, 1997; Diaconescu 2005; Simon 2005; Pozsony 2005; Peti 2006). Ezekben közös, hogy a moldvai kétnyelvű beszélők identitásmintáit – némi általánosítással – kettős ellentétben írják le: egyrészt a modern nemzeti és a premodern-prenacionális minták párhuzamos jelenlétét hangsúlyozzák, másrészt azt mutatják be, hogy a kétféle, a magyar és a román modern nemzeti identitást kialakítani igyekvő társadalmi-politikai törekvések egyszerre hatnak a közösségekre.

Tanulmányomban – néhány fogalmi és szemléleti kérdés áttekintése után – bemutatom, hogy a premodern szemlélet a nyelvvel és beszéléssel kapcsolatban is megjelenik a moldvai közösségek vélekedéseiben: másképp értelmezik az őket körülvevő nyelvi valóságot, mint az európai nemzetállami minták és hagyományok szerint gondolkodó Kárpát-medenceiek. A dolgozathoz az ötletet a konstruktivista megközelítés néhány sarkalatos megállapítása adta. A diskurzus legfontosabb kiindulópontjai a következők: A (nyelvi) valósággal kapcsolatos kategorizációk sosem ideológiamentesek (Busch 2013: 102), amit a leíraskor érdemes tudatosítani. Ezek a kategorizációk meghatározzák a nyelvről és a beszélésről való gondolkodásunkat, mivel nyilvánvaló és maguktól értődő igazságoknak látjuk őket (Laihonen 2011: 21). Ennek ellenére csak az adott szociokulturális közegben, jelen esetben az európai nemzetállamok és sztenderdizált nemzeti nyelvek világában tűnnek annak.

Ebben az értelmezésben Európában a modern nemzetállamokkal párhuzamosan alakult ki a nyelvről való gondolkodás mai fogalomrendszere, tehát az a szociokulturális közeg, amiben mi európaiak a nyelvről gondolkodunk. Az európai nemzeteket – némileg természetesen leegyszerűsítve – a közös nyelv, a közös történelem és a közös föld hármassága mentén definiáljuk (Törzsök 2001). Ez nem volt mindig így: ahogy a nemzet és a hozzá tartozó nemzeti identitás létrejött a modernizmushoz köthető, ugyanúgy a nemzeti nyelv is ezeknek az időknek a terméke. A modernista folyamatokkal, az írás technológiájának (Lane 2015) elterjedésével, a sztenderdizációval, a közoktatás általánossá válásával, az írásbeliség és a műveltség piacosodásával (Deumert 2010: 245; García 2014b: 146) párhuzamosan alakult ki a nyelvről való gondolkodás mai fogalomrendszere, tehát az a szociokulturális közeg, amiben mi európaiak a nyelvről gondolkodunk. Az európai nemzeteket – némileg természetesen leegyszerűsítve – a közös nyelv, a közös történelem és a közös föld hármassága mentén definiáljuk (Törzsök 2001). Ez nem volt mindig így: ahogy a nemzet és a hozzá tartozó nemzeti identitás létrejött a modernizmushoz köthető, ugyanúgy a nemzeti nyelv is ezeknek az időknek a terméke. A modernista folyamatokkal, az írás technológiájának (Lane 2015) elterjedésével, a sztenderdizációval, a közoktatás általánossá válásával, az írásbeliség és a műveltség piacosodásával (Deumert 2010: 245; García 2014b: 146) párhuzamosan alakult ki a nyelvről való gondolkodás mai fogalomrendszere, tehát az a szociokulturális közeg, amiben mi európaiak a nyelvről gondolkodunk.

¹ A tanulmány az OTKA K 112447 számú pályázata támogatásával készült.

zamosan a valahogy beszélés helyett az egyes nyelvek kezdtek gondolkodásunk alapegységeit jelenteni.

A nyelvi gyakorlatot a modernizmus úgy gondolja el, hogy a nyelv mint autonóm rendszer a használatát megelőzően, attól függetlenül is létezik (Pennycook 2010: 9). Ez a nyelv-fogalom elválasztható a beszélőtől és a beszéléstől: gondolkodásunk számára önállóan értelmezhető, absztrahált egység (Blommaert–Rampton 2011: 4). Például „magyarul” és/vagy „románul” beszélünk, „angolul” és/vagy más „nyelven” tanulunk. A magunk beszélésére úgy gondolunk, hogy valamilyen nyelvhez vagy nyelvekhez kapcsolódik. A kétnyelvűséget duálisnak gondoljuk el (García 2014a), és a többnyelvűség leírásában is ez logikánk kiindulópontja.

Saját modernista kategóriáinkat az ilyesfajta kategorizációk észrevétlen volta miatt önkéntelenül más társadalmi-politikai szerveződések esetében is alkalmazzuk. Úgy látjuk, hogy a nyelv univerzális eszközökkel alakítható, például sztenderdizálható, ebből következően tehát rendszerszerű. Ez azonban tulajdonképpen kolonialista gondolkodásmódot eredményez: az európai nemzetállamokon kívüli (vagy azok „alatti”) valóságban az egyes nyelv fogalmának értelmezhetősége igen problematikus (García 2014a: 108). Alkalmazásával ugyanis önkényes etnikai és nyelvi határokat húzunk, és ezzel felszámoljuk a mindennapi nyelvi praxisok flexibilitását, fluid jellegét (Busch 2013: 108).

Mindezek miatt a nyelvnek e rendszerszerű, a nyelvhasználati valóságtól elvonatkoztatott felfogása helyett célszerűbb a nyelvre mint cselekvésre, emberek közötti interakcióra gondolni. Karácsony Sándor társaslélektani alapú nyelvтан-jában hasonlóan jellemzi a nyelvet: „Ez a nyelv ott él, ott lüktet, ott hat a valóságban. Abban a valóságban, ahogy mi emberek beszélünk” (1938 [2010]: 22). A posztmodern paradigma felismerése ugyanez: az egyes nyelvek helyett a beszélés (languageing) kerül a vizsgálódás középpontjába.

Mindez azzal jár, hogy az anyanyelven, a kétnyelvűség és a többnyelvűség fogalmain át egészen például a diglossziáig számos, az egyes nyelvek létezésének feltételezésén és az ebből fakadó dichotomikus két- és többnyelvűségfelfogáson alapuló szociolingvisztikai fogalom használatát újra kell gondolni, és meg kell találni az új gondolkodásmód megfelelő terminusait. A nyelvek és változatok közötti váltásról és/vagy a kódok keveréséről szóló diskurzusnál érdekesebb az, hogy a nyelvek közötti határok hogyan értelmeződnek, illetve a nyelvek közötti különbségtételek milyen nyelvi ideológiák következményei (Otsuji–Pennycook 2010: 241).

A kirajzolódó új terminológia alapfogalmai egyrészt *az emberi nyelv* maga, másrészt a *nyelvi jellemzők*, harmadrészt pedig a beszélők nyelvi tartalékai, *reper-toárja* (Jørgensen 2008, Jørgensen és mtsai 2011, Busch 2012). Amikor beszélünk, nem nyelveken beszélünk, hanem „csak” beszélünk. Magyar nyelven Karácsony Sándor munkásságában találkozunk ezzel a szemlélettel: „*A nép a maga nyelvét éppen úgy nem érzékeli, mint ahogy az egészséges ember nem érzi a fogát vagy a fejét, és nem probléma számára kezének, lábának, derekának, nyakának ide-oda*

mozgatása” (1939 [2009]: 102). Bár az egyes nyelvekkel kapcsolatos kategorizációk ma nagyon erősek, meghatározzák nyelvről való gondolkodásunkat, és átszövik az egész oktatási rendszert, mégis él ez a másik fajta, a nyelvről és beszélésről való természetes gondolkodásmód. Az elmúlt években végzett szociolingvisztikai terepmunkám során nem csak Moldvában találkoztam ennek egyértelmű jeleivel:

(huszonéves dél-dunántúli beás cigány származású egyetemista)

„... ő kétnyelvűnek vallom-e magamat? .. nem. nem. mer a- a beás nyelv, bármennyire nem beszélem száz százalékosan és a legjobb tudás-, vagy a legnagyobb nyelvészeti eszközökkel, de az any- a második anyanyelv. én azt gondolom, hogy az, hogy ő- ezér nem, tehát hogy nekem ez a sajátom, és a magyar, meg az anyanyelv- vagy a ő- a beás nyelv az egy. egy- egynek számít, tehát én ide tartozom, és hogy azon belül hova tartozom, az- az nekem egy. nem tudom ezt jobban kifejezni, lehet hogy nem is értik talán, de hogy én nem tartom magam kétnyelv- tehát nem.

[...]

de nem, nálunk ez így- nem tudom szétválasztani a kettőt, nekem ez hozzátartozik a magyar nyelvhez, tehát így magyarul beszélnek hozzám, de közben mondanak hozzám egy beás nyelvet – nem tűnik fel nekem, hogy ők nekem ezt beásul mondták. mert mint a magyar. tehát ez egy nagyon furá gondolkodás lehet, de nem tartom magam kétnyelvűnek. (A felvétel Debrecenben, 2015 tavaszán készült).

Ez a fiatal adatközlő elutasítja azt, hogy kétnyelvű lenne, mert nem érez dualitást (García 2014a) a nyelvi repertoárjában: megnevezi ugyan a két „nyelvet”, de azt mondja, hogy *a magyar meg [...] a beás nyelv az egy. Furának* nevezi ezt a gondolkodásmódot, mert a mai uralkodó nyelvi ideológiáknak nem felel meg. Pedig ez a természetes nyelvről, „kétnyelvűségről” szóló gondolkodás.

A moldvai nyelvcsereéről szóló monográfiámban (2014) többek között a következő megállapításokat tettem a moldvai magyar kétnyelvű beszélőközösségek általános nyelvi jellemzőivel kapcsolatban: a saját nyelvváltozat státusát a beszélői vélekedésekben nagyfokú bizonytalanság övezi. A beszélők számára igen gyakran nem egyértelmű, hogy anyanyelvváltozatuk a magyar nyelv egyik változata. A beszélők számára nincs a kétnyelvűségnek önértéke, a kétnyelvűség fenntartásának (érzelmi, intellektuális vagy akár racionális alapú) motiváltsága a legtöbb esetben hiányzik. A nyelvváltozat jövőjéről szóló beszélői vélekedések általában nem korrelálnak a jelenleg zajló nyelvi folyamatok elemzése alapján kialakítható várakozásokkal. Ha a beszélők vélekedéseikben előre is jelzik a nyelvváltozat visszaszorulásának, illetve eltűnésének lehetőségét, az esetek elsősorban többségében nem fogalmazznak meg semmilyen értékítéletet ezzel a jelenséggel kapcsolatban. (Heltai 2014: 87)

A fenti állításokban közös, hogy a néven nevezett, egyes nyelvek ideológiai keretében értelmezik a moldvai nyelvi valóságot. Ha azonban szem előtt tartjuk a tételt, mely szerint *„nincsenek nyelvek, csak nyelv van”* (Karácsony 1947 [2011]: 139), máris értelmezhetővé válik az, ami eddig „érthetetlen” volt: nem tartják

nyelvüket a magyar nyelv változatának, mert csak (egy) nyelvük van: ahogyan éppen beszélnek; nincs értéke a kétnyelvűségnek, hiszen a beszélők fejében nincs kétnyelvűség sem. Nem „félnek” a „magyar nyelv” elvesztésétől, mert eddig is beszéltek, és ezután is beszélni fognak: „*ingemet nem akaszt el, hogy másik hogy beszél, vaj az egyik. nem, nem kantál <számít>, ki hogy bírja, ki hogy tudja beszélni, (.) kinek jó, hogy jobban jó, úgy beszélni. Arról nincsen semmi harag, semmi izé, hogy ki hogy beszél* (Klészse, 32 éves nő – Heltai 2014: 58)”.

A moldvaiak nyelvről szóló vélekedéseinek az egyes nyelvek világától elszakadó értelmezéséhez áttekintem a konstruktivista megközelítés további alap-egységeit is. A beszélők bizonyos *nyelvi jellemzők* használatával indexálják beszédmódjaikat, és elhelyezik magukat egy adott szociokulturális térben, amelyben az adott nyelvi jellemzők érvényesek, és amelyikbe csak a közösséghez tartozó beszélőknek van belépése. Ezek a jellemzők a beszélés során megjelölődnek – és stabilizálódnak – mint az adott csoport megkülönböztethető szemiotikai regiszterei (Agha 2005, 2007). A nyelvi jellemzők gondolkodásunkban általában hozzárendelődnek azokhoz a kategóriákhoz, amelyet a hagyományos diskurzusban nyelvnek tartunk, és az összetartozóként meghatározott nyelvi jellemzők egy-egy nyalábja jelent egy-egy ilyen egységet, azaz a hagyományos terminológiában nyelvet. A beszélők nyelvi repertoárja azonban nem rendelhető hozzá egyértelműen ilyen nyalábokhoz, hanem számos nyalábból hordozhat elemeket.

A két vagy több különböző nyelvnek tartott egységhez hozzárendelhető beszédmódokat különféle terminusokkal próbálja leírni a szakirodalom. Jørgensen és munkatársai például polilingváló beszédmódként írják le azt az esetet, ha egy „egynyelvű” beszélőnek nincs a hagyományos értelemben vett nyelvismerete egy-egy hagyományos értelemben vett nyelvről, hanem annak csak néhány nyelvi jellemzőjét alkalmazza (Jørgensen 2008; Jørgensen és mtsai 2011). Erre magyarországi példaként szolgálhat véleményem szerint az alábbi, hagyományos értelemben magyar egynyelvű gyermekektől származó mondatok, amelyeket Pakson gyűjtöttem 2015 nyarán a roma nemzetiségi önkormányzat napközis táborában: *Dikk Dávid, az teli van maggal!* (13 éves fiú reggeli közben a paprikára mondja); *Haljatok meg véres koporsóban!* (9 éves fiú, amikor a nagyobbak piszkálják); *Neki rossz élete van, nincs testvére!* (10 éves lány). A beszélőt az adott szociokulturális térhez, jelen esetben a paksi roma/cigány közösség kategóriájához hozzárendelő nyelvi jellemző lehet egy szó (a romani *dikkel* ige felszólító módja), egy, a másik nyelvre és bizonyos közösségre jellemző frazéma (az átkozódási formula), vagy például egy, a közösség általános és más közösségektől eltérő vélekedését hordozó logikai összefüggés.

Más terminológiában a transzlingvális beszélés fogalma (García 2009, magyarul Borbély 2014: 70) jelenik meg. Ez két vagy több nyelv sajátosságainak együttes és a beszélő számára egymástól el nem különülő használatát kívánja bemutatni; azt a beszédmódot tehát, amit a néven nevezett nyelvek ideológiájában kétnyelvű beszédmódnak nevezünk. A transzlingválás írásos megvalósulását

Canagarajah kódszövésnek nevezi (codemeshing, fordítás tölem – HJI). Ez Canagarajah értelmezésében a transzlingválással ellentétben különféle kommunikációs módok és (nyelven kívüli) jelrendszerek használatát is implikálja (2011: 403). Otsuji–Pennycook ugyanakkor megállapítják, hogy a sokféleség és az átmenetek hangsúlyozásával még nem szakadunk el teljesen a régi statikus nyelvi ideológiáktól (2010: 243), és javasolják a metrolingvális beszélés fogalmát. Ez azt a gyakorlatot hivatott leírni, ahogy a különféle és kevert háttérű beszélők létrehoz- zák és folyamatosan újraírják identitásukat nyelvhasználatuk segítségével (uo. 246). Előnye, hogy a változatosságot nem olyan sokféleségként értelmezi, amely mögött „megbújik” az egyes nyelvek elképzelése.

A leírás harmadik pillérét jelentő *nyelvi repertoár* fogalma nem csupán a gumperzi értelemben (1964) vett eszközkészletként realizálódik, hanem saját nyelvi tapasztalatainkkal folyamatosan alakul, saját és kommunikációs partnereink ér- zelmei is hatnak rá, és testi beágyazottságú, egyéniségünk része (Busch 2012). De az alanyt, a szubjektumot valami olyanként érdemes elképzelni, ami decentra- lizált, és csak más szubjektumok hálózatában, interszubjektív módon értelmezhető (uo.: 28). Karácsony Sándor társaslélektan-konceptiója is ebbe az irányba mutat: „*az ember társas lény, s autonómiájának struktúrája társas lény voltától is füg- gően, ahhoz is viszonyulva alakult olyanná, amilyen*” (1938 [2010]: 12).

Ha a nyelvi repertoár fogalmát ilyen módon megnyitjuk a közösség irá- nyába, az is felmerül, hogy az emberi nyelv, a használatos nyelvi elemek és a nyelvi repertoár hármasa mellett a leírásnak egy további dimenzióját keressük. A nyelvi elemek, amelyeket használunk, nemcsak az egyéneket, hanem a közös- ségeket is indexálják (Bailey 2012: 506, idézik Blackledge és Creese 2015: 3). A nyelvi elemek szociális tényeket hordoznak, amelyek nemcsak a jelhasználókat, hanem a közöttük levő szerepeket és viszonyokat is indexálják (uo.: 5 Agha 2007: 80 alapján). A nyelvi elemek nem csak egy ember repertoárjához rendelhetők hozzá. Blackledge és Creese idézik a bahtyini mondatot: „a szó a nyelvben félig- meddig valaki másé” (1981: 293). Az egyes nyelvi repertoárok ugyanis állandóan kölcsönhatásba lépnek egymással. Megszólalásaink előző megszólalásokhoz kap- csolódnak és előrevetítenek hozzájuk kapcsolódó megszólalásokat.

„*Bahtyin látta, hogy amikor beszélünk, legtöbbször mások szavait használjuk, így saját beszédünk egybefolyik más emberek szavaival. Miközben ez történik, mérlegelünk, értékelünk, cáfolunk, tagadunk, egyetértünk, helybenhagyunk, de nem csak mások szavai- val tesszük ezt, hanem velük együtt a politikai/ideológiai pozícióikkal is, amelyeket a szavaikkal reprezentálnak.*” (Blackledge és Creese 2015: 10, saját fordításom – HJI).

Íranyítjuk tehát egymás megszólalásait. Az, hogy milyen nyelvi elemeket használunk, az adott szociokulturális térben a többi beszélőtől is függ; a kom- munikáció interszubjektív jellegű. Jørgensen és munkatársai arra hívják fel a figyelmet, hogy a polilingválás nem azt jelenti, hogy a beszélők gátlástalanul mondják, ami éppen eszükbe jut: betartanak és betartatnak bizonyos normákat

(2011: 25). Természetesen Moldvában is így van ez, „arról nincsen semmi harag, semmi izé, hogy ki hogy beszél”, de a társas értelem normájától való eltérésre reagál a közösség:

Újfalu, 60–70 éves asszony
Tm hm. hát de itt is szépen beszélnek, nem? [...]
I szépen beszélnek. (.) nem, (.) mondja meg, ha itt vó(l)na valaki, akkó(r) minnyá(rt) ingem kacagnának, hogy én hogy beszélgetek magikval. (Heltai 2014: 49)

A nemzetállamon kívüli vagy a nemzetállam „előtti”, „alatti” vagy „utáni” (szuperdiverz – Vertovec 2007; Arnaut 2012) közösségek nemigen rendelhetők hozzá nyelvekhez vagy változatokhoz: sokkal inkább bizonyos nyelvi elemek használatával, sajátos nyelvi repertoárjuk és ennek az interszjektív módon alakuló szerep- és viszonyrendszernek a működtetésével jellemezhetők. A továbbiakban Moldvában készített szociolingvisztikai interjúkból vett példák felhasználásával azt vizsgálom, hogy a moldvai nyelvi valóság értelmezésében milyen új szempontokat, lehetőségeket ad a fent bemutatott fogalomrendszer és szemlélet alkalmazása.

A Kárpát-medencében azt tartjuk, hogy Moldvában olyanok élnek, akik a román és a magyar nyelveket, illetve utóbbinak egy archaikus (és más szempontból is különleges) változatát használják. Moldvában azonban a (bizonyos szempontból és mértékben) nemzetállami szint alatti nyelvi valóságban másképp artikulálódik nyelv, nyelvek és beszélés viszonyrendszere. A következőkben lehet a különbségeket összefoglalni: A moldvaiak is használják az egyes nyelvek kategóriáit, hiszen nemzetállamban élnek, sztenderdizált nemzeti nyelvű oktatásban részesülnek. A „román” és a „magyar” megnevezés azonban elsősorban nem az általuk használt nyelvekre vonatkozik, hanem inkább azt írják le segítségükkel, hogyan beszélnek (illetve nem beszélnek): *rományul (oláhul)* és a *tiszta magyarul (igaz magyarul)*. Emellett használnak egy harmadik kategóriát is: *csángósul ('csángósan')*. Ezek a kategóriák nem feleltethetők meg egy az egyben a Kárpát-medencében használt román (nyelv), magyar [(sztenderd) nyelv] és csángó (nyelv-járás) kategóriáinak; más jelentésekkel ruházódnak fel.

Kollégáimmal 2001 óta több kutatási projekt okán rendszeresen végzünk terepmunkát Moldvában, utoljára 2015 nyarán és őszén készítettünk interjúkat. Az első projektünk nyelvhasználati kérdésekkel foglalkozott (A moldvai csángók nyelvhasználatának szociolingvisztikai és nyelvföldrajzi vizsgálata). A kérdőív, amely félstrukturált interjúink alapját jelentette, tartalmazta többek között a következő kérdéssorozatot: *Milyen idegen nyelvekre személ [hasonlít] a román, a tiszta/igaz magyar és a csángó? Amit itt beszélnek, a románra vagy a tiszta/igaz magyarra személ jobban? Úgy személ a csángó a tiszta/igaz magyarra, mint a román az olaszra, vagy jobban?* Látható, hogy a kérdéssor meglehetősen bonyolult és absztrakt, továbbá az egyes nyelvek kategóriáival (román, olasz, magyar, és

csángó) operál; eredeti funkciójában azt kívánta felmérni, hogy a csángó nyelv-változatot és a magyar nyelvváltozatot vajon egy egységes avagy két különálló entitásként értelmezik-e a moldvaiak, tehát vélekedéseik alapján a csángó koiné akkoriban felmerülő ötlete (Sándor 2000) mellett vagy ellen érdemes-e állást foglalni.

A kérdés szinte mindig részleteiben vagy más módon egyszerűsítve hangzott el, de egyértelműen az egyes nyelvek fogalmából kiinduló nyelvértelmezési alapállásból. A válaszok sok tekintetben zavarba ejtőek voltak. Adatközlőink a néven nevezett nyelvek kategóriáin alapuló distinkciókat nehezen tették meg.

30 év körüli nő, Bahána

Tm mit- és amit itt maguk beszélnek, azt a nyelvet hogy hívják maguk? magyarnak, vagy csángónak- <I2 közbeszól: csángó.> -vagy hogyan nevezik?

I há, nem is csángó, nem is csángó magyar # (.) magyar csángó inkább, mert inkább magyarul beszélgetünk.

28 éves férfi, Nagypatak

Tm s te mit gondolsz, ez a csángó meg a magyar, ez egy nyelv? vagy ez két külön nyelv?

I két külön nyelv.

Tm úgy két külön nyelv, mint a román meg az itáliai?

I nem. nem. ez- [...] ez fele magyar, fele román

30-as éveiben járó fiatalasszony, Újfalú

I nem, de csángóul beszé(l)getünk, mink beszélünk-, nem beszé(l)getünk magyarul.

Tm miér(t), a csángó az nem magyar?

I nem.

Tm hát mi?

I korcsitúra, valami, magyar es, még nem értem- (.) [##]

[...]

Tm de ez a nyelv, ez a csángó, ez inkább román, vagy [inkább magyar]?

I [hát a fele ma-] román, fe- fele romány. ahogy mondod. mondjam akármit rományul is.

A három részlet jellemző választípusokat mutat be. Az első példában az adatközlő tanácstalan azzal kapcsolatban, hogyan nevezze meg a nyelvet, amit beszélnek. Hezitál, ezekkel a kategóriákkal nem tud mit kezdeni. Ennek oka, hogy a közösségben nem „nyelvet” szoktak leírni velük, hanem a beszédnek valamilyen módját. Jellemző, hogy a kérdésben elhangzó kérés ellenére, hogy a *nyelvet* a nevezze meg, válaszában végül a *beszélgetés* kifejezéshez jut el. Az egyértelmű ebből a válaszból is, hogy létezik a csángó és a magyar kétféle kategóriája, az azonban nem válik világossá, hogy a kettő között milyen viszony van. A második és a harmadik példában a magyart és a csángót egyértelműen elkülönítik egymástól a beszélők. A második példa válaszadója kevert nyelvváltozatként írja le a csángót, amelynek fele magyar, fele román. A harmadik példában látható a másik

gyakori definíciós kísérlete a csángós beszédnek, mely szerint a csángó tökéletlen magyar változat: *korcsitura, valami, magyar es*. Nem volt jellemző, hogy ezen a két megjegyzésen túl is pontosították volna, milyen is a csángós beszéd, a néven nevezett nyelvek kategóriáinak használatával általában ennyi eredményt értünk el. Ez a beszélő azonban az interjú egy későbbi pontján az ismételt kérdésre egy újabb gondolattal egészíti ki a *fele magyar, fele román* fordulatot: *ahogy mondod. mondjam akármit rományul* is. Itt is a beszélés, a „mondás” felől közelíti meg az adatközlő a kérdést. Amit mond, azt mondhatja magyarul is, románul is, nincs jelentősége, nem választódik szét a kettő olyan módon, hogy az a névvel nevezhető nyelvek kategóriáival jól megragadható lenne. A csángó az, *ahogy mondod*, és használatakor nem érvényes a román és a magyar nyelv distinkciója. Ez a transzlingváló, kódszöves beszédmód, amely nem egyes nyelvekhez kötött, hanem a beszélés egységében szemlélendő.

Ezt a gondolatot alátámaszthatónak látom néhány további, immár 2015 nyarán és őszén gyűjtött példával. Ekkor a fenti megfontolásokból már tudatosan kerestük annak módját, hogyan lehet rákérdezni a beszélés jellemző módjaira akár az egyes nyelvek kategóriáinak használata nélkül is. A közösségek mintáját követve kérdéseinkben a beszélés fogalmát használtuk, amikor a „csángós beszéd” és a „tisza magyar” kategóriák jelentéseit próbáltuk feltérképezni. Négy interjúrészlet segítségével árnyalom a fenti megállapításokat.

- I2: 60 év körüli férfi, I1, 30 év körüli lánya – Lészped
 tm1 xyz bácsi, azt kérdeztük most zyx-től, hogy- hogy van ez, hogy- hogy azt mondja ándzsi, hogy tiszta magyarul magyarföldön beszélnek.
 I1 ## az, mivel mink nem beszélgetünk tiszta magyart.
 I2 [nem nem], mi csángósul
 I1 ugye[##] csángós
 I2 csángó
 tm1 ez nem tiszta?
 I1 nem tiszta
 I2 neeem.
 tm1 de miért nem?
 I1 há nem magyar, [magyarföldi- ungária-]
 I2 [nem tyár] nem tyár mint a magyar
 tm2 de mi a differenca?
 I2 ez a- hát a szó el van (.) sűrítvel. há mondjuk me-, izébe, frumószába, tudja hol frumósza?
 tm1 igen. igen, igen
 I2 na! ott a szekérnek mind csak aszongyák, karuca. na- kicsit, hogy mondjam, az oláhtól belé húzódott, vaj [ki tudjuk]
 I1 [nem csak ott-] máshol #####
 I2 kalagorba.
 tm2 de a csángós beszédbe meg a tiszta magyarba az a differenca, hogy a csángósba az oláh beszéd beléhúzódot? [vagy más es]?

- I2 [háá] hááá-
 I1 el vagyunk szkurcsilódva.
 I2 hogy mondjam, mikor a- mikor egy magyar elvesz egy cigányt, mi- mi- mi jő ki belőle? korcsitúra, se # cigány, se magyar [nevet]. kalagor, klézse: hej, khej, nem adsz egy bérját? há mér nem mondja, ser?
 I1 mer mink ser mondjuk.
 I2 mi úgy mondjuk, ser.
 I1 ser
 tm1 hát de maguk úgy mondják. szekér, ser. [I1,2: igen, igen] így mondják, akkor ez miért nem tiszta? [ahogy itt beszélnek lézpeden.]
 tm2 [há mi is így mondjuk]
 I1 [mer nem mindenki ilyen.]
 I2 [én nem minden-], nem minden szó. érti? nem minden szó tyár talál.
 I1 ## kalagorba is úgy mondják, bérja. itt mondják sör. mink, na mink, ez a izé, hát ser. # sernek. # ser, ser.
 I2 na így- [ha úgy kaptuk ## innét apáinktúl vaj nagyapáinktúl, így meünk eléfelé. ha űk úgy kapták.

Ebben az első interjúrészletben jellemző, hogy a válaszadók egyrészt a csángós beszéd „nem tiszta” és „elsűrített” voltát emelik ki, másrészt beszélgetésként és nem beszélésként írják le saját megszólalási módjaikat. A csángósul beszélgetés és a tiszta magyar közti különbséget az idősebb adatközlő két nyelvi elem segítségével mutatja be. Arra hívja fel a figyelmet, hogy bizonyos moldvai falvak (jelen esetben Lujzikalagor és Klézse) lakóinak beszédjére jellemzők olyan nyelvi elemek, amelyek a román beszédhez köthetők (ezt a gyakorlatot nevezi Jørgensen polilingválásnak). Ezek felidézésével e falvak lakóit hozzárendeli a csángós beszédhez, míg magát kicsit eltávolítja tőle. Amikor kollégámmal felvetjük, hogy ezek a nyelvi elemek az általuk tiszta magyarnak nevezett beszédmódhoz is köthetők, akkor a két adatközlő kétféle választ ad. A leány azt mondja, hogy *nem mindenki ilyen*: nem mindenki használja a *szekér* és a *ser* nyelvi elemeket Lészpeden sem, azaz nem mindenki távolíthatja el magát – édesapjához hasonlóan – a csángós beszédmódtól. Az édesapa pedig azzal árnyalja saját pozícióját, hogy hozzáteszi, hogy az ő esetében sem *minden szó tyár talál*, azaz ő is használ a beszédmódját a csángós beszédhez hozzárendelő nyelvi elemeket. Fontos, hogy az édesapa nem azt mondja, hogy a lujzikalagoriak és a klézseiek beszédjében vannak román szavak, hanem hogy ők valaminek másképp mondják. Nem tesz tehát különbséget román nyelv és magyar nyelv között. Különbséget tesz viszont egyrészt az egyes falvak beszédmódjai között, másrészt a moldvaiak és a nem moldvaiak beszédmódjai között, méghozzá annak alapján, hogy milyen és mihez, hová köthető nyelvi elemeket használnak. Ehhez hasonlóan járnak el a következő részlet adatközlői is:

I1, I2: 40 év körüli nők, unokatestvérek és szomszédok – Pusztina

I2 *de szeretik [ti. a magyarországi turisták] hogy beszélgetünk. csángósan [...]*

I1 igen. mindig nem egyezünk össze, de ők elkacagják, elbeszélnek, és én nem értem, mit mond ő, s ő nem érti mit most- megnézik egyik a másikat, és még egyszer megkérdezzük szépen, még egyszer kérjük szépen, mondja meg, és akkor még egyszer megmondja, hogy megértjük. [nem beszélünk olyan tisztán].

I2 [még egyszer nálam volt, hogy] egy sofőr bácsi, és [...] és én rendeztem a sofőr bácsinak [értsd: a szállását ő adta, és reggel útba igazította]. és most kimegy egyenesen, és aztán veszi jobbra, s ott megfordul, de nem mondtam fordulni, ott megsírul, mert nálunk csángósan beszélnek, megsírul [nevet]. s megy, nézi, hogy van? mit csináljak? és megsírul ott a buszval, s visszajő ide hézám [idézi az útbaigazítást]. jaj nézett, én nem értettem, miféle az. [...] s akkor azótától megtanultam, hogy többet nem mondom sírul, hanem mondom, megfordul.

I1 sokat tanulunk ők is tőlünk, mi is tőlük, így s úgy. [...] volt az első évekre, mikor én hamarabb elfogadtam, nem volt kész a fürdőszoba, és volt egy idősebb ember, és azt mondta, adjak neki lavórt. de én nem tudtam, hogy mi az a lavór [nevetős hangon]. és én es, a férjem es sírultunk, fordultunk, mi az a lavór, mi az a lavór, nem tudtuk meg, és aztán kiment, mert ű idősebb vó(l)t, és megkerülte a házat, és megkapott egy rossz lavórt. a csirkéknél hátul. azt mondta, ilyent akarok én, adjál nekem!

Ebben a részletben két nyelvi elem kerül a középpontba: *megsírul* és *lavór*. Ezek segítségével kívánják a beszélők érzékeltetni a csángós beszéd és a tiszta magyar beszéd közti különbséget. Az előbbi úgy kerül elő, mint a csángós beszédhez köthető nyelvi elem, hiszen a magyarországi *sofőr bácsi* nem érti, mit jelent. Az utóbbi viszont nem a csángós beszédhez köthető, hiszen ők nem ismerik, nem értik. Az adatközlők eljárása ugyanaz ebben a részletben is, mint az előzőben: megneveznek konkrét nyelvi jellemzőket, amelyekben különbözik az ő és a vendégeik nyelvi repertoárja, és amelyek a beszédbeli eltérést okozzák. A kategorizációban pedig semmilyen szerepet nem játszik az, hogy egy-egy ilyen nyelvi elem a románhoz vagy a magyarhoz köthető-e. Ehelyett az számít, hogy az interszubjektív közösségi viszonyrendszer normái szerint érvényes vagy nem érvényes-e a közösségben az adott nyelvi elem használata.

A harmadik példa a csángós beszéd fogalmának értelmezéséhez is szolgál adalékokkal, de nagyon érdekes az is, ahogy a tiszta magyar kategóriáját megvilágítják a beszélők.

I1: 14 éves fiú, I2: édesanyja, I3: édesapja – Puszina

tm1 hogy mondták, hogy jött bé a magyar Ceauşescu után, ezt úgy értik, hogy jöttek magyarok, meg erdélyiek, meg magyarországiak, vagy hogy a faluba itt többet kezdtek magyarul beszélni?

I1 há igen ## itt tyár csak rományul beszélgettek#

tm1 tehát most többet beszélgetnek itt magyarul, mint tíz esztendeje?

I3 többet, többet

I2 tisztábban.

tm1 tisztábban beszélgetnek?

I2 többet es, mer(t) öhm-

tm2 tehát kicsit magyarosabban beszélgetnek, mint tíz esztendeje?

- I2 igen
 tm2 mondjuk maguk is?
 I2 igen
 I3 hát én dó(l)goztam hat évet magyarországon, dó(l)goztam- mind csak ilyen csángósabban, mind csak csángósan beszélünk
 [...]

 tm2 és akkor hogy az idősebb emberek is, vannak öregek is, azok is tisztábban beszélgetnek, mint tíz-tizenöt éve?
 I2 há igen, azok magyarul. azok magyarul beszélnek nekünk. van egy öregasszony, [nyó(l)cvan (?) éves, rományul nem ért, nem tud beszélni rományul ##]
 tm2 [de úgy magyarul, ahogy itt a faluba, vagy-]
 I1 [nem #- mind itt a faluba]
 tm2 de akkor mit jelent az, hogy most tisztábban beszélgetnek, ezt nem értem teljesen.
 I2 hát azér(t), mer(t) mink csángósul beszélünk-
 I3 ## vannak kimenvel a- sokan ott vannak, dó(l)goznak, [I2###sokan ott] vannak telepedve, jönnek haza, kisjeánykákval, és akkor az édes anyukák tanulnak tőlük magyarul. na.
 tm1 de ami csángósan van, az nem tiszta?
 I2 csángós csángós,
 I3 neem! [elnyújtva] (.) csángós.
 I1 csángós, az tiszta nekünk, de [##] kenddel beszélek, lehet hogy (.) sokat nem ért belőle, ahogy- nem tiszta magyar, [#] csángó.
 I2 sok beszéd talál rományul, mikor beszél csángóul. essze-vissza van.

Adatközlőink arról beszélnek, hogy annak következtében, hogy jönnek Pusztinába erdélyiek és magyarországiak, illetve a pusztinaiak Magyarországra jártak és járnak dolgozni, megváltozott a beszélgetés módja a faluban: többet beszélnek magyarul és tisztábban beszélgetnek. Az adatközlők meglehetősen bizonytalanul állítják ezt, és a beszélgetés folytatása alapján gyanakodhatunk arra, hogy a többet magyarul itt nem azt jelenti, hogy Pusztinában megfordult a nyelvcsere, hanem azt, hogy a csángósként jelölt beszédmódok mellett megjelentek olyan beszédmódok, amelyek a közösség ítéletében magyarul beszélésnek minősülnek. Az idősebb emberek beszédmódjának tiszta voltát firtató kérdésre adott válasz fontos e tekintetben: az édesanya azt válaszolja, hogy az öregek *azok magyarul* beszélgetnek. Egy nyolcvan éves öregasszony példájával illusztrálja ezt az állítását, akiről azt mondja el, hogy nem tud románul beszélni. Amikor a terepmunkás újra rákérdez, hogy ez miért jelent tisztábban beszélést, akkor az édesanya a románul nem tudó idősök magyarul beszélését a saját és családja csángós beszédjével állítja szembe. Az eddigi példákból kiderült, hogy a csángós a helyiek transzlingváló-kódszöves beszédmódja. Ezt ez a részlet is megerősíti: *sok beszéd talál rományul*, mikor az ember csángósul beszél, mondja az édesanya a részlet végén. Azonban az is kiviláglik, hogy a (tiszta) magyarul beszélés „egy-nyelvű” beszédmódokat jelöl: magyarul beszélnek az öregek, akik nem tudnak

románul. A Magyarországon élő fiataloktól, unokáktól pedig azok pusztinai tartózkodása alatt az otthoniak magyarul tanulnak. Az édesapának ezt az állítást úgy értelmezem, hogy a kódszöveges beszédmódokat használó helyiek az egy nyelvűséghez kapcsolódó beszédmódokat sajátítanak el.

Az utolsó elemzendő részlet alapjául szolgáló interjút már 2015 októberében készítettem, és igyekeztem hasznosítani a 2015 nyári beszélgetések tapasztalatait. Amikor az adatközlő egy magyarországi vendég látogatásáról beszélt, rákérdeztem a tiszta magyar és a csángós beszéd közti különbségekre, ügyelve arra, hogy ne nyelveket, hanem beszédmódokat emlegetsek.

I: 50 körüli nő, Magyarfalu
 tm és úgy nem volt azzal baj, hogy tiszta magyarul, meg csángósan, jól megértetek?
 I meg, meg, hogyne.
 tm mi a különbség ebbe a tiszta magyar, meg- mi a-
 I há vannak beszédek, <hezítál> van beszéd, amelyiket nem- (.) nem tudjuk mi mondani, vaj nem értik ők, s anyyi-, anyyi.
 tm de milyen beszéd ez a csángós? mibe más az, mint a magyar?
 I há más ##, még mondunk egy ilyen beszédet majd románul#, mint a csángó. s akkó izé. azér. mondják csángó.
 tm hogy? még egyszer mondja ezt, nem értettem!
 I hogy a- vannak beszédek, melyek jön, mint mikor románul mondjuk mi-
 tm -értem-
 I -s akkor magik értik egyképpen, # az.
 tm értem. szóval a csángós beszédbe van román beszéd is?
 I há, há, kám úgy, egy-egy beszéd úgy, kicsi, egy-egy beszéd, most így-
 tm igen, értem.
 I há, és akkó abbó- az a # csángós
 tm de itt az iskolába csángósat tanítanak a gyerekeknek, vagy tiszta magyart?
 I tiszta magyar tanyítanak, tiszta-
 tm és akkor a gyerekek, ők egyébféleképpen beszélnek, mint maguk?
 I há- ööö <hezítál> há, egyébfélébb. há-
 tm mi a- mi a [differentia?]
 I [még tudnak] tiszta magyart es. há imitt-amott még van egy-egy beszéd a tiszta magyar-
 tm volt olyan, hogy maga- vagy a gyerekek mondtak egy magyar szót, s maga megkérdezte [mi az]?
 I [há], kérdeztem, hogy ez miféle, s akkor-
 tm és mi, emlékszik-?
 I a krumpinak mik mondjuk pityóka, a galuskának, ennek a- káposztásnak <ott rotyog mellettünk> mik mondjuk galuska, ők mondják káposztás, még- még vannak így ilyen beszédek, és akkó meg-
 tm ühüm.
 I megértsük.

Törekvésemnek az lett az egyik eredménye, hogy a román vagy a magyar *nyelv* kifejezés el sem hangzik a részletben. A *beszéd* mint „terminus” ellenben tizenegyszer fordul elő, ebből nyolcszor az adatközlő mondataiban. Ez nála valamiféle beszédegységet jelent, és leginkább a nyelvi elem fogalmának feleltethető meg. A csángó beszédek egy részét nem érti a magyarországi vendég. Ennek oka az, hogy a csángó egy része majdhogynem olyan, mintha románul mondanák. Vannak beszédek, melyek úgy jönnek, mint mikor románul mondják. Van benne egy-egy beszéd így, egy-egy beszéd úgy. Ez a transzlingváló, kódszövéses beszédmód legrészletesebb bemutatása: ilyen a csángós beszéd. Az iskolában tiszta magyar tanuló gyerekei beszédje pedig abban különbözik az övétől, hogy abban imitt-amott van egy-egy *beszéd* a tiszta magyarból – vannak benne tehát olyan nyelvi elemek, amelyek a csángós beszédhez nem rendelhetők hozzá. A gyerekek tudnak tiszta magyart is, azaz ismernek olyan nyelvi elemeket, amelyek a tiszta magyarhoz rendelődnek hozzá a közösségben.

Korábban rámutattam arra, hogy a moldvaiak nyelvcserevel kapcsolatos attitűdjeit fatalizmus jellemzi, amit a szimbolikus hatalom és erőszak következményének tartottam (Heltai 2014: 153). Ennek valóban döntő szerepe van a nyelvcsere megindulásában és egész folyamatában, azonban a kísérő érzelmi-attitűdbeli jellegzetességeket nagyban meghatározza a beszélésnek ez a prenácionális, természetes érzékelése is. Ebből következik, hogy a moldvaiak számára a beszélésüket meghatározó nyelvi elemek nem az egyik vagy a másik nyelvhez kötődnek. Vannak elemek, amelyek használata indexálja a közösséghez tartozást, és vannak olyanok, amelyek használata idegen a közösségben betölthető szerepektől. A nyelvcsere folyamán a használt nyelvi elemek cserélődésének sebessége megnő.

A transzlingválás és a kódszövés kifejezések egyike sem fejezi ki teljes mértékben a nyelvhasználat közösségi szabályrendszerének azt az alapjellegzetességét, hogy a közösségek tagjai az egyes nyelvi elemeket nem kötik semmilyen nyelvként definiálható struktúrához. A közösségeken kívüli tiszta magyar beszédmód absztrakt kategóriaként jelenik meg: mindent ezzel illetnek, ami nem olyan beszéd, mint ami a falvakban általánosan jellemző, de mégis a magyarul beszéléshez köthető: ilyen magyaros az egynyelvű öregek beszédmódja és a magyarországi (egynyelvű) magyarok beszédmódja is. A moldvaiak természetesen tudják, hogy lehet románul, illetve nem románul, hanem csángósan vagy magyarul beszélni, ez a fajta distinkció viszont nem elsődleges számukra. Nevet adnak ellenben a transzlingvális, kódszövéses beszédmódnak. A nyelvvel és a nyelvcserevel kapcsolatos attitűdjeiket ez a természetes, a nyelvet, a beszélést egységként megkonstruáló képzet irányítja.

HELTAI JÁNOS IMRE

Kulcsszók: „csángó beszéd”, nyelvi jellegzetesség, nyelvi repertoár, társadalmi szerepek és kapcsolatok modelljei.

IRODALOM

- Agha, Asif, *Voice, footing, enregisterment*. *Journal of Linguistic Anthropology* 15 (1). 2005. 38–59.
- Agha, Asif, *Language and Social Relations*. Cambridge University Press. Cambridge, 2007.
- Arnaut, Karel, *Super-diversity: elements of an emerging perspective*. In Arnaut, K. – Blommaert, J. – Rampton, B. – Spotti, M. (ed.): *Language und Superdiversities II*. Diversities. Vol. 14, No. 2. 2012.
- Blackledge, Adrian – Creese, Angela, *Heteroglossia as Practice and Pedagogy*. In: Blackledge, A. – Creese, A. (ed.): *Heteroglossia as Practice and Pedagogy*. Springer. 2015. 1–20.
- Bailey, Benjamin, *Heteroglossia*. In: M. Martin-Jones – A. Blackledge – A. Creese (ed.): *The Routledge handbook of multilingualism*. Routledge. London, 2012. 499–507.
- Bakhtin, M. M., *The Dialogic Imagination*. Four Essays. (Edited by Michael Holquist; translated by C. Emerson and M. Holquist). University of Texas Pres. Austin, 1981.
- Blommaert, Jan – Rampton, Ben, *Language and Superdiversity*. In: Blommaert, J. – Rampton, B. – Spotti, M (ed.): *Language and Superdiversities*. Vol 13. No. 2. 2011.
- Borbély Anna, *Kétnyelvűség*. L'Harmattan, Budapest, 2014.
- Busch, Brigitta, *Das sprachliche Repertoire*. Drava, Klagenfurt – Wien – Celovec – Dunaj, 2012.
- Busch, Brigitta, *Mehrsprachigkeit*. Facultas.wuv, Wien, 2013.
- Canagarajah, Suresh, *Codemeshing in Academic Writing: Identifying Teachable Strategies of Translanguaging*. *The Modern Language Journal* 95/iii. 2011. 401–417.
- Celic, Christina – Seltzer, Kathe, *Translanguaging. A CUNY-NYSIEB Guide for Educators*. CUNY-NYSIEB, The Graduate Center. The City University of New York, 2011.
- Deumert, Ana, *Imbodela zamakhumsha – Reflections on standardisation and destandardisation*. *Multilingua* 29. 2010. 243–264.
- Diaconescu, Marius, *A moldvai katolikusok identitáskrizise a politika és a historiográfiai mítoszok között*. In: Kinda I. – Pozsony F. (szerk.), *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2005. 9–20.
- García, Ofelia, *Education, Multilingualism and Translanguaging in the 21. Century*. In: Skutnabb-Kangas, Tove et al. (ed.): *Social Justice through Multilingual Education*. Multilingual Matters, Cromwell. 2009. 140–158.
- García, Ofelia 2014a. *Countering the dual: Transglossia, dynamic bilingualism and translanguaging in education*. In: R. Rubdy & L. Alsagoff (eds.): *The global-local interface, language choice and hybridity*. Bristol, United Kingdom: Multilingual Matters. 100–118.
- García, Ofelia 2014b. *Becoming Bilingual and Biliterate. Sociolinguistic and Sociopolitical Considerations*. In: C. Addison Stone, E. R. Silliman, B. J. Ehren, & G. P. Wallach (eds.): *Handbook of language and literacy: Development and disorders*. The Guilford Press, New York. 145–160.
- Gumperz, John J., *Linguistic and Social Interaction in Two Communities*. *American Anthropologist* 66, 1964. 137–153.
- Heltai János Imre, *Nyelvcseré és a nyelvi tervezés lehetőségei Moldvában*. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest, 2014.
- Heltai János Imre, *Roma/cigány gyerekek kétnyelvűségének néhány magyarnyelv-pedagógiai vonatkozása*. *Anyanyelv-pedagógia* 2015/2.
- Jørgensen, J. Normann, *Polylingual Languaging Around and Among Children and Adolescents*. *International Journal of Multilingualism*. Vol. 5, Issue 3. 2008.
- Jørgensen, J. N. – M. S. Karrebæk – L. M. Madsen – J. S. Møller, *Polylinguaging in Superdiversity*. *Diversities* Vol. 13, No. 2. 2011.
- Karácsony Sándor, *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon* (1938). Széphalom Könyvműhely. Budapest, 2010.
- Karácsony Sándor, *A magyar észjárás* (1939). Széphalom Könyvműhely. Budapest, 2009.

- Karácsony Sándor, *A magyar béke* (1947). In: *A magyar demokrácia, A magyar béke*. Széphalom Könyvműhely. Budapest, 2011.
- Laihonen, Petteri, *A nyelvvideológiák elmélete és használhatósága a magyar nyelvvel kapcsolatos kutatásokban*. In: Hires- László Kornélia – Karmacsí Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban*. A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Tinta – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. Budapest-Beregszász, 2011. 20–27.
- Lajos Veronika, *An Imaginary and an Alternative: A Critical Approach to Modernizing Moldavian Csángó Local Societies*. In: Kovács, M. – Laihonen P. – Snellman, H. ed., *Culture, Language and Globalization among the Moldavian Csángós Today*. Uralica Helsinkiensia 8. Helsinki, 2015.
- Lane, Pia, *Minority language standartisation and the role of users*. Language Policy Vol. 14, Issue 3. 2015.
- Makoni, Sinfree – Alastair Pennycook, *Disinventing and Reconstituting Languages*. In: Sinfree Makoni – Alastair Pennicook ed., *Disinventing and Reconstituting Languages*. Multilingual Matters. Clevedon, 2006.1–41.
- Pennycook, Alastair, *Language as a local practice*. Routledge. Oxford, 2010.
- Peti Lehel, *A csángómentés szerkezete és hatásai az identitásépítési stratégiákra*. In: Jakab A. Zs. – Szabó Á. T. (szerk.), *Lenyomatok 5. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 2006. 129–155.
- Pozsony Ferenc, *A moldvai csángó magyarok*. Gondolat Kiadó – Európai Folklor Intézet. Budapest, 2005.
- Otsuji, Emi – Pennycook, Alastair, *Metrolingualism: fixity, fluidity and language in flux*. International Journal of Multilingualism, 7: 3. 2010. 240–254.
- Sándor Klára, *National feeling or responsibility: The case of the Csángó language revitalization*. Multilingua 19/1–2. 2000.141–168.
- Simon Boglárka, *Hogyan „boldogulnak“ a csángók? Az identitás kinyilvánításának versus elrejtésének stratégiái egy moldvai közösségben*. Erdélyi Tudomány. 2005/3. 9–28.
- Tánczos Vilmos, *Madárnyelven. A moldvai csángók nyelvéről*. Erdélyi Múzeum Egyesület. 2011.
- Tánczos Vilmos, *Hányan vannak a moldvai csángók?* Magyar Kisebbség. III, 1997/1–2. 370–390.
- Törzsök Judit, *Kik az igazi cigányok*. In: Kovalcsik Katalin és mtsai. (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*. Eötvös Loránd Tudományegyetem – Iskolafejlesztési Alapítvány – Oktatási Minisztérium. Budapest, 2001.
- Vertovec, Steven, *Super-diversity and its implications*. Ethnic and Racial Studies 30/6. 2007. 1024–1054.

„VORBIREA CEANGĂIASCĂ” ȘI „MAGHIARA PURĂ”

(Rezumat)

Examinând modelul de identitate al vorbitorilor bilingvi din Moldova, cercetătorii evidențiază prezența paralelă a modelelor naționale moderne și ale celor pre-naționale-pre-moderne. Autorul demonstrează că, în concepția comunităților din Moldova, această atitudine pre-modernă apare și în legătură cu limbajul și vorbirea. Aceștia au un mod diferit de a interpreta realitatea lingvistică decât persoanele vorbitoare de limbă maghiară din Bazinul Carpatic.

Limba, în modernitate, este percepută ca un sistem autonom care există și fără sau înainte de a fi utilizat (Pennycook 2010: 9). Acest concept se separă de vorbitor și de actul de

vorbire în sine: limba apare ca un sistem abstract și independent (Blommaert–Rampton 2011: 4). Însă, dacă limba este considerată ca o interacțiune între vorbitori, se pot reinterpretă conceptele legate de limbile denumite în mod abstract (limbă maternă, multilingvism, diglosie). Noțiunea de „vorbire cengăiască” devine, astfel, mai ușor de înțeles din punctul de vedere al vorbitorilor din Moldova: aceasta nu este o limbă diferită de cea maghiară, dar nici o varietate a limbii maghiare. Ei consideră că au o singură limbă: cea pe care o vorbesc. Bilingvismul este un concept gol pentru ei, fiindcă, în ceea ce îi privește, condiția lor nu este bilingvă.

Cuvinte cheie: „vorbire ceangăiască”, caracter al limbii, repertoriu lingvistic, modele ale rolurilor și relațiilor sociale.

“CSÁNGÓ SPEAKING” AND “CLEAN HUNGARIAN”

(Abstract)

When examining the identity patterns of bilingual speakers in Moldova, scholars emphasize the parallel presence of modern national and pre-modern–pre-national patterns. The author demonstrates that, in the beliefs of the Moldavian communities, this pre-modern attitude also appears in connection of language and speaking. They have a different way of interpreting the linguistic reality than the Hungarian speaking people of the Carpathian Basin whose thinking is based on the patterns and traditions of the nation state.

Language in modernity is understood as an autonomous system existing also without or before its use (Pennycook 2010: 9). This language-concept is separable from the speaker and from the act of speaking: language appears to us as an abstract and independent system (Blommaert–Rampton 2011: 4). However, if one thinks of language as an interaction between speakers instead of language, ‘linguaging’ gets into the centre of examination, and concepts related to the abstracted named languages (mother tongue, multilingualism, diglossia) are also reinterpreted. The notion of “csángó speaking” will be thus more comprehensible: according to Moldavian speakers, it is neither a separate language nor a variety of Hungarian, because they only have the one language: the way they are actually speaking. Bilingualism isn’t a value for them, because in their mind there isn’t bilingualism at all.

Keywords: “csángó speaking”, language feature, linguistic repertoire, patterns of social roles and relations

MIGRÁCIÓS TÖBBNYELVŰSÉG.

A szociológiai perspektíva¹

E tanulmány egy interjú kutatásra épül, amely a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült 2011–2012-ben, a migrációs folyamatokat kísérő kulturális csere tárgykörében. Központi kérdése az volt: mit hoznak-visznek az erdélyiek Nyugat(abb)ról haza, és fordítva, miként keverednek a Nyugatról hozott értékek, kulturális tartalmak az erdélyiséggel? Az empirikus anyag összesen 31, átlagosan egyórás beszélgetést tartalmaz olyan erdélyiekkel – magyar és román nemzetiségűekkel vegyesen –, akiknek van külföldi munkavállalási tapasztalata. A megkérdezettek között vannak, akik huzamosabb ideje külföldön dolgoznak, de rendszeresen hazajárnak; mások „kint” dolgoztak, de (legalábbis egyelőre) felhagytak ezzel az életmóddal, hazajöttek, most itthon élnek és dolgoznak; esetleg hosszabb időszakot (több évig, akár évtizedekig) életvitelszerűen tartózkodtak külföldön, de végül hazatelepültek. A megkérdezett 31 interjúalany a rendszerváltozást követő időszakban összesen 17 országban vállalt munkát, ebből 7-en a jelzett periódusban több országban is éltek/dolgoztak.²

A migrációs jelenségek fontos kérdésköre, hogy milyen nyelvi helyzetekkel szembesül az egyén egy idegen kulturális-nyelvi miliőben, és ezeket a helyzeteket miként oldja meg. Milyen módszerrel, technikákkal, trükkökkel sikerül elsajátítania azt a nyelvet, és úgy, ahogyan szüksége van rá ahhoz, hogy külföldön – legalábbis – elboldoguljon. A kérdések izgalmas szociolingvisztikai témák sorát nyitják: *milyen nyelvi jelenségeket, viselkedésmódokat produkál tehát a vándorlás a többnyelvű migrációs térben?*

A migráció a többnyelvűség-kutatások szemszögéből sajátos vizsgálódási terep, hiszen mind a nyelvtanulást, mind pedig a nyelvhasználatot illetően végeredményben egyfajta felnőttkori mélyvíz-technikaként definiálható. Abból kiindulva viszont, hogy az emberek éles helyzetekben általában rendkívül találékonyak, a migrációs többnyelvűség szociológiai vonzatai olyan jelenségekre – tanulási technikákra, nyelvhasználati gyakorlatokra, nyelvi attitűdökre és magatartásokra – irányíthatják a figyelmet, amelyek a nyelvpedagógiai kutatások nézőpontjából talán kevésbé relevánsak, de amelyek hozzátartoznak a többnyelvűség természetéhez, s rálátni engednek a nyelv rejtettebb társadalmi funkcióira.

¹ A tanulmány az *Ó Nyugat, a Nyugat! Migráció és gazdasági kultúra. Az erdélyi perspektíva* c. könyv egyik fejezete (megjelenés alatt).

² A részletesebb módszertani összegzést lásd a tanulmány végén lévő mellékletben.

Erdélyi munkavállalókról lévén szó, akik kétnyelvű környezetből származnak, a kétnyelvűség-többnyelvűség összekapcsolódásai is óhatatlanul felmerülnek, nevezetesen: miként segíti őket – a jobbára spontán és életszerű nyelvi tapasztalataik fényében – a kétnyelvűség?

A tematika elemzéséhez kiindulásként azt kell figyelembe vennünk, hogy az interjúalanyok többsége már a munkavállalást megelőzően is rendelkezett bizonyos fokú idegennyelv-ismerettel (tudott valamennyire – jól-rosszul – angolul, németül, olaszul stb.), s feltételezhetően ez is belejátszott abba, hogy élt vagy élni mert a külföldi munkalehetőséggel. Fontos azonban itt megjegyezni, hogy ez az előzetes idegennyelv-ismeret, főként pedig a hozzá társuló nyelvhasználati biztonság a beszámolók szerint nagyobb részben indirekt nyelvsajátítási stratégiák³ eredménye: a bevált és hatékony nyelvtanulási módok között ugyanis a legtöbbször a médiákon keresztül történő nyelvtanulást – a filmeket, a televíziót, a rádiót, számítógépezést, a zenehallgatást –, valamint az olvasást említik, amelyek valós segítséget jelentettek idegen nyelvi kompetenciáik kialakulásában.

Az itthonról vitt nyelvismereti alapokra az adott idegen nyelvi-kulturális miliőben nyilván különféle nyelvtanulási stratégiák építhetők, mindezzel együtt a beszélgetések alapján úgy tűnik: a kinti nyelvtanulási módok/technikák⁴ megválasztása mégis alapvetően szociológiai meghatározottságú. Ez azt jelenti, hogy végső fokon alá van rendelve az egyén (munkavállaló/(ki)vándorló) *önpozicionálásának* a szűkebb-tágabb migrációs térben. Arról van szó, hogy az itthonról vitt szókinccs, nyelvtani ismeretek különféle módon, társas tanulással vagy (cél)tudatos (ön)képzéssel egészülhetnek ki, attól függően, hogy milyen szintű nyelvtudást követel meg az adott munkahely, a szűkebb társas környezet, nem utolsósorban pedig az, hogy milyen személyes jövő látszik tervezhetőnek az egyén számára az adott pozícióból, helyzetmeghatározásból. Az így értelmezett önpozicionálást is figyelembe véve (amely természetesen nem pusztán munkapiaci, hanem valójában az egyén önképe a számára bejárható és belakható terek adott pontján, adott időben), migrációs kontextusban beszélhetünk kommunikációcentrikus és szakmacentrikus nyelvtanulási technikákról, valamint jellegzetes hálózati nyelvhasználati gyakorlatokról.

³ A legújabb kutatások alapján hat idegennyelv-elsajátítási stratégia különíthető el: kognitív, metakognitív, memória, kompenzációs, affektív és szociális stratégiák. Ez megfelel az Oxford-féle felosztásnak, valamint az általa kidolgozott SILL értékelési modellnek, amelyeket két nagyobb csoportba sorolt: indirekt stratégiák (metakognitív, affektív és társas stratégiák), valamint direkt stratégiák (memória, kognitív és kompenzációs stratégiák) (Biró 2012: 50–51).

⁴ Technikákról, módokról beszélünk, mert az empirikus anyagban ezekre vannak explicit utalások, tehát nem tartalmaznak részletes – stratégiákat kidomborító – beszámolókat a külföldön való idegennyelv-tanulásról.

A társas, kommunikációcentrikus technikák használata, talán kutatásunk eredményeitől eltekintve is, a leggyakoribb, ami nem is meglepő, hiszen a legtöbb külföldi munkahelyen a belépéshez elegendő egy alapszintű kommunikációs jártasság, további bővítéséhez pedig – különösebb tudatosan követett stratégia nélkül is – jó alkalmakat kínálnak a mindennapi élethelyzetek. Kétségtelen azonban, hogy az idegen nyelve(ke)n való megfelelő kommunikációs gyakorlottság elérése (ami, lehet akár lazán összekapcsolódó tanulási módszerek-technikák eredménye) túlmutat a külföldi munkavállalás éppen aktuális epizódján, csakúgy, mint éppen aktuális helyén, tehát mint általánosabb kompetencia nem kötődik konkrétan sem egy bizonyos szakmához, sem egy bizonyos munkahelyhez, sem egy bizonyos országhoz.

Ezzel szemben a szakmacentrikus idegennyelv-tanulás fókuszos, az előbbinél következetesebben és módszeresebben van felépítve (szótárak, szaklapok, nyelvkönyvek, szakkönyvek olvasása stb.), ami arra utal, hogy az egyénnek akár kint, külföldön, akár a visszatérést követően van valamilyen elképzelése arról, hogy mit is kezd a jövőben az elsajátított nyelvi és szakmai ismeretekkel.

Noha mindkét esetben a nyelvtanulási módozat megválasztásába vagy alkalmazásába (legyen ez akár tudatosan „kitalált”, vagy spontán módon „megtalált”) belejátszik a vándorlás lezáratlansága (ami a 21. század eleji migrációs folyamatok egyik sajátossága), utóbbinál az önpozicionálás kevésbé bizonytalan, hiszen valamilyen szakmai jövőképpel társul (nem elsősorban „itthon vagy Nyugaton”, hanem a szakmában, „akár itthon, akár Nyugaton”).

Mindezzel együtt a szóban forgó önpozicionálás tétele az elemzést távolabbi terepre viszi, elsőként ahhoz a foucault-i gondolathoz, miszerint a tudás társadalmilag konstruált, a hatalmi viszonyok szövevényébe, valamint a társadalmi erőviszonyokat jelentő-leképező diskurzusokba ágyazódik. Ebben az elméleti keretben pedig a „ki vagyok” – én, XY, mint erdélyi vendég(munkás), A ország B településén – úgy is felfogható, mint az egyén önpozicionálása a számára elérhető diskurzusok, társadalmi gyakorlatok adott találkozási pontján.

Az önpozicionálási gondolatmenet folytatásaként a tér metaforájához jutunk, ami a migrációkutatás szempontjából nagyon termékenynek ígérkezik, hiszen maga a tematika valóságos, nyelvhasználati és mentális tereket egyaránt implikál. A tér metafora ugyanakkor lehetővé teszi a perspektívaváltást, nevezetesen, hogy úgy közelítsünk a vándorló ember önpozicionálásához, önképéhez, magatartásához, hogy arról, hogy „ki vagyok?” átkerüljön a hangsúly arra, hogy „hol vagyok?” (Hall 1996, Antaki–Widdicombe 2008). Migrációs kontextusról lévén szó, ezt a „hol vagyok?”-ot érthetjük akár valóságosan, földrajzi értelemben, érthetjük egy jelentésteli térként, de érthetjük a hatalmi-társadalmi erőviszonyok adott metszéspontján, helyzetünk felismeréseként, ennek többé-kevésbé reális meghatározásaként. Következik, hogy bár az önpozicionálás bizonyos értelemben performatív és szubjektív (tehát, hogy milyen pozíciót fogadunk el vagy éppen találunk ki magunknak, adott helyzetben, időben), nem tagadhatjuk, hogy „pozí-

ciónk meghatározásához” nagyon komoly külső-belső meghatározottságokkal és kényszerekkel is számolnunk kell, s mindezeknek további cselekvési stratégiánk is függvénye.

A vendég(munkás) részéről a jó nyelvismeret, a biztonságos nyelvhasználat ígéretes belépő lehet egy idegen gazdasági-kulturális térbe, ám az is tagadhatatlan, hogy a pozíciót nem csak ő alakítja, hanem őt is pozicionálja a befogadó társadalomnak a hozzá való viszonya, értékrendje, szokásai, nem utolsósorban pedig nyelvi attitűdjei. Így a befogadó közösség viszonyulása a külföldi ember nyelvhasználatához olyan tényező, amely jelentősen befolyásolja az önpozicionálás nyelvi elemét, ami azért rendkívül lényeges, mert szociológiai olvasatban ez kulturális és szociális pozíciót egyaránt kijelöl.

Jellemző például, hogy az erdélyi munkavállaló jobbra az angol nyelvtudását mobilizálja, fejleszti külföldön is, amennyiben ennek használatát elfogadják tőle, „vele angolul beszélnek”, ám ez részéről azzal a beállítódással társul, hogy nem is törekszik érteni, beszélni hollandul, olaszul, görögül, svédül, dánul stb., mert jól elboldogul az angollal, esetleg azzal a minimális funkcionális szókinccsel kiegészítve, ami a „helyi nyelvből” ráragad. A befogadó közösség viszont azzal, hogy elfogadja az angolt mint lingua francát, befogad ugyan globálisan, de bizonyos mértékig mégis kizár – lokálisan⁵. A helyi társadalom tagjai egymás között értelemszerűen a helyi nyelven (dialektusban) beszélnek, a lingua francát pedig csak a helyi nyelvet/dialektust nem beszélő külföldiekkel – idegenekkel – való kommunikációban használják.

Tény, hogy a nemzetközi munkaerőpiacon az angol nyelv a legfőbb közvetítő nyelv, miként az is, hogy kiterjedt használhatósága a többi nyelv presztízisére rendkívüli hatással van. Az angol nyelv elsöprő presztízise szociológiai perspektívából nemcsak a közvetítő nyelv hordozta kommunikációs előnyöket és esélyeket, hanem komoly munkapiaci és mobilitási egyenlőtlenséget is jelent: az angol anyanyelvűek (vagy másodnyelvűek) privilegizált helyzetét a más anyanyelvűekével (vagy másodnyelvűekével) szemben.

Ennek a globális kiterjesztettségnek sajátos kísérőjelensége továbbá, hogy az angol nyelv fölényes presztízise bizonyos értelemben elfedi, kicsit sarkosan fogalmazva, valamiféle mellékes körülménnyé fokozza le *a nyelvek roppant diverzitásának a tényét* a különféle társadalmakban, földrajzi-kulturális térségekben, amelyek „amúgy” gazdag kultúrák hordozói.

„Én nem tudtam, hogy mi a jellyfish, és visszakérdeztem. Akkor röhögtek, hogy hát nem tudod mi az!?!? ----- Az amerikai egyszerű embereknél azt láttam,

⁵ Ugyanakkor ezzel a befogadó közösség saját nyelvének presztízisét is alakítja a külföldiek/migránsok szemében: „Németül **tudni kellett**, mert mikor észrevették, hogy tudok egy kicsit németül, már nem akartak megszólalni angolul” (I.08); „Angolul beszéltünk, de nem is akartam megtanulni hollandul, **nincs miért törjem magam egy kis ország nyelvével**” (I. 03).

hogy [azt hiszik, hogy] **az ember nyelve az angol** --- Az egy dolog, hogy Amerikán kívül ott vannak, madárnyelven tudnak ottan kommunikálni, de ha nem tudnak angolul, akkor nem beszélnek emberi nyelven. S akkor, ha én nem tudom mi az, hogy jellyfish, és akkor én nem tudom, hogy mi az, hogy medúza!! ----- S akkor volt ott egy magasabb beosztású fekete, aki spanyol volt, eredetileg jamaicai és ő mondta, hogy ne röhögjetelek, mert tudja, hogy mi az, csak nem tudja a mi nyelvünkön, **angolul nem tudja, amúgy tudja**. S akkor látszott, **hogyan ez egy olyan újdonságként hatott a többiekre, hogy ja tényleg...** Ja, hogy ez így van? Akkor ezt így elfogadták, mert ha nem, akkor ez jött volna le, hogy én nem tudom, hogy mi az az illető dolog, s akkor ez úgy általában észrevettem, hogy ez így működik! **Nem tudnak egy más nyelvben gondolkodni!** Az én nevemet például nem tudták kimondani, próbálták, de volt, aki nem tudott mást mondani, mint egy angol nevet. Ha nem George, vagy John, vagy mit tudom mi, akkor ----- Jon, s akkor olyan nincs, valami hülyeséget beszélek, és **akkor egyszerűen elnevezett George-nak** (I.01).

A szociolingvisztikában gyakori a tereket implikáló – „korlátozott”, „kiterjedt”, „intézményes”, „konyhai” stb. – jelzők társítása egy-egy közösség nyelvhasználatának jellemzéséhez. S bár ezek általában valóságos terekre is utalnak, nyilvánvaló, hogy szimbolikusak is, hiszen érzékeltetik a nyelv révén való társadalmi befogadottság és a kizártság jelenségét, s ezzel együtt sejtetik *ennek a nyelv általi történésnek* megannyi szociális, pszichológiai, magatartásbeli vonzatát. S mivel a befogadottságot/kizártságot nagyon erős szubjektív élményekként élik meg az emberek, elmondhatjuk, hogy a nyelvi tényezők (a nyelvismeret, a nyelvhasználati biztonság, a nyelvi markerek, a nyelvtanulási hiedelmek⁶, nyelvi kötődések, nyelvi attitűdök stb.) lényegesebb szerepet játszanak az egyén önpozicionálásában külföldön, mint az első látásra tűnhet.

Jellegzetes migrációs nyelvhasználati gyakorlat – amely a vázolt problematika szempontjából nagyon beszédes – az ún. hálózati elboldogulási stratégia. Ez arra az egyszerű és igen gyakorlatias belátásra épül, hogy bizonyos munkapiaci helyzetekben nem is szükséges a külföldi munkavállalónak a nyelvismeret. Bevált módszer ugyanis a vendégmunkások körében *a másik* (munkatárs, családtag, barát, ismerős) *nyelvismeretére való ráhagyatkozás*. Ez természetesen csak azokban az esetekben működik, amikor egy munkahelyen, esetleg településen „erdélyi csoportok” dolgoznak, s a munka jellege sem követel különösebb, magasabb szintű nyelvismeretet (építkezésben, mezőgazdaságban, különféle alkalmi, rövidebb időszakokra szóló fizikai munkák során stb.). Így elégségesnek bizonyul, ha a csoportból valaki vagy páran jobban tud(nak) angolul, esetleg jobban ismeri(k) a helyiek nyelvét, a munkahelyen kívül ugyanis biztonsággal használható az anya-

⁶ A nyelvtanulási folyamat hatékonyságát bizonyos mértékig befolyásolja, hogy a nyelvtanulók mit hisznek saját tudásukról, képességeikről (Wenden 1986, idézi Biró 2014).

nyelv, legyen az a román, magyar, akár mindkettő. Ez feltételezhetően különféle nyelvtanulási hiedelmekkel is összefügg (Wanden 1986, Biró 2014), például, hogy az egyén úgy hiszi magáról, hogy nem is lenne képes megfelelő szinten elsajátítani az adott nyelvet, illetve – ami szociológiai szempontból jóval lényegesebb –, hogy „nem is szükséges neki tudni” angolul, németül stb., hiszen segít a másik, illetve *ahol ő van, oda nem is kell* nyelvismeret.

„*Keveset tanultam [olaszul] ----- már 5 éve járok, és már szégyellem is. Nagyon szép és könnyű nyelv, de az, **hogy román közösségben vagyunk, tehát munka közben is románokkal vagyunk, este megint románokkal találkozunk, csak a munkaadóval beszélek [olaszul], egy kicsit tudok, mert ő mind beszélt hozzám, már szégyelltem --- megtanultam egy pár, minimális dolgot, kifejezést, de nem vagyok rákényszerülve, és nem is érdekel annyira**” (I.13)⁷.*

Minden bizonnyal ez az elboldogulási mód is eredményez egy idő után bizonyos fokú funkcionális idegennyelvi jártasságot a csoport minden tagjának, ám az anyanyelvhasználat dominanciája külföldön igencsak figyelemreméltó. Alapvetően azért, mert valójában duplázza a migrációs burkot, ami így nemcsak családi-rokoni-hálózati, hanem (domináns) anyanyelvhasználati is lesz. S bár ennek megvan a maga védő-oltalmazó szerepe, egyértelmű, hogy jelentős munkaerőpiaci korlátokat hordoz. A vázolt hálózati-nyelvi burok ugyanis nagymértékben meghatározza az érintett önpozicionálását: azt jelenti egyrészt, hogy az egyén, bár külföldön tartózkodik, mégis jórészt egy másik nyelvi-kulturális világban él („ott vagyok, ahol nem vagyok” – Foucault 1967), másrészt pedig, hogy az egyén erősen kötött az adott munkavállalói csoporthoz, a közvetítő hálózathoz, s ez kiszolgáltatottságát jelentősen megnövelheti. Hiszen világos, hogy nyelvismeret nélkül nehéz a csoporttól elszakadni, saját lábra állni, így kétségkívül szűkebbek a munka/jövőtervezési, mobilitási lehetőségek. Azt látjuk, hogy az anyanyelvhasználat dominanciája külföldön – amely az önpozicionálás egyik fő vonatkozási pontja – jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy a külföldi munkavállalót csak bizonyos munkaerő-piaci szegmensekre predesztinálja, felerősítve – a nyelvhasználati gyakorlatok, sőt hiedelmek által („nem tudok megtanulni adott nyelven” „ahol vagyok, oda nem is szükséges idegennyelv-ismeret” stb.) – a nemzetközi munkaerőpiac szegregációs jellemzőit.

Következik, hogy a nyelvi tényezők funkcióinak, illetve hatásmechanizmusainak elemzése jóval távolabbra visz, mintha pusztán eszközjelleggel tulajdonítva neki, a külföldi munkavállalás egyszerű feltételeként definiálnánk. Amilyen pozíciót

⁷ Eredeti szöveg: „*Am învățat puțin, -----merg de 5 ani și îmi este rușine. E o limbă foarte frumoasă și ușoară, dar faptul că suntem într-o comunitate de români, deci și la lucru suntem cu români, seara ne întâlним tot cu români, vorbesc doar cu patronul, puțin știu că tot vorbea cu mine îmi era jenă --- am învățat să comunic, un minim de expresii, dar nu sunt nevoită să învăț, n-am nici interesul.*” I.13

ugyanis elfogadunk a magunk számára, az óhatatlanul az ahhoz fűződő társadalmi gyakorlatokhoz köt, s ennek a tételnek nemcsak a nemzetközi migrációs térben, hanem a hazai kétnyelvű munkapiaci környezetben is van relevanciája.

A vázolt nyelvtanulási-nyelvhasználati kihívások sűrűjében – amivel az erdélyi ember szembetalálja magát külföldön – adódik a kérdés: miben áll valójában a kétnyelvűség hatása a harmadik nyelv elsajátítására? Mit mondhatunk erről az erdélyiek migrációs tapasztalatai alapján, amelyben a nyelvelsajátítás számos aspektusa spontán, helyzeti, inkább a füllel való tanulás, mintsem módszeres, lépésről lépésre való lexikális-grammatikai építkezés?

Biró Enikő a *Kétnyelvűek nyelvtanulási stratégiái* című könyvében a kétnyelvűség–többynyelvűség kapcsolódásairól a következőképpen összegez: a vonatkozó kutatások általában a kétnyelvű és az egynyelvű nyelvtanulót hasonlítják össze a célnyelv elsajátítása során, és többnyire igazolódik a kétnyelvű nyelvtanuló előnye az egynyelvűvel szemben. A kétnyelvűség bizonyítottan pozitív hatással van a harmadik nyelv elsajátítására, amikor a harmadik nyelvet hozzáadó additív kontextus jellemzi, és a nyelvtanuló mindkét nyelven megfelelő nyelvi tudással rendelkezik. A kétnyelvűség azonban nem produkál mindig hatékonyabb nyelvtanulást a harmadik nyelv elsajátítása során, mivel társadalmi, gazdasági és oktatási változók szintén fontos szerepet játszanak ebben a folyamatban (Biró 2012: 56).

A kétnyelvűség–többynyelvűség összefüggésrendszerében kutatásunk eredményei alapvetően a *nyelvtanulás szociolingvisztikai kontextusára* irányítják a figyelmet – nyilván témánk sem nyelvpedagógiai. Fontos tényező egyfelől, hogy erdélyi magyarok kétnyelvűsége jellemzően nem additív, hanem ún. kisebbségi kétnyelvűség, amely „részben természetes, részben kikényszerített folyamat” eredménye (Péntek 2005), s ennek megfelelően a nyelvelsajátítás tapasztalati és élményhátrere is eléggé sokrétű, illetve gyakran ambivalens (befogadóan kizáró/kizáróan befogadó)⁸. Ez a társadalmi kontextus pedig nem mindig kedvező a kiegyensúlyozott kétnyelvűség kialakulásának.

Más oldalról viszont a beszélgetések arról tanúskodnak, hogy bár többnyire a (meglévő) román nyelvtudás (és további nyelvek ismerete) segítségül szolgál a célország nyelvének elsajátításakor: „...*minden nyelv között van összefüggés...*”, az interjúalanyok a kérdés kapcsán mégsem ezt, hanem sokkal inkább az idegen vagy többynyelvű környezetben nagyon is kézenfekvő erdélyi alkalmazkodási mintát emelik ki: „...*az segített, hogy románok között nőttem fel vagy éltem [...] [a román nyelvtudás] a diplomáciában segített.*”

Azt tapasztaljuk tehát, hogy ellentétben a várakozásokkal, az erdélyi magyaroknak nem maga a kétnyelvűség, hanem a kisebbségi szocializációs minta az, ami elsősorban mobilizálódik, és ami a tényleges fogódzót jelenti egy idegen nyelvű,

⁸ A kisebbségi kétnyelvűség társadalmi kontextusáról lásd még: Benő A., Szilágyi N. 2006, Péntek 2005, Kontra, Szilágyi N., 2002, Sorbán, 2014.

kultúrájú milióban. Úgy tűnik, hogy az erdélyi magyar (munkavállaló) bárhol van a világban, mindenekelőtt magát kisebbségiként „pozicionálja” – ez azonban alapvetően nem nyelvi, hanem alkalmazkodási többlet. Itt egy érdekes szociológiai aspektusát fedezhetjük fel a szóban forgó jelenségnek: bizonyos értelemben kevesebbre, bizonyos értelemben pedig többre utal, mint ami elméletileg, a kétnyelvűség-többszínűség kapcsolódásairól (egymást erősítéséről) nyelvpedagógiai hipotézisek szerint várható lenne.

Ezzel szemben a román anyanyelvű munkavállalók esetében – hiszen ők, ha két- vagy többszínűek is, nyilván *attitűdjükben* másként kétnyelvűek, mint az erdélyi magyarok – az idegen nyelv elsajátításában többszínűre valós segítséget jelent az *anyanyelvük*, tekintve, hogy a román nyelv latin alapú, így több nyugat-európai országban – rokon nyelvű környezetéről lévén szó – jó tanulási alapnak bizonyul az anyanyelvi szókészlet és grammatika.

Noha mindkét nyelvi csoport esetében a vándorlás, a többszínű milió pozitív attitűdváltozást eredményez az idegen nyelvek irányában, fontos megjegyezni, hogy ez elsősorban a standard nyelvváltozatokra vonatkozik. Elmondhatjuk ugyanis, hogy azoknál az erdélyiekénél, akik magasabb szinten beszélnek egy-egy idegen nyelvet – legyenek akár magyarok, akár románok –, esetleg szaknyelvi jártasságuk is van, megfigyelhető mindegyik idegen nyelv esetében a standard nyelvváltozat irányában való nagyobb nyitottság, ennek magasabb presztízse⁹, szemben a különféle térségekben (pl. a német nyelvterületen) használt „*dialektekkel*” vagy (az amerikai feketék körében, esetleg Írországból tapasztalt) ún. „*csúnya angollal*”.

Ez az attitűdváltozás egyébiránt a magyar nyelv vonatkozásában is észlelhető. Noha mintánkban viszonylag kevesen vannak, akik Magyarországon (is) dolgoztak, megkockáztathatjuk, hogy a magyarországi nyelvi tapasztalatok fényében veszít presztízsből az erdélyi (helyi) magyar nyelvváltozat, amit az érintettek általában azzal hoznak összefüggésbe, hogy a magyarországi magyarban „nincsenek román szavak”, illetve hogy ellentétben az erdélyi magyar nyelvváltozatokkal, az tartalmazza a szaknyelvi regisztereket. Fontos figyelembe vennünk azonban ennek az attitűdváltozásnak a szociológiai, illetve szociálpszichológiai hátterét, hiszen végső fokon a beilleszkedési kényszerek is ezt diktálják: az erdélyi nyelvváltozatok megőrzése és használata hozzájárulhat az erdélyiekről kialakult negatív – szociális tartalmú! – sztereotípiák¹⁰ fenntartásához, ami az adott helyen, szakmai körben fennálló erőviszonyok szövevényében az önpozicionálás szempontjából nem megkerülhető.

⁹ A standard magasabb presztízshez hozzájárulhatnak olyan nyelvi hiedelmek, amelyek az iskolában oktatott nyelvi normákkal, nyelvpedagógiai módszerekkel függnek össze.

¹⁰ Az erdélyi magyar vendégmunkást megbélyegzi Magyarországon, hogy „románnak” tartják, illetve hogy egy elmaradott, szegény rokon képe kapcsolódik hozzá. Ezt a sztereotípiát az erdélyi nyelvváltozat használata fenntarthatja vagy felerősítheti.

A nyelvi attitűdök bemutatása kapcsán végezetül fontos kitérni az erdélyi magyarok attitűdváltozásaira a román nyelv irányában a migráció nyomán, mely attitűddinamika a szóban forgó önpozicionálás jelenségéhez további adalékokkal szolgál. A beszélgetések arra utalnak, hogy az erdélyi magyarok esetében a külföldi tapasztalatok pozitív attitűdváltozást eredményeznek *általában minden nyelv irányában*, így a román nyelv irányában is. Hozzá kell tenni azonban, hogy ez utóbbit jórészt a perspektívaváltás okozza, abból kiindulva, hogy a „ki vagyok?” és a „hol vagyok?” ezúttal egy másik referenciarendszerben merül fel. Noha itthon Erdélyben, *ebben* a (kisebbségi) helyzetben, mint kutatásaink bizonyítják, nem a kétnyelvűség, hanem az anyanyelv az alapvető identitásformáló tényező (Sorban 2014), külföldön, miként Magyarországon is, egy másfajta, tágabb referenciális térben az erdélyiség mobilizálódik ekként, *abba* pedig a románok, a román nyelv, sőt a kétnyelvűség is beletartozik.

A nyelvi, illetve csoportviselkedés így értelmezett dinamikájára vonatkozóan Szilágyi N. Sándor gondolatait érdemes idéznünk a fókuszos nemzettudatról: „Az az erdélyi magyar, aki idehaza [Erdélyben] rögtön kikapcsolja a rádiót, ha az román népzenevel próbálja szórakoztatni; hazájától távol, mondjuk Nyugat-Európában két-három hét elteltével már nagy gyönyörűséggel és letagadhatatlan honvágygal hallgatja ugyanazt a zenét. Ebben ugyanis nem-románsága talál magára, s ez ugyanúgy táplálja az azonosságtudatát, mintha magyar zenét hallgatna¹¹ (Szilágyi: 2003: 145).

A román nyelv irányában való pozitív attitűdváltozást értelemszerűen magyarázhatják más tényezők is, például hogy az erdélyi magyarok külföldön, nyelvek-kultúrák sokféleségével találkozva mások értékei iránt általában is fogékonyabbak lesznek, illetve hogy, lévén a román nyelv latin alapú, a románul jól tudó magyaroknak ez mindenképpen segíthet más európai nyelvek elsajátításában.

A nyelvi tényező önpozicionálásban betöltött szerepét támasztja alá ugyanakkor, hogy a román nyelvismeret egyenesen előtérbe is kerül olyan helyzetekben, amikor komolyabban felmerül a hazatérés gondolata, hiszen az államnyelvismeret nagyon fontos fogódzóként tételeződik a „szerencsés visszataláláshoz”. A szóban forgó attitűdváltozás ilyen felvetésben az önpozicionálás performatív jellegét is jól megvilágítja, hiszen külső-belső okok, sikeres-kudarcos körülmények, különféle

¹¹ Az egyik interjúban pontosan erre a jelenségre találunk részletet: „Nekem [Magyarországon] hiányoztak [a románok] mint emberek is, a román társadalom. Komolyan: olyant csináltam, hogy kolindás CD-t vettem, hogy román kolindákat hallgassak. 90-ig életemben nem hallottam [kolindát], de utána úgy hozzászoktam, hogy decemberben az megy a tévében, hogy nekem Magyarországon hiányzott, hiányoztak a márciuskák, --- annyi márciuskát életemben nem hordtam (nevetve), mint amíg Magyarországon voltam, csak azért is, és az itteni szokások. Hiányoztak a románoknak a hülye beköpései is, tehát minden, ami itthoni hangulatot teremt” (I.02).

életszakaszok, pályakorrekciók stb. függvényében életszerű, hogy az egyén önpozicionálását módosítsa.

A nyelvi attitűd dinamikája tehát – mint a jelen elemzésből is kirajzolódik – nagyon fontos aspektusa napjaink vándorlási jellemzőinek beleértve a visszatérő migrációt is.

Közgazdasági olvasatban az idegennyelv-ismeret a humántőke egyik minőségi összetevője. Ha ez szaknyelvi regiszterekkel, illetve más (akár több) kultúrában való jártassággal, értő beavatottsággal is társul, az mindenképpen hasznára fordítható annak a társadalomnak, amelyben a többnyelvű, több kultúrában eligazodni tudó ember él és dolgozik. Kétségtelen azonban, hogy a gazdaságtan kategóriáiban is megfogalmazható minőségek, funkciók mellett a nyelv(ek) befogadó-kizáró szerepek egész sorával rendelkeznek, melyek *általában az emberi magatartás szempontjából relevánsak*, így túlmutatnak a szűkebb gazdasági-hasznossági szempontrendszeren.

*„Ha elmegyek A országba, jó, az emberek kedvesek, kedvesebbek, mint mondjuk B országban. Megkapod a pénzedet, megkapsz mindent. Azon kívül érzed, hogy az ipari tevékenységeden kívül az életed üres. Nem feltétlenül a nők hiányzanak vagy a barátok vagy a partnerkapcsolat vagy a gyerekek. **Ha mind ott lennének, akkor is érzed, hogy nem ismered úgy a nyelvet, hogy szóba állj másokkal, jó beszélsz, de nem tudsz elmenni egy konferenciára, nem tudod meghaladni azt, amit ott közölnek**” (I.04).*

Hegedűs József nyelvész írja a különféle nyelvi világok, világképek egymáshoz való viszonyáról, illetve az idegen nyelvek elsajátításáról: „Igazi küzdőtér-ről van szó, ahol már kijegecesedett »anyanyelvi tudatállapot« viaskodik egy ismeretlen, az anyanyelvtől mélyen eltérő szemléletű nyelv meghódításáért. Korábban úgy hittük – főként a 60-as évek során –, hogy az idegen nyelv megtanulása annyi, mint elsajátítani egy új nyelvi szokásrendszert. Kiderült (ha ugyan ezt végleges biztonsággal állítani lehet), hogy távolról sem ilyen egyszerű az idegennyelv-elsajátítás titkos formulája” (Hegedűs 2000).

A migrációs kontextus az említett két-, illetve többnyelvűségi küzdőteret, ennek sajátosságait, természetét, kihívásait a pusztán közgazdasági közelítésmódnál (humán tőke, nyelvi tőke, konvertálhatóság stb.) jóval tágabb és árnyaltabb megvilágításba helyezi, kiemelve különféle szociolingvisztikai kontextusok meghatározó szerepét az idegen nyelvek elsajátításában, csakúgy, mint a bejárt kulturális terek és helyszínek nyelvi tényezőkkel (kötődések, attitűdök, hiedelmek, beavatottság stb.) való sokrétű összefonódásait.

Mindazáltal a vándorló ember önpozicionálásában az alappreferencia mégiscsak az otthon, amely egyben az anyanyelvet, a saját kulturális örökséget is jelenti: „De micsoda számunkra az otthon, a haza, a régtől és bizalmasan ismert hely? – teszi fel a kérdést Gadamer. – Hol van, és mi volna ez a nyelv nélkül? Az otthon elő-gondolhatatlanságához elsősorban a nyelv tartozik hozzá. Magunk is

ismerjük ezt az utazás illanó élményéből. Amikor hazaérünk egy idegen nyelvű országból, hirtelen újra találkozni a saját anyanyelvünkkel szinte rémisztő élmény, és valóban *a közelebről ismert tartalmak egésze, a megszokott világ szokásai és hagyományai képezik azt, amit átsző, átjár és hangzásával betölt a saját nyelv*” (Gadamer 1993 – az én kiemelésem: S.A.).

A „ki vagyok, hol vagyok tehát, én, X., A. ország B. településén” – végső fokon csakis az otthonhoz, a nyelv-otthonhoz képest gondolható el. Nem véletlen, hogy Sandra Pralong visszatérőkkel készült interjúkötetében is – *De ce m-am întors în România?* [Miért jöttem vissza Romániába? – alig van interjú, amelyben ne szerepelne a hazatérés narratíváiban az anyanyelvhez való kötődés, a nyelvi otthonosság, illetve az anyanyelv mint *autentikus önkifejezési lehetőség*¹² (Pralong 2010).

A nyelv általi befogadottságnak és kizártságnak tehát, bár nem közgazdasági kategóriák, minden bizonnyal fontos helyük van a migrációs folyamatok motivációinak sorában, lévén intenzíven megélt élmények, s így az önpozicionálás emocionális rendezőelvei.¹³

SORBÁN ANGELLA

Kulcsszavak: migráció, gazdasági kultúra, önpozicionálás, két- és többnyelvűség, visszatérő migráció

¹² „Miért tértem vissza? Mert ott szerettem volna lenni minden változásnál, amelyek sokszor kimondhatatlanul sokat vártak magukra. Egyesek pedig közülük nehézségeket okoztak nekem, amitől nagyon sokszor azt kérdeztem magától: »Mi az ördögnek jöttem én vissza?« De a »Mi az ördögnek jöttem én vissza?« kérdéstől mindig a másikhöz jutottam: »Mi az ördögöt csinálnék én ott egyedül?«, az anyanyelvem nélkül, a saját kifejezési lehetőségeim nélkül. Mert végeredményben itthon majdnem mindenben »okos« voltam, amiben ott »ostoba«.” (Eredeti szöveg: „*De ce m-am întors? Pentru că doream să fiu prezent la toate schimbările, care de multe ori se lăsau nespuse de mult așteptate. Iar unele dintre ele mi-au provocat greutăți care m-au făcut să mă întreb de foarte multe ori „De ce dracu m-am întors? Întotdeauna însă de la „De ce dracu m-am întors” am trecut la „Ce dracu să fi făcut acolo singur”, fără limba mea maternă și posibilătile mele de exprima-re. Pentru că în definitiv eram „deștept” aici, cam în toate domeniile în care eram „prost” acolo: Interviu cu Dan Chișu, Pralong 2010: 22).*

¹³ Releváns e tekintetben a következő interjúrészlet: „Amikor Magyarországon dolgoztam első évben, akkor gondolkodtam azon, hogy jó lenne ott pihenni és lakni, azért, mert ott nem érzem a nyelvi problémákat, ---- itt érzem... **Ott érzem azt, hogy bármire képes vagyok, mert ugyanaz a nyelvünk**, bármit el tudok mondani, bármibe, ha beledobnak, fel tudom találni magamat, mert nincs nyelvi gondom. Itt azért van. Beszélek románul, de azért mégsem annyira. Nem tudom elképzelni, hogy hírbemondó legyek vagy nem tudom micsoda (zavart nevetés), de **ott bármi elképzelhető számomra, mert a saját nyelvem**, és nincs nyelvi probléma. Emiatt kiköltöznék.” (I.I. 01p)

MÓDSZERTANI MELLÉKLET

A Migráció és gazdasági kultúra c. vizsgálat, amelynek eredményeire a jelen tanulmány épül 2011–2012-ben zajlott a Magyar Tudományos Akadémia Domus Szülőföldi Ösztöndíjprogramjának támogatásával.

A jelzett időszakban mindössze 31 beszélgetés (félleg strukturált mélyinterjú) készült Erdély különféle régióiban: 8 a Székelyföldön (Gyergyószentmiklós, Székelyudvarhely, Csíkszereda), 8 a közép-erdélyi régióban (Kolozsvár, Marosvásárhely), 8 a Partiumban (Nagyvárad, Nagykároly, Berettyóvidék), 3 Máramarosban, 4 pedig a Bánságban, Temesváron. A mintaválasztás a régiókon belül hólabda módszerrel történt, ami azt jelenti, hogy minden interjúalanytól ajánlást kértünk további megkeresésére.

Az interjúalanyok közül 24 magyar, 7 pedig román nemzetiségű, 20 férfi, 11 nő; 9 középfokú, 22 felsőfokú végzettségű, ez utóbbi csoportból 2 magiszteri, 2 pedig PhD fokozattal is rendelkezik. Korcsoport szerint 16-an 35 év alattiak, 13-an 36 és 50 év közöttiek, 2-en pedig 60 év felettek. Az átlagéletkor 36 év, a férfiaknál ez 33,8 a nőknél pedig 37 év.

A külföldi munkavállalás/tartózkodás jellemzőit tekintve: 9-en vendégmunkások, a kutatás időpontjában is rendszeresen kijártak külföldre dolgozni, 22-en pedig úgynevezett visszatérők. Ez utóbbi csoportból 5-en életvitelszerű, 17-en pedig rendszeres vagy időszakos külföldi tartózkodás és munkaviszony után jöttek haza Erdélybe.

A rendszerváltozást követő húsz esztendőben (1990–2011 között) a megkérdezett 31 interjúalany összesen 17 országban vállalt munkát, ebből 7-en, a jelzett periódusban, több országban is éltek, dolgoztak.

1. táblázat

Célországok és az ott dolgozók száma a mintában

Térség/ország	Esetszám ¹⁴
Észak-Amerika (Amerikai Egyesült Államok, Kanada)	6
Nyugat- és Észak-Európa (Németország, Ausztria, Svájc, Franciaország, Hollandia, Dánia, Norvégia, Írország, Svédország)	19
Dél-Európa (Olaszország, Spanyolország, Ciprus)	9
Magyarország	6
Ázsiai országok (Malajzia, India)	2

Az interjúk teljes hanganyaga 32,8 órát tesz ki, egy beszélgetés időtartama átlagosan 63 perc. A beszélgetéseket szöveghű módon rögzítettük.¹⁵ A könyvben a különféle

¹⁴ Az esetszámok összege meghaladja a 31-et, ami abból adódik, hogy 7 interjúalany több országban is dolgozott (pl. először Németországban volt, később Svájcban, vagy dolgozott Magyarországon, és ottani kapcsolatai révén átment Franciországba, majd Dániába, és onnan tért haza Romániába).

¹⁵ A szöveghű lejegyzés során a következő jelöléseket használtuk: (...) a kimarad egy rész (pl. személyes adat, többszöri ismétlése ugyanakkor a tartalomnak, nem tartozik a kutatás tárgyához; nem hallható, nem érthető rész; -----, megszakítás, szünet; [] a

fejezetek keretén belül idézett interjúrészleteket ebben a formában, ugyanakkor a megkérdezettek névtelenségének, személyes adatainak tiszteletben tartásával, a konfidencialitás jegyében közöljük. A román nyelven készült beszélgetések esetében az eredeti szövegrészletek a fordításhoz kapcsolt lábjegyzetben olvashatók.

Kvalitatív kutatásról lévén szó, a vizsgálatra épülő elemzés exploratív, tényfeltáró jellegű, tehát alapvető célja, hogy minél több sajátosságot hozzon felszínre a vázolt témakör kapcsán (amelyekre esetleg későbbi kutatások is építhetnek).

IRODALOM

- Antaki, Charles, Widdicombe Sue (eds), *Identity in Talk*. Sage. London, 2008.
- Benő Attila, Szilágyi N. Sándor (szerk.), *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Kolozsvár, 2006.
- Biró Enikő, *Kétnyelvűek nyelvtanulási stratégiái*. Egyetemi Műhely Kiadó. Kolozsvár, 2012.
- Biró Enikő, „Nemcsak egy nyelvből tudtam gondolkodni” – külföldi munkavállalók nyelvsajátítási hiedelmei. In: Magyari S., Bartha K. (szerk.), *A nyelv közösségi perspektívája*. Partium Kiadó. Kolozsvár, 2014. 27–35.
- Gadamer Hans-Georg, *Otthon és nyelv*. In: *Újnautilus*, 1993. <http://ujnautilus.info/otthon-es-nyelv>
- Gadamer, Hans-Georg, *Heimat und Sprache*. In: Uő: *Gesammelte Werke*. Band 8. Ästhetik und Poetik I. Kunst als Aussage [*A művészet mint kijelentés*]. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). Tübingen, 1993. 366–372. (Fordította: András Orsolya)
- Hall Stuart, *Introduction: who needs „identity”?* In: Hall, S., du Gay P. (eds.), *Questions of Cultural Identity*. Sage. London, 1996.
- Hegedüs József, „Nyelvi világlkép” *Magyar nyelv – idegen nyelv*. Magyar Nyelv XCVI. évf. 2. sz. 129–139. <http://www.c3.hu/~magarynyelv/00-2/hegedusj.htm> (2013 július)
- Foucault, Michel, *Más terekről*. In: Uő: *Nyelv a végtelenhez*. Latin betűk. Debrecen, 1967. 147–146. <http://exindex.hu/index.php?page=3&id=253> (2013. november)
- Kontra Miklós, Szilágyi N. Sándor, *A kisebbségeknek van anyanyelvük, de a többségnek nincs?* In: Kontra Miklós, Hattyár Helga (szerk.), *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány. Budapest, 2002. 3–10.
- Péntek János, *Magyarnyelvűség a mai Erdélyben*. Magyar Szemle 2005. 14. évf. 3–4 sz. 91–100.
- Pralong Sandra (coord.), *De ce m-am întors în România?* Editura Polirom. Iași-București, 2010.
- Sorbán Angella, *Kisebbség és kétnyelvűség. A kétnyelvűség szociológiai aspektusai az oktatásban és a munkaerőpiacon*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége – T3 Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 2014.
- Szilágyi N. Sándor, *Szempontok a nemzetudat lélektanához*. In: Uő: *Miegymás. Közéleti írások*. Kalota Könyvkiadó. Kolozsvár, 2003. 141–171.

lejegyző magyarázó, értelmező beszúrása; (nevetés) érzelmi megnyilvánulások vagy az intonációra, hangsúlyokra, kiejtésre vonatkozó megjegyzések.

MULTILINGVISMUL ÎN CONTEXTUL MIGRAȚIEI. PERSPECTIVA SOCIOLOGICĂ
(Rezumat)

Articolul analizează dintr-o perspectivă sociologică acele fenomene și comportamente lingvistice care se ivesc în procesul de migrație internațională. Abordarea sociologică ale acestor aspecte atrage atenția asupra unor tehnici de învățare, practici de folosire a limbilor sau atitudini lingvistice, care, din punctul de vedere al cercetărilor pedagogice sau legate de predarea-învățarea limbilor străine sunt probabil mai puțin relevante, însă aparținând totuși esenței multilingvistului aduc la iveală funcțiile sociale mai ascunse ale limbii. O funcție dintre acestea o putem surprinde în rolul limbi(lor) în așa-numita auto-poziționare a individului: Cine sunt eu, X. Y, în localitatea B., în țara A.? (Unde sunt?) Analiza sociologică și psihosocială a factorilor lingvistici în contextul de migrație deschide o perspectivă de abordare mult mai largă a multilingvistului decât dacă le-am defini pe acestea fiind doar niște „instrumente”, condiții ale muncii în străinătate. Pe baza rezultatelor cercetării putem conchide că limba/limbile dețin(e) un șir de funcții de includere-excludere socială care sunt relevante în general în din punctul de vedere al comportamentului uman, și care joacă un rol esențial în definirea poziției individului într-un mediu economico-cultural străin.

Cuvinte cheie: migrație, cultură economică, auto-poziționare, bilingvism, multilingvism, re-migrație

MIGRATION MULTILINGUALISM. A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE
(Abstract)

The paper puts sociological aspects forward and discusses how migration in a multilingual migration space can produce different linguistic phenomena and behaviour patterns. The sociological aspects of migration multilingualism direct our attention towards some learning strategies, language-usage practices and linguistic attitudes. These are most probably less relevant for foreign language teaching, but, as they are closely linked to the nature of multilingualism, can offer a brief insight into rather hidden dimensions and more complex functions of the language. Such a function would be the role of language (or of languages) for the self-positioning of individuals and defining relations in space: Who am I, X. Y., in country A., city B.? Where am I? Analysing the social and socio-psychological functions of linguistic factors opens a much wider perspective than only defining them as a mere condition of working abroad and attributing it only (economical) instrumental role. Our results demonstrate that the language(s), near the qualities and functions that can be described using economical categories, have got a lot of integrative and excluding social roles which are generally relevant for the human behaviour, and as such play a significant role for the self-positioning in a foreign cultural environment.

Keywords: migration, economical culture, self-positioning, bi- and multilingualism, return migration

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

„ELKÉPZELÉSEK”.

Lászlóffy Csaba prózájáról

„A világ gondjait vállaló ember...” – és itt álljunk meg rögtön, ki is az? Ki beszélt, beszélhetett – beszélhetett? – így a 21. században? Íme egy általános fogalom, nem sajátos, nem korhoz, korszakhoz, szerzőhöz kötött, hanem ezredek óta folyamatosan használt. Amelytől a posztmodern fölényeskedő iróniája, abszurdja sem tudott szabadulni. Örök, pontosabban időtlen alkotói magatartás.

Lászlóffy Csaba – költő, prózaíró, színművek szerzője, műfordító, a kortárs magyar irodalom egyik legtermékenyebb alkotója volt. Született írótehetség, pályáját soha nem is törték meg kitérők. Egy tiszta ember, akinek nem kellett és nem kell magyarázkodnia.

Bestseller avagy a bestia nem alszik című kötetének¹ témáival, témáiban, amint azt megszoktuk tőle, le-fel sétál a történelem, a művelődéstörténet századaiban, megfigyel, elemez, újragondol. Novellák, elbeszélések – így tudja az olvasó az irodalomtörténet évezreideiben. Az író azonban itt „Novellák, elképzélések” meghatározással költi, formázza újra világát. Mi készül itt? „Vállalás” – magáról az alkotásfolyamatról van szó, amely önértelmezéssel kezdődik és fejeződik be.

Szövege nem egyszerűen téma és feldolgozás, úgymint lejegyzés, lekottázás, megtörtétek el- vagy újramesélésének az eredménye. Ez itt nem a megszokott világ – alkotó – műalkotás – befogadó lineáris megismerésmodell. Itt az alkotó önmagára figyelt, arra a folyamatra – „történet” –, ahogy a megélt vagy felidézett események leképeződnek a pszichikumban. A téma, pontosabban bármely téma kiindulóponttá, sőt ürüggyé, eszközzé válik így a pszichikum, az alkotó magatartás leírásához. Egypólusú rendszer, semmi sem bonyolultabb. Borges dolgozott hasonló módszerrel, mikor nem létező szövegeket idézett, majd a novella – kétoldalas regény –, az idézett szöveg értelmezése lett. A nem létező szöveg így magának a megértésfolyamatnak a leírásában születik meg. A megfigyelő önmegfigyelése volt a módszere Lászlóffy Csabának is.

Felvillanó képek sora tehát a pszichikum legmélyén – itt és így kezdődik a történet. De tulajdonképpen nem itt kezdődik, nyilván, hanem a külvilágban, nyil-

¹ C.E.T. Kiadó. 2008.

ván – kontextus, történelmi, nyelvi, egyéb fajták, fogja mondani az elméletírás –, ez itt tükörcserepek, tükörcserepek, mozaikkockák. Távol a kép egészétől. A párbeszéddek is... Nem gondolatjelek között – kimondatlan a beszélő jelenléte –, hanem idézőjelek között. Az eredmény egy erőteljes elidegenítő effektus, távolságot idéz, a narrátor valamely távon túlról idézi meg a helyzetet, emberalakot, replikát.

Ezzel kezdődik a műfajok ötvözése is. Mert mi is lesz a műfaja annak a szövegnek, amelyik így formázza a gondolatot? „Kísérletező fajtának érzem magam – mondta Lászlóffy Csaba –, művészi útkereséseim könnyen indultak, formai kísérletezéssel. Sok kísérletezés után a műfaji határokat kezdtem lerombolni. Ezek a »lebontások« először csak szakmai kockázattal jártak. Aztán rájöttem, hogy az időben (pontosabban a különböző idősíkokban) bennem is minden megismétlődik, persze, nem ugyanúgy, más szinten. Így eljutottam az egyidejűség határáig: valamilyen formában egyazon időben éltem át a megtörtént dolgokat. Úgy érzem, ez már nem formai játék”². Vagyis a töredék architektúrájáról kellene itt hosszabban elmélkedni. Ez itt nem a valamely témáról papírra terített történet, „vízszintes”, hanem az arra reflektáló intellektus önmegfigyelése. Függőleges próza. Nem lineáris, kezdettől a befejezésig, már nem is lehet az, hanem töredezett – a nagy történet lebomlik kis történetekre, írta Lyotard.

Szóval a posztmodern próza sajátosságait követjük. Nem szeretem a posztmodernet – állította Lászlóffy Csaba, és tagadott bármiféle odatartozást. Akkor pedig posztmodern író volt-e Lászlóffy Csaba? Abból kell kiindulnunk, hogy a posztmodern megragadásában csak nyitott fogalomrendszereink vannak. Még túl közel van, sőt. Az viszont már világos, hogy egyik, a szűkebb értelmezésben a 20. század utolsó évtizedeinek a világjelensége, és mint ilyennek óceányi szakirodalma van. Az eredetiség hiánya, a képzelet behatárolódása – kész világvége! –, hasonmások, szimulákrumok processziója, írta Baudrillard, „die verlorene Mitte”, az elveszett közép, középpont – írta Habermas stb. Másik, tágabb értelmezésben a „modern ötszáz éves íve” most adja át a helyét – ezt száz év múlva fogják majd megírni. A szűkebb értelemben vett posztmodern jegyeit nem találjuk Lászlóffy Csaba kötetinek sorában, ő eredeti szerző volt, és ha visszanyúlt a kultúra és civilizáció történetének valamely korszakához, kiemelkedő eredményéhez, azt is az önkifejezéshez használta. Ő teremti a valóságot, annak emberi komplexitásában. Szövege szöveg a szöveg születéséről, metaszöveg. Mondata úgy irodalom, hogy a lírikus prózája költőien lebegtetett, ugyanakkor filozófia, etika és ismeretelmélet. Mindez a gondolatok egyetlen nagy áramlásában, amelyet műveltségelmények rögzítenek. Ez a próza először is gondolkodói teljesítmény. „Mikor azt kérdezték tőle – írja Koppány Zsolt –, mi a különbség a filozófus és a gondolkodó közt, ő csak annyit válaszolt, hogy a filozófus a megismerés felé, míg a gondolkodó – adott

² *Vissza a forrásokhoz*. Polis. Kolozsvár, 2001.

esetben a művész – a semmi felé közelít³. „Végül csak a semmi – csapda a szellemnek” – írja *Hiányzol-e magadnak?* című regényében.⁴

Nem lineáris, töredezett, mozaikkockák, a nagy történet lebomlik – mondogatjuk, Héliodórosz ókori görög remekíró *Aethiopicájától* Márton László *Jakob Wunschwitz igaz történetéig*, szóval máig ismert eljárás. Lászlóffy Csaba ebben az értelemben is eredeti volt, nem több évezrede ismert, bevált, mert személyre szabottan alkalmazható eljárást–eljárásokat, módszert–módszereket használt. Ő több történetet helyezett egymásra, és a narrátor átlép, átjár, átvezeti az olvasót egyikből a másikba. És... Szóval így már értjük, nem lineáris, töredezett, mozaikkockák, nem illeszkednek, mondogatjuk, és így már értjük, hát nyilván. Na de aztán? A komponensek leírása az egész működésének a megragadásához még nem elég. Keresték a mesterhegedű titkát a fában, a lakkban, a húrokban, aztán ráébredtek, hogy mindez együtt. Mindegyik mester fát, lakkot, húrokat használt. A titok mindez együtt. Ahogy életre kel. Erről a prózáról a vágástechnikák leírásával szólhatunk igazán. Azt tudjuk, hogy nem annyira mondatokban, hanem szólamokban beszélünk, kisebb-nagyobb ívekben – hát Lászlóffy Csaba spontán áradású szövege ilyen szólamok hálózata volt. Ennek a hálózatnak a kiépülésében a filmes vágástechnikák... „Vágás” – a narrátor a történetet felbontja részletekre, mozzanatokra, a legtöbbet persze elhagyja, csak azok maradnak, az a néhány, azok a fontosabbak, amelyekben leírható, követhető a bemutatott folyamat. A súlypontok. *A Távoli zajok* párhuzamos vágástechnikával épült, a polifón *Bestseller, avagy a bestia nem alszik* az ellenpontoszóval. Így egyensúlyozik előre Biblia-értelmezésben, Renan-értelmezésben, meditációban, monológban, vallomásban a történet. A gondolat útja. Ahogy megtestesül. Szellemi természetű, nincs tere, nincs ideje – és lesz képszerű történet, szavakkal leírható. Próza.

Társadalomkritika, magyarságkritika születik így, erkölcsi portré a társas együttlétezésre képtelen emberről. De hát ezt kivétel nélkül minden korban, a világon mindenhol el lehetett és lehet mondani, ez nem kunszt, mondhatnánk. Lászlóffy Csaba ennél többet nyújtott, „novellák, elképzélések” – mondta, „elképzélések” – újraköltve szűkebb és tágabb világunkat. A magyar prózatörténetben századok óta egy háromszintes modell működik: a kezdet az aktuális állapotok leírása, következik az alternatíva-alternatívák keresése és felmutatása, végül az alternatíva megélésének a lehetősége vagy lehetetlensége. Lászlóffy Csaba – Varga Domokossal – újraírta a magyarság történelmét⁵, a *Bestseller avagy a bestia nem alszik*ban újraírja a nagyon tömény, nagyon agresszív 20. század történelmét – a történelem mélypontjának tartott világegés nélkül. *Az elmaradt második világháborúban* írja: „A világ gondjait felvállaló embernek nyilván abban is meg

³ Koppány Zolt, *Morbusz és hungarikum*. Napkút Kiadó. Bp., 2007. 196.

⁴ *Hiányzol-e magadnak?* Napkút Kiadó. Bp., 2007.

⁵ Lászlóffy Csaba, Varga Domokos, *A magyarság rövid története I – IV*. Tinivár. Kolozsvár, 1998–1999.

kell találnia a kiutat.” És mindez itt már nem csak az első emelet. Hanem terv az emberi létezés teljességéhez.

Lászlóffy a költőmesterségnek is kitűnő ismerője, egyazon könnyedséggel írt szabadverset, szonettet, ötvöz abszurdát és középkori ráolvasást, vagy beszélt veretes alkhaioszi, aszklepiádeszi strófában, hexameterben.

Drámáiban, *A forrongó történekek kavalkádjában* – a história sokarcúságában – a bűnözők és áldozatok egyáltalán nem sematikus megítélhetőségük szerint, hanem ösztönéletük belső köreiben, kedély- és idegállapotuk mélyrétegeiben mutakoznak meg, a mikroszkopikus közelképek a mentalitás titkos rugóit, a habitus moccanásnyi árnyalatait is felderítik, miközben az így kiélesített portré-metszetek egész életutakat, miliőt, korszellemet képesek megélnéskíteni – írja Bertha Zoltán, az életmű alapos ismerője az életmű-sorozat drámaköteteinek utószavában. – Mintha egyfajta monumentális, enciklopédikus képes világtörténet fantáziadús lapjai vetülnének elénk⁶.

Ágh István szerint ennek az írói programnak lényege „az emberi létezésnek a kultúra történelmében való végiggondolása”, és „nyelvi ereje a történet és az állapot, az érzelem és az értelem egyensúlyában valami nyelven túli, delejes együtt-hatásban nyilvánul meg⁷”.

JÓZSA ISTVÁN

Kulcsszók: Lászlóffy Csaba, műfajok ötvözése, alkotásfolyamat

„ÎNCHIPUIRI”. PROZA LUI CSABA LÁSZLÓFFY

(Rezumat)

Csaba Lászlóffy – poet, prozaist, dramaturg, traducător – a fost unul dintre cei mai prolifici autori ai literaturii maghiare contemporane. Autorul analizează, în lucrarea de față, volumul de „nuvele și închipuiri” al lui Lászlóffy, *Bestseller avagy a bestia nem alszik* (Bestseller sau bestia nu doarme).

Cuvinte cheie: Csaba Lászlóffy, alierea genurilor literare, proces de creație

⁶ *Összegyűjtött drámák 2.* Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Budapest, 2005. 1072.

⁷ *I.m.* 1072.

“IMAGINATIONS”. ON CSABA LÁSZLÓFFY’S PROZE

(Abstract)

Csaba Lászlóffy – a poet, prozaist, playwright, translator – was one of the most prolific authors of the contemporary Hungarian literature. The author analyzes Lászlóffy’s volume of “short stories and imaginations” *Bestseller avagy a bestia nem alszik* (Bestseller or the beast doesn’t sleep).

Keywords: Csaba Lászlóffy, alloying literary genres, process of creation

A FORDÍTÁSI EKVIVALENCIA NÉHÁNY ELMÉLETI ASPEKTUSA

1. Bevezetés

A fordítási ekvivalencia vizsgálata a fordítástudomány egyik alapvető kutatási területe. Szinte minden kutató foglalkozik a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek közötti ekvivalencia-viszony meghatározásával.

A jelen tanulmányban a klasszikus ekvivalenciafajták mellett a fordítási ekvivalencia egy sajátos formáját is bemutatjuk, ez pedig a szövegtípus-függő ekvivalencia, majd pedig röviden tárgyaljuk az ekvivalencia fogalmától való elfordulást is.

2. Nida ekvivalencia-felfogása

A fordítási ekvivalencia fogalmát Eugene Nida nevéhez kötik, aki nagyon sokat foglalkozott az ekvivalencia kutatásával. A *Toward a Science of Translating* c. művében nem a szituáció releváns jegyeinek azonosságát, hanem a befogadó reakcióját tartja az ekvivalencia mércéjének (Klaudy 1997: 75). A dinamikus ekvivalenciát a formális ekvivalenciával való összevetése útján határozza meg. Számára a formális ekvivalencia más, mint Catford számára. Nida szerint a formális ekvivalencia azt jelenti, hogy a fordító a forrásnyelvi szöveget részesíti előnyben úgy, hogy nemcsak tartalmát, hanem formáját is visszaadja. A dinamikus ekvivalencia ezzel szemben a célnyelvi befogadót tartja szem előtt. Ennek megvalósítása érdekében a fordítónak a természetes fordításra kell törekednie. A célnyelv és a célnyelvi kultúra figyelembevétel a természetes fordítás egyik alapfeltétele. A másik alapfeltétel az adott szöveg kontextusának figyelembevétel. Végül szintén a természetes fordítás alapfeltétele a hallgatóság figyelembevétel. A fordítónak tekintettel kell lennie a célnyelvi olvasók ismereteire, tapasztalataira és megértési képességére. Az azonos hatásra kell törekednie (Klaudy 1997: 77).

Nida szerint a formális ekvivalencia fele vezető út: forrásnyelvre orientált fordítás a formális elemek újraképzése útján, mely azt jelenti, hogy a nyelvtani egységek szintjén a főnevet főnévvel, igét igével fejezi ki, megtartja a mondatok és szövegrészek egységét, törekszik a formális jegyek megőrzésére, következetes szóhasználatot (terminológia egységét) valósít meg, és a jelentéseket a forrásnyelvi kontextusból kölcsönözi.

A dinamikus ekvivalencia fele vezető út: a célnyelvre (célközönségre) orientált fordítás, a hangsúly üzenetre való helyezése (legtalálhatóbb megfelelő hasz-

nálata által), valamint arra való törekedés, hogy a fordítás teljes egészésként feleljen meg a célnyelvnek és az üzenet kontextusának, úgy hogy közben kielégíti a célnyelvi közönséget. Az ilyen jellegű fordítások során gyakori az adaptáció, amely Nidanál átváltást jelent, beleértve a grammatikai és kulturális átváltásokat is (Nida 1964: 165–168).

3. Kommunikatív ekvivalencia – Klaudy Kinga ekvivalencia-felfogása

A kommunikatív szempontból ekvivalens fordításra háromféle egyenértékűségi viszony jellemző: referenciális, kontextuális és funkcionális egyenértékűség. A referenciális egyenértékűség lényege, hogy a valóságnak ugyanazon szeletére, eseményére utal a fordítás, mint az eredeti. A kontextuális egyenértékűség lényege, hogy a célnyelvi mondatok ugyanazt a helyet foglalják el a célnyelvi szöveg egészében, mint amilyent a forrásnyelvi mondatok elfoglaltak a forrásnyelvi szövegben. A funkcionális azonosság lényege, hogy a célnyelvi szöveg ugyanazt a szerepet töltsse be a célnyelvi olvasók körében, mint amilyen szerepet a forrásnyelvi szöveg betöltött a forrásnyelvi olvasók körében. House szerint az igazi funkcionális ekvivalenciát csakis a rejtett fordítások érhetik el. (House 1981: 204) A rejtett fordítások a fordításelmélet ideális fordításai, hiszen eleget tesznek a funkcionális ekvivalencia követelményének (Gutt 2000: 48). Ez nem feltétlenül jelent problémamentességet: hiszen a szociokulturális különbségek miatt mindig akadnak nehézségek. Ezért a fordítónak mindig más kulturális előfeltevésekből kell kiindulnia a célnyelvi közösség esetében (House 1981: 196). Például egy turistáknak szóló szórólapon: ha az információkat nem explicitáljuk, akkor a célnyelvi közösségre nagyobb hatást gyakorlunk, mert elég intelligensnek tartjuk, ahhoz, hogy magyarázat nélkül is értse a kultúrspecifikus vonatkozásokat.

Klaudy Kinga felfogása szerint azt a célnyelvi szöveget tekintjük valamely forrásnyelvi szöveg kommunikatív ekvivalensének, mely a referenciális, a kontextuális és a funkcionális ekvivalencia követelményeinek egyaránt megfelel (Klaudy 1997: 81).

4. A szövegtípus-függő ekvivalencia – a fordítási ekvivalencia egy specifikus esete

Katharina Reiss két okot nevez meg a szövegtípusok leírásának indokoltságára: a fordító csak akkor tudja megítélni az egyes szövegelemek jelentőségét a szövegen belül, ha ismeri a forrásnyelvi szöveg funkcióját és a forrásnyelvi kultúrában betöltött helyét. A fordítói stratégia, mely mellett dönt a fordító, annak megfelelően változik, hogy a konkrét szöveg, melyik szövegtípusba tartozik (Reiss 1995: 89). Mivel a kommunikatív fordítás célja, hogy a fordítás ugyanazt a funkciót töltsse be a célnyelvi kultúrában, mint az eredeti a forrásnyelvben, a fordító számára fontos, hogy be tudja sorolni a szöveget a megfelelő szövegtípusba, és annak megfelelő fordítási stratégiát válasszon. Reiss másik indoka, hogy van-

nak olyan esetek is, amikor a célnyelvi szöveg nem tudja, vagy nem is kell neki ugyanazt a funkciót betöltenie a kommunikációban, mint a forrásnyelvi szövegnek (Vincze 2003: 31). Előfordulnak olyan esetek, amikor nem a kommunikatív fordítás elvének, hanem más fordítási normáknak megfelelően kell a fordítást elvégezni, vagy a fordítást más célra akarják felhasználni, s ennek megfelelően a célnyelvi szöveg funkcióját tudatosan megváltoztatják (Reiss 1995: 90). Ebben az esetben is a fordítónak tisztában kell lennie a szövegtípusok sajátosságaival, hogy a funkcióváltoztatásnak megfelelő fordítást alkalmazzon. Fjodorov pl. Megkülönbözteti a tudományos, társadalmi-politikai és a művészeti szövegeket, a kutató Mounin pedig hét csoportot ír le: vallásos szövegek, irodalmi szövegek, versek, gyermekkönyvek, színpadi szövegek, filmszövegek, műszaki szövegek (Klaudy 1999: 58).

Reiss megalkotta a maga modelljét, amelynek jelentősége abban áll, hogy mindaddig „senki sem próbálta a fordítás folyamatának törvényszerűségeit teljes egészében a fordítandó szöveg jellegzetességeiből kiindulva leírni” (Vincze idézi Klaudyt, 2004: 32).

Reiss abból indul ki, hogy minden szöveg a nyelv segítségével jön létre. Reiss Karl Bühler modelljére támaszkodva abból indul ki, hogy a nyelv három alapvető funkcióval rendelkezik: ábrázolás, kifejezés és felhívás – a fordítónak pedig a szöveg elemzésekor azt kell megvizsgálnia, hogy az adott szövegben a nyelv mely funkcióját gyakorolja (Reiss idézi Böhler 1971: 259). Reiss Bühlerhez és más kutatókhoz hasonlóan úgy véli, hogy ez a három funkció nem érvényesül minden szövegben egyenrangúan, az egyikben az egyik, a másikban egy másik funkció van túlsúlyban. Eszerint három szövegtípust különböztet meg: tartalomközpontú szöveget, formaközpontú szöveget és felhívásközpontú szöveget. Ezen ismeretek függvényében kell a fordítónak is az ekvivalenciát megteremtenie. A klasszikus három típuson kívül Reiss hozzátesz egy negyedik típust: az audió-mediális szövegek kategóriáját. Ennek az a lényege, hogy a szövegek valamilyen nem nyelvi médiumán keresztül beszélt vagy énekelt formában jutnak el a befogadóhoz. Ilyenek a színpadi művek, a rádiós és tévés műfajok, szinkronizálás (Reiss 1971: 260).

Reiss úgy gondolja, hogy – sajátosságai révén – a szövegtípus határozza meg a választandó fordítási módszert, és az ekvivalenciát is. Az ekvivalencia fennmaradásának lényege, hogy a szöveg funkciója megmaradjon. A tapasztalat azt mutatja, hogy a fordításnak ugyanaz a funkciója, mint a forrásnyelvi szövegnek: az informatív szövegeket többnyire azzal a szándékkal fordítják le, hogy a szövegben levő információkat továbbítsák a célnyelvi befogadóknak. Az expresszív szövegeket azért fordítják, hogy az irodalmi műveket hozzáférhetővé tegyék a célnyelvi olvasó számára, az operatív szövegeket pedig azért, hogy ugyanazt a hatást váltsák ki a célnyelvi címzettekben, mint az eredeti szöveg a forrásnyelvi célközönségből (Stolze 1994: 189).

Ezen felismerések alapján a következő fordítási módszereket javasolja a szövegtípusoknak megfelelően: a tartalomközpontú szövegek lényege az információ közvetítése, ezért a fordítónak a tartalom maradéktalan visszaadására kell törekednie, mégpedig egyszerű köznyelvi eszközökkel. Így az ekvivalencia feltétele az információ átvitele lesz. A formaközpontú szövegek fordításánál a fordító feladata a forma visszaadása, a formai analógia megteremtése, a művészi megformálás. Így az ekvivalencia feltétele a forma megőrzése a célnyelvi szövegben is. A felhívásközpontú szövegek esetében adaptáló fordítást javasol, a cél az hogy a szöveg a célnyelvben is megőrizze felhívó funkcióját (Vincze 2003: 33). Így az ekvivalencia feltétele a sikeres adaptáció lesz. Az audió-mediális szövegek fordításakor pedig annak a csatornának a sajátosságait kell figyelembe vennie, amelyen keresztül a mondanivaló eljut a befogadóhoz: „gondoljunk csak a szinkronizálásra” (Klaudy 1999: 60).

5. Elfordulás az ekvivalencia fogalmától

Gideon Toury 1980-ban megjelent munkájában, melynek címe *Descriptive Translation Studies* (a szóban forgó művet 1994-ben ismét kiadták), a célnyelv és a célnyelvi kultúra felé próbálja fordítani a fordításkutatók figyelmét. Szerinte el kell vetni az ekvivalencia fogalmát, helyette az adekvátságot és elfogadhatóságot kell bevezetni.

Véleménye szerint a fordítás szövegének a célnyelvi kultúra elvárásainak kell megfelelnie. Az önálló entitásként tételezett fordítások funkciója és helye egy célkultúrán belül feltételezi, hogy a létrejötté során alkalmazott stratégiák egy szorosan kapcsolódó műveletsort alkossanak. Ezek a stratégiák főként arra irányulnak, hogy felfedezzék azokat a törvényszerűségeket, amelyek révén a funkció, a folyamat és az eredmény egyetlen egységgé kapcsolódhatnak össze (Toury 1994: 24).

Még akkor is, ha egy fordítás úgy viselkedik, mint forrásnyelvi eredetije, a célnyelvi kultúra részévé válik, és ilyenformán tesz eleget a befogadó kultúra elvárásainak (Toury 1994: 26–27). Csak ha a fordításnak sikerült a célkultúra részévé válnia, nevezhető elfogadható, adekvát fordításnak.

E meglátás nagy hatással bírt a fordításkutatók tevékenységére. Az ekvivalencia terminus használata sarkító kissé, mert feltételezi, hogy lehetséges a teljes formális és dinamikus ekvivalencia létrehozása a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek között, ami nem mindig igaz. Helyesebb, ha ezt a terminust relativizáljuk, és azt nézzük, hogy mi a forrásnyelvi szöveg legközelebbi célnyelvi megfelelője. Egészségesebb, ha az adekvát-terminust használjuk, mert ez lehetőséget nyújt arra, hogy figyelembe vegyük a használók-befogadók szükségleteit is (Hatim–Mason 1990: 8).

A nyolcvanas évek végén a fordítástudomány eddigi központi kategóriája, az ekvivalencia, átadja helyét az adequacy – appropriacy – acceptability/adekvátság – megfelelőség – elfogadhatóság hármasság kategóriájának.

6. Összegzés

Az ekvivalencia a fordítástudomány egy nagyon kutatott kérdésköre. A Nida által bevezetett oppozíció mindkét pólusával találkozunk valamennyi nyelvi regiszterbe tartozó szöveg fordításait olvasva. A fordítónak figyelembe kell vennie a célnyelvi olvasók ismereteit, tapasztalatait és megértési képességét. Az azonos hatásra kell törekednie, vagyis célkitűzése kell legyen a dinamikus ekvivalencia megvalósítása is. A cél az, hogy a fordítás befogadója ugyanúgy reagáljon a fordításra, mint ahogy az eredeti szöveg befogadója reagált az eredeti szövegre (Nida 1964: 168). Ennek érdekében a fordító a szöveg értelmét, a benne rejlő információkat próbálja érthető módon továbbítani a célnyelvi közösségnek. E célból a fordító többletelemeket építhet a fordításba, olyanokat, amelyek az eredeti szövegben nem szerepeltek, vagy gazdagabb szemantikájú szavakat választ, de az is lehet, hogy a mondatrészek fellazításával teszi explicitté a fordított szöveget (Klaudy 1997a: 380).

A szaknyelvi fordítások körébe tartozó területen nem hagyható figyelmen kívül a Reiss által bevezetett elképzelés sem, mely szerint a szövegtípus meghatározza azt, hogy hogyan próbálja a fordító ekvivalenssé tenni a célnyelvi szöveget a forrásnyelvi szöveggel.

SÁROSI-MÁRDIROSZ KRISZTINA

Kulcsszók: fordítási ekvivalencia, formális ekvivalencia, dinamikus ekvivalencia, kommunikatív ekvivalencia, szöveg

IRODALOM

- Gutt, E. A., *Translation and Relevance. Cognition and Context*. St. Jerome Publishing. Manchester–Boston, 2000.
- Hatim, B–Mason, J., *Discourse and the Translator*. Longman. London, 1990.
- House, J., *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Beitrage Zur Linguistic. 1981.
- Klaudy Kinga, *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Harmadik, bővített kiadás. Scholastica. Budapest, 1997.
- Klaudy Kinga, *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastica. Budapest, 1999.
- Nida, E., *Toward a Science of Translation – with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Brill. Leiden, 1964.
- Reiss, K. *Text Type Translation and Translation Assessment*. In: Chesterman, A. (ed.), *Reading in Translation Theory*. FinnLectura. Helsinki, 1995. 58–96.
- Stolze, R. 4. évf. 2. sz. 1994. 187–203.

Toury, G., *Vagueness in Economic Texts as a Translation Problem. Across Languages and Cultures*. In: *Descriptive Translation Studies and Beyond*. John Benjamin Publishing Ltd. Amsterdam–Philadelphia, 1994.
 Vincze Katalin, *Szövegtípusok és fordítás*. Fordítástudomány. 6. évf. 1. sz. 2004. 30–38.

ASPECTE TEORETICE ALE ECHIVALENȚEI ÎN TRADUCERE

(Rezumat)

Lucrarea prezintă câteva aspecte teoretice ale conceptului de echivalență în traducere. După scurta prezentare a echivalenței formale și dinamice, vom prezenta caracteristicile echivalenței comunicative (Nida E., Klaudy K.). Pe lângă aceste categorii tradiționale ale echivalenței în traducere, articolul focusează și asupra concepției că echivalența textului țintă cu textul sursă depinde exclusiv de tipul textului (Reiss K.).

Cuvinte cheie: echivalență în traducere, echivalență formală, echivalență dinamică, echivalență comunicativa, text

THEORETICAL ASPECTS OF THE EQUIVALENCE IN TRANSLATION

(Abstract)

The present paper deals with some issues of equivalence in translation presenting the formal and dynamic equivalence introduced in the science of translation by Eugene Nida and making reference to the concept of communicative equivalence (introduced in the literature by Kinga Klaudy). Furthermore, it presents some aspect of equivalence depending on text type (as defined by Katharina Reiss).

Key words: equivalence in translation, dynamic equivalence, formal equivalence, communicative equivalence, equivalence based on text type

ADATTÁR

A MAGYARSZOVÁTI LAKODALOM KÖLTÉSZETE¹

Mikor a fiú és a lány meggyőződtek arról, hogy egymást szívből szeretik, és hogy hitestársak lehetnek, akkor szólnak szüleiknek a dolog felől. A szülők elkezdi a készülődést. Keresnek násznagyot, vőfikat és nyüzszülányokat. A násznagy a fiú, a lány nőstestvére, vagy az apa, vagy az anya családjából valamelyik testvér. Külön násznagya van a vőlegénynek és a menyasszonynak. Hogy mi a kötelességük, azt a következőkben meglátjuk. A vőfik szerepét fiúk töltik be. Ezek lehetnek testvérek, rokonok, vagy barátok. A nyüzszülányok testvérek, rokonok, barátnők lehetnek. Mikor mindez megvan, a vőlegény apja és násznagya egy meghatározott szombat este elmennek a menyasszonyhoz, és megkérlik a szüleitől a lányt.

Ugyanezen este megállapodnak a lakodalom minőségén, és meghatározzák, mikor lesz a lakodalom. A lakodalom kétféle lehet: van olyan lakodalom, amikor nem esketik meg a vőlegényt a menyasszonnyal a lakodalom idején, és van olyan lakodalom, amelyben megesketik. A lakodalom végbemehet egy háznál, vagy külön a menyasszony, és külön a vőlegény házában. Én ez utóbbi bemutatását választottam.

Egy héttel a lakodalom előtt mind a két lakodalmas háznál összegyűlnek a nyüzszülányok, és elkészítik a vőfipálcákat. Ez egy érdekesen faragott bot, amelyre sok színes szalagot csokrozunk, és kakast (pattogatott kukoricát) fűznek a lányok. A vőfik mellére pirosrózsás fejkendőt, a derekukra és vállukra pedig piros és zöld szalagot kötnek, és elindulnak a vőfipálcákkal és egy kosárral meghívni a lakodalomba a rokonokat, a szomszédokat és barátokat. A házban a következőket mondják:

I. vőfi:

*Alázatossággal léptünk be e házba,
Égi áldás szálljon a benne lakójára.
A házigazdától bocsánatot kérünk,
Hogy e tisztességes házba belépni mertünk.*

*Elindultunk az Atyaisten dicséretére,
A mennyei szép virág örömére.
A Jézus Krisztus kihirdetésére,
S annyi felebarátunk szeretetére.*

¹ A szerző több évtizedig volt a magyarszovádi iskola magyartanára. Pedagógusi munkája mellett jegyezte fel a település nyelvi és néprajzi jellegzetességeit. Korábban már közölte a szerző által összegyűjtött magyarszovádi helyneveket (NyIrK. XXIII, 220–5).

*Békességes áldást kívánunk e háznak,
Hála az Istennek, jó egészségben vannak!
Tartsa meg az Isten továbbra is jó egészségben,
Hogy boldogok legyenek világ életükben!*

*Teljes tisztelettel, amidőn itt állunk,
Egy tisztos család küldöttei vagyunk.
Engedelmet kérünk, míg hát elmondhatjuk,
Kinek a küldöttjei és meghívói vagyunk.*

*Küldöttei vagyunk (x y)-nak,
Aki mindig jó embere a jó barátjának,
Kedves gyerekének szeretett napjára,
Úgy mint szombaton délután.*

*Az anyaszentegyházbaan tartja esküvőjét,
Saját házánál meg a mennyegzőjét.
Végül várja vendégül, egy kis mulatság végbevitelére
Tiszta szívből, szeretetből el is fogja
várni kegyelmeteket becsületes házához.*

II. vőfi: Ez a vers hasonlít az elsőhöz, de mégis van egy kis eltérés. Íme, hogy hangzik:

*Szerencsés jó napot adjon az Isten!
Örvendünk, hogy jó egészségben találtuk kigyelmeket.
Alázatossággal léptünk be e házba,
Égi áldás szálljon a benne lakójára.*

*A házigadától bocsánatot kérünk,
Hogy e tisztességes házba belépni merészkedtünk,
Beléptünk e házba élő tisztességgel,
Vőfikhez illő magaviselettel,
Hogy meghívjuk e háznak gazdáját a lakodalomra,
A most következő szombat délutánra.*

Ezután a háziasszony két tojást tesz be a kosárba. Van, aki tesz többet is, de csak párosával.

Csütörtökön eljönnek a rokonok a lakodalmas házhoz. Lisztet és tyúkot hoznak magukkal. A lisztből tésztát csinálnak, a tyúkokat pedig megkopasztják, és előkészítik a főzésre. A vőlegény násznagynéje készít a menyasszonynak egy rend ruhát, és vesz koszorút meg fátyolt. Szombat délután a násznagy veszi a koszorút és a fátyolt, és a vőfikkal elmegy a menyasszony násznagyjához, aki a menyasszonyi háznál várja. A kapunál a vőlegény násznagya a következő versbe kezd:

*Szerencsés jó napot szívemből kívánok,
Minden jó vendégnek, akit itten látok!
Én egy nászseregnek küldöttsége vagyok,
Bátor vagyok itten azt megtudakolni,
Itt-é a násznagy, kihez tudjak szólni?*

A menyasszony násznagya előbbre lép, majd a következőket válaszolja:

*Itt vagyok, itt vagyok, mi járatban vannak?
Eltévedtek-é, vagy csak útban vannak?
Ha tulkot keresnek, mi azt nem találtunk,
Ha tolvajt kergetnek, mi azt meg se látjuk.*

*Virágot árulunk, szép hímes virágot,
És összejáratják az egész világot,
Párját kereshetik, de meg nem találják,
Mert nincs több a határon, ilyen szép virágszál.*

A vőlegény násznagya a következőket válaszolja:

*Ha volna, se kéne, csupán az a régi,
Kit ezen fiatal mindenben megéri,
Mi sem jöttünk gyalog, és nem üres kézzel,
Hát ezt a dolgot, jó lesz, intézzük el!*

Azután a ház ajtajában megállva a vőlegény násznagya a következőképpen folytatja:

*Hajnali szép csillag, tündöklő fényesség,
Királyi virtusság, ékeskedő szépség,
Szívemből kívánom, hogy legyen csendesség,
Most pedig átlépjük a ház küszöbét.*

Ezután a küldöttség bemegy a szobába. A vőlegény násznagya verset mondva átadja a menyasszonynak a koszorút és a fátyolt. A vers a következő:

*Víg lakodalmi nép vidám mulatságot,
Örömet, víg kedvet, vidám mulatságot
Úzzön el az Úr tőletek minden komolyságot.
Higgyétek el, hogy mi nem jöttünk hozzátok
Sem enni, sem inni, sem pedig vétkezni,
De beszélgetésben nem akarok hosszas lenni,
Még ma nekünk vissza is kell menni.*

*Mi nem kedveskedünk sem pénzzel, sem mézzel,
De azért nem jöttünk igen üres kézzel,
Amit idehoztunk, küldték igaz szívvel.
A mi vőlegényünk kedveskedik az ő menyasszonyának,
Ezzel a keszkenőbeli ajándékkal.
De ne vegyék rossznéven, hanem vegyék jónéven,
Most kegyelmetek asztalára teszem.*

Itt megáll, az ajándékot az asztalra teszi, majd így folytatja:

*Három királyfi jöve napkelet felől,
Tudakolódnak a kis Jézus felől.
Szép is-e, jó is-e, avagy olyan fajta,
Hogy a világ szeme nem akad meg rajta.*

*Így jöttünk el mi is, mint három királyfi,
Mindannyian tisztaszívű, igaz atyafi.*

*Keresünk egy ingó-bingó virágszálat,
Amely idegenben pompásan megállhat.*

*Eljöttünk megnézni, jó volna-e, szép is?
Ahogy a hír mondá, nekünk való mégis!
Karcsú a termete, kicsike a szája?
Illik a gyönyörű koszorú reája?*

*Ha így van, akkor elvisszük magunkkal,
S a trónra helyezzük drága kis fiunkkal,
Uralkodjatok ott csendes munkássággal,
Az Úr hajlékában, jövődő házában,
Hol ott is meglészen a nagy sokadalom,
Hegyen-völgyön legyen vígság s lakodalom.*

Itt újból egy szünet következik, majd a szülőkhöz és a menyasszonyhoz fordul a következő verssel:

*Tisztelt örömszülők, kedves vendégsereg,
Engedelmet kérek, hogy itt megjelentem.
A vőlegényüinktől kaptam megbízatást,
Küldött ajándékát, hogy itten adjam át.*

*Tehozzád jöttem én, te ifjú menyasszony,
Fogadd hát kedvesen a koszorút és fátyolt,
Fehérsége tiszta, mint szíved szerelme,
Őrizd szíved tisztán egész életedben.*

*Elérkezett már a régen várt óra,
Mikor el kell indulni a hosszú nagy útra,
A templomba mész te most esküdni,
Életed egy másik élethez kapcsolni.*

*Eltávozol innen az atyai háztól,
Szárnyra kelsz, mint madár, új otthonra vágyol.
De ne felejtsd el soha, kik téged neveltek,
Édesapád s anyád mindig forrón szerettek.*

*Legyen hát utad a boldogság útja,
Óvja Isten éted, s védje jóban rosszban.
Segítsen téged álmod teljesülni,
Érezd féltő kezét feletted őrködni.*

*Engedelmes szívvel, hitvesi hűséggel
Állj a férjed mellé, oszd meg szíved véle,
Tekints az Istenre, s mondjál hálát neki.
Meglásd, boldog leszel, ha Ő fog szeretni.*

Ezután a követség visszatér. A menyasszony felveszi a koszorút és a fátyolt, a násznagy és a násznagyné karonfogja és kivezeti az udvarra. A nyüszülőnyok a háta mögött mennek. A fejükön koszorú, a kezükben pedig pálinkásüveg, amelyre piros szalag van

kötve. A nyüzüleányok egyforma egyforma ruhába öltöznek, rózsaszín, fehér vagy rózsás ruhába. Az első vőfi elbúcsúztatja a menyasszonyt. Íme a menyasszony búcsúzása:

*Most a hegedűnek szűnjön meg zengése,
A sarkantyúnak szűnjön meg pengése,
Mert búcsúzásomnak most léssen kezdése.
Legyünk hát csöndben, míg léssen végzése.*

*Mielőtt elvinnék e ház virágszálát,
Hadd mondjam el röviden búcsúzóját.
Mert ő nem fojthatja a sírós zokogását,
Ezért én mondom el szíve sóhajtását.*

*Halljon szót Ádámnak minden maradéka,
Akit befogadott az Isten hajléka.
Ne legyen most szavam sűrű zokogás,
Míg elbeszélem szívem szándékát.*

*Ékes menyasszonyunk felkért szeretettel,
Hogy ő helyette egész tisztelettel.
Zengjem el búcsúját, búcsúzó szavát,
Hallgasság meg tehát legfőbb óhaját.*

*Dicsőség először a nagy magasságban
Istennek, ki lakik fényes boldogságban.
Ki rendeltél nekem igazi társat,
Kivel megnyerném a mennyek országát.*

*Kedves édesapám, legelső szavamat
Tehozzád indítám ez búcsúzásomat.
Ki engem tápláltál, ruháztál, neveltél,
Légy áldott mindezért a jó Istennél.*

*Sok bú nyomta szíved, de szerettél,
És engem az Úrnak nevében neveltél.
Neveltél tiszta szívvel és jó munkásságban,
És hogy részem legyen minden jó áldásban.*

*Mindezért áldjon meg a mennyei Atya,
Ki a szíved ily jónak, szeretőnek adta.
Adja, hogy örömed teljék mennyegzőben,
És ne legyen bánatod mi kettőnkben.*

*Ezért hű páromat fogadd szíveddel,
Tarts mindkettőnket drága jó szívvel,
Legyen e nap neked örök emléked,
Áldja meg az Isten drága jó szíved!*

*Hadd szóljak az édesanyámhoz is,
Hadd adjam búcsúmat nevelő dajkámnak is.
Olyan matematikus nem lehet találni,
Aki pennájával fel tudná számlálni.*

*Sok dajkálásodnak számát rendbe írni,
És hogy lehessen nekem tőled megválni.
Mert te engem méhedben hordoztál,
Sok fájdalomid után világra hoztál.*

*Aki értem annyit futottál, fáradtál,
S ha fájdalomam esett, mindjárt siránkoztál.
Sokszor félbehagytad gyönyörű álmodat,
Hogy engem dajkálj, kicsiny leányodat.*

*Megosztottad velem minden jóvoltodat,
Hogy háláljam meg ennyi jóságodat?
Mennyi virág nyílt az Ádám kertjében,
Mennyi vízcsepp van a tenger medrében,
Annyi áldás szálljon anyám a szívedbe!*

*Kedves testvéreim, most hozzátok fordulok:
Fájó szívvel én most búcsúszót mondok.
Mielőtt ütne már a távozás órája,
Testvéreimnek a szívem ezeket szólja:*

*Éljetek sokáig szerencsés boldogul,
Jusson gazdag rész az élet áldásából!
Mint a hajnal sugara, mely a földre röppen,
Legyen minden perc oly szép éltetekben!*

*Szívemben fog élni nevetek örökre,
És soha titeket el nem feledlek,
És csak valahányszor imát zeng a lelkem,
Értetek is kérni soha nem feledlek.*

*Álljatok elébem, ti híres legények,
Kik vasárnaponként a szemem szerettétek.
Ajándékba nékem szalagot vettetek,
Sajnálhatjátok, hogy nem lettem tiétek!*

*És ti, lánybarátim, kedves szomszédaim,
Áldjon meg az Isten, az az óhajtásom!
Legyetek boldogok, mielőbb kívánom,
Mielőtt az oltár elébe jösztek utánam!*

*Nem lesz már veletek többé maradásom,
A férjem házánál leszen lakásom,
Ahogy férjem fűjja, úgy lesz táncolásom,
Jaj, de gyorsan eltelt az én lányságom!*

*Találja meg mindenki a párját,
Akivel leéli gyönyörű világát.
Legyen a boldogság szívetekbe vésve,
Legyen lelketek a bűntől megvédve!*

*Kedves jó szomszédok, jó atyámfiai,
Kik mind voltatok házunk barátai.
Árasszon el az Isten örömmel és jóval,
Ne küzdjete soha semmiféle gonddal!*

*Végre jó mulatást kívánunk mindenkinek,
Csendes jóéjszakát az egész seregnek.
Mind az ifjaknak, mind az öregeknek,
Kívánom, hogy az Isten maradjon veletek!*

*Nyüzszülnyok, lépjete előbbre,
Kedves menyasszonyunk gondviselésére,
Mikor rendben leszünk, békében elmegyünk,
S Isten legyen veletek és velünk!*

*Na most muzsikusok, rajta, zendítséte,
Azt a szép indulót békésen verjéte,
Kocsisok és vőfik, gyorsan a kocsira,
S ki nem fér, az üljön a szekér farkára.*

Ekkor a templomba indulnak. A férfiak elől, énekelve, utánuk mennek a muzsikusok, majd a menyasszony, a násznagy, a násznagné egysorban, végül pedig a nyüzszülnyok és az asszonyok. Régebben gyalog mentek az esküvőre, de most már szekerekkel mennek. A menyasszony és a násznagy le vannak ülve elől, a nyüzszülnyok pedig lábon állva a szekérben, a kezükben negyedliteres pálinkásüveg, piros szalaggal átkötve, és ritmusosan rikoltoznak:

*Három kupa fuszulyka,
Nem hallszik a muzsika.*

*A menyasszony szép virág,
Koszorúja gyöngyvirág,
Boldog az a vőlegény,
Ki azt mondja, az enyém.*

*Násznagy urunk mit csinál?
Hogy a szája tátva áll?
Legyen szíves, csukja bé,
Hogy a légy ne bújjon bé.*

*Kerüld meg a nádas-házat,
Fogd be azt a lepcsés szádat.*

*Falu végén van egy vályú,
Abból iszik háromszáz juh,
Én vagyok a vízmérője,
Csalfa legény szeretője.*

*Kicsi vagyok, hamis vagyok,
Azért szeretnek a nagyok,
Kicsi vagyok, jókedvű,
Csókot adok, jóízűt.*

*Ez az utca gidres-gödrös,
Ezen jár a magyar gőzös.
Én vagyok a tüzelője,
Barna legény szeretője.*

*Édes vőlegény-uram,
Mért nem nézted meg jobban?
A menyasszony hibája,
Nem áll csókra a szája.*

*Le az óton, le, le, le,
Piros alma levele,
Pirosa alma, hasadj meg,
Kedves babám, csókolj meg!*

*Kapufélfa ne lógjál,
Édesanyám, ne sírjál,
Kapufélfa, ne mozdulj,
Édesanyám, ne búsulj!*

*A szováti templom előtt
Háromágú diófa nőtt.
Háromágú hat levele,
A babámnak szép a neve.
Szép a neve, szép a híre,
Szép, mert jó anya nevelte.*

Eközben a vőlegényt is elbúcsúztatja az egyik vőfi, és ugyanilyen menetben a templom elé vonulnak, de lássuk először a vőlegény búcsúztatóját. Ez a búcsúztató nem hasonlít a másikhoz.

*Örömmel virradt fel rám a szent reggel,
Kedvvel üdvözöltem s ártatlan szívvel.
De most a szívemet szorongás fogja el,
Mert a házasság útjára lépek fel.*

*Hosszú az én utam, amelyre én indulok,
Ezért jó istenem, tehozzád fordulok.
És Tőled buzgó szívvel kegyelmet esedezek,
Mert áldást és békét csak Tőled nyerhetek.*

*Kérlek, hogy el ne hagyj e nehéz útban,
Szent Fiaddal állj mellettem a nyomorban.
Mert ma változik meg az életem útja,
Vagy holtig örömré, vagy örök búra.*

*Ezért én Istenem, ne hagyj el engemet,
Bocsásd meg ellened elkövetett vétkem,
Add, hogy boldog legyen az én páros életem,
Minden ösvényemen Te légy vezérem!*

*Szívemből szeretett édes jó szüleim,
És kik jelen vagytok, rokonim, testvérim.
Kísérjétek ti is az Isten házába,
A Mindenható szentelt templomába.
És kérjétek az Istent értem imádkozva,
Hogy bő áldását adja házasságomra!*

A templom előtt a menyasszonyt a vőlegény mellé kísérik, majd a templomba mennek. Egyes fiatalok és részegek a muzsikussal kívül maradnak és táncolnak. Mikor kijönnek a templomból, a vőlegényt és a menyasszonyt a vőlegény vendégei hazakísérik ugyanolyan mulatozással, mint ahogyan jöttek. A menyasszony vendégei pedig menyasszony nélkül térnek vissza. Azok, akik nem hivatalosak a lakodalomba, átkötik az utat egy kötéllal vagy dróttal a fiatal pár kísérete előtt. Ezek csak akkor engedik a továbbmenést, ha pálinkát adnak nekik. Ezt többször is megismétlik. Az ajtóban a menyasszonyt és a vőlegényt megcsókolja a vőlegény apja és anyja, majd a szobában asztalhoz ültetik. Elkezdődik a mulatás. Az öregebbek énekelnek, a fiatalok pedig táncolnak. A násznagy ismét mond egy verset. A versben hálát ad az Istennek, hogy végre a menyasszony az asztalnál ül a vőlegénye mellett, és megáldja a fiatal párt:

*Legyen az Istennek dicsőség az égben,
Hogy szerencsésen vittük nagy dolgunkat végbe.
Legyen az Isten mindig vezérünk,
S igaz gyámolítónk, míg a földön élünk.*

*Váljék az új párnak mai esküvője
Lelküknek örök javára, üdvére.
Az Isten áldása szálljon fejükre,*

*S legyenek vidámak, boldogak örökre,
Azt kívánja az én szívem.*

Ezután jön a vőfi, és ő is áldását adja az ifjú párra:

*Kedves fiatal pár, azz Isten élteszen,
Egészséggel, szerencsével áldjon meg s szeressen
Titeket, mint sor fát a lencse,
Öleljen át a szerencse.*

*S a szerencse rózsaláncot vessen rájuk,
Patyolat szőr és bíbor legyen ruhájuk.
Puha párnán aludjatok,
Arany esővel mosdjatok!*

*S öröm-állmot álmodjatok,
Szép leányokat teremjetez,
Jó fiatalokat neveljetez,
És sokáig éljetez!*

Közben egy embert bíznak meg, hogy állandóan ossza a pálinkát azoknak, akiknek elfogyott az italuk. Pálinkaosztáskor verset mond:

*Halljunk szót, uraim, legyenek csendesen,
Hogy dolgomat végezzem rendesen!
Annak szolgálók e háznál szívesen,
Aki szépen mulat és becsületesen.*

*Kezemben az üveg, jó ital van benne,
Várná a menyasszony, ha nélkülözne.
Ha jó szívvel fogadják, áldás szálljon rája,
Igyék hát mindenki, egészség utána.*

A pálinka megcsípi a lányok, asszonyok torkát. Ezért, közvetlenül a pálinka behozása után, egyes közeli rokonok kaláccsal és késsel a kezükben járnak vendégről vendégre, és megkínálják őket. Később mindenki asztalhoz ül, és levestel szolgálják ki a vendégeket. Az első tálát a vőfi viszi, majd a nyüzülánnyok szolgálják ki a vendégeket. A vőfi a levesnél verset mond:

*Íme, itt a leves, az étel alapja,
Násznagy úr a példa, tudom, megmutatja.
Ennek a levesnek vessenek ágyat,
Szívemből kívánok nagyon jó étvágyat!*

A leves után a vőfi hozza az első tál pirekrumplit tyúkhússal. Itt is verset mond:

*Tessék nekilátni a finom tyúkhúsnak,
Jót tesz ez bárkinek, vidámnak vagy búsnak.
Van hozza krumpli is, kinek ahogy tetszik,
Lássunk hát hozzá, ne késsünk egy percig!*

Evés közben a két vőfi viccesen egymással beszélget:

*Állj félre, barátom hadd én is beszéljek!
Oly legénytől, mint te, hidd el, hogy nem félek!
Magányos az életed, veled nem cserélek,
Te csak álj magadban, én párosan élek!*

*Soknak a házasság nagyon sok kárt okoz,
Nem mindenki talál a kedves párjához.
Jó pajtás, ha te is meg nem házasodol,
Mert úgy a konyháról nem kell gondoskodnod.*

*Kell a gazdasszonynak szita, rosta meg kanál,
És te, hogy ökröt hajtsál.
Meg aztán az asszony arra is késztet,
Hogy ott is vakarjad, ahol nem is viszket.*

Ezek után hozzák a tésztát. A tészta előtt is verset mondanak:

*Ez a menyasszonynak kedves eledele,
Ötven tálnak van belőle tele.
Nyúljanak csak bátran, örömmel bele,
Kívánom, éljenek egészséggel vele!*

Ezek után a fiatalok felkerekednek az asztaltól, s újból táncolnak, énekelnek. Az öregebbek továbbra is az asztalnál mulatnak. Ilyenkor szokták ellopni a menyasszony cipőjét. A menyasszony csak egy cipővel marad. A násznagy elkezd keresni. Ha nem találja meg, és nem adják oda, még verekedés is kitörhet belőle. Miután megkerült a cipő, tovább mulatnak egész hajnalig. Reggel elválasztják a menyasszonyt a vőlegénytől. A násznagné bevezeti a menyasszonyt egy üres szobába, itt felkontyolja és felöltözteti abba a ruhába, amit ő vett neki. A vőfi és a vőlegény az ajtóban várokoznak. Ilyenkor egy-egy vénasszonyt is fel szoktak öltöztetni nagy cifrán, és azt állítják a vőfi elébe, hogy meg-tévesszék a vőfit. Végülis minden vicc után előhozzák a menyasszonyt, a vőlegény mellé állítják, a vőfi még egyszer megáldja az ifjú párt:

*Jó reggelt kívánok, ide hallgassanak,
Újság van közöttünk, mit közhírré adok.
Leányok serege eggyel megapadott,
Asszonyok serege eggyel gyarapodott!*

*Gondolják meg azt mindnyájan elméjükben,
Ki most itten áll díszes fejkötőben.
Azt este látták mint lányt, hajdonfővel,
Most pedig asszonyos konttyal s fejfedővel.*

*Szerelmet kívánok egymáshoz tinéktek,
Amely összekösse boldog szíveteket.
Mert sok édes gyümölcse ez a házasságnak,
Többet ér, mint minden kincse a világnak.*

*Mivel ti két szívet egymáshoz tettetek,
Sok számos éveket örömmel töltsetek,
S mint a fák pompáznak nyáron virágokkal,
Úgy örvendeztetek sok, szép vagyonokkal!*

*Végre, ha testetek elenyész, mint pára,
Nyíljék meg tinéktek mennyeknek országa,
Hogy felmenjete a Sion szent halmára,
Az Úr Jézus Krisztus színe határára.*

*Mindezeket tiszta szíveimből kívánom,
Most pedig mindenkit a Teremtő megáldjon!*

Ezután kezdődik a menyasszonytánc, ezt hajnalban járják el, s abból áll, hogy mindenki táncol egyet a menyasszonnyal, és odaadja az ajándékát. Legtöbb ajándékot a násznagy és a násznagyné ad. Az ajándék pénz, de van, aki ad egy-egy edényt is. Egyesek viccből a menyasszonynak egy-egy kiskutyát is ajándékoznak. A menyasszonytánc után újból mulatni kezd minden vendég. Délelőtt tíz óra tájt újból kiszolgálják a vendégeket: töltöttkáposztát tálalnak. Az első tál káposztát az egyik vőfi teszi az asztalra, miközben verset mond:

*Ez az étel épp a magyarnak való,
Mert cigánynak, németnek a torkán akadó.
Nincsen a káposztának a világon párja,
Egyenek, urami, hogy ne vesszen kárba!
Arra is vigyázhatnak, hogy ne egyenek túl sokat,
De azért ne hagyjanak semmit a tálba.*

Ezután megint mulatnak. A fiatalság azonban kezd „hazaszűrődni”. Ezért a muzsikuskok is hazamennek. Most már csak a rekedt ének zavarja a csendet. Egyszer-egyszer megszűnik az ének is. Ilyenkor üvegcsapkodás, meg éljenzés helyettesíti az ének zaját. Ebben az időtájban a vőlegény és a menyasszony elhagyják a lakodalom színhelyét, és lefeksznek. A mulatás tovább folyik, de egyre mélyebb hangok énekelnek. Egyesek megrészegeznek. A feleségük hazaviszi őket, és nem térnek vissza többet. Így egyre ritkul az éneklők száma, míg végül mindenki kidől, és elhagyják a lakodalmas házat.

TAMÁS IRÉN

A KOVÁSZNA MEGYEI OZSDOLA HELYNEVEI

Ozsdola (románul *Ojdula*) a Székelyföldön, Háromszéken, Kézdivásárhelytől kelet-délkeletre fekszik. Északon Kézdimartonos, nyugaton Kézdisárfalva, délen Hilib, keleten a Keleti-Kárpátok erdős vonulata határolja. Első írásos említése a pápai tizedjegyzékben fordul elő – 1332–37: *Isdula*, Kiss Lajos szerint „valószínűleg szláv eredetű”; vö. a szerbhorvát *Ždala* helységnévvvel (lásd FNESz. II, 294, és az ott idézett, az Ozsdola névre vonatkozó irodalmat). Ozsdola lakossága 2001-ben 3221 fő volt, többségében római katolikus vallású magyarok, de románok és cigányok is lakják. A gyűjtést 2004–2005-ben végeztem. Adatközlőim: Kerekes Mihály, Máté Árpád, Kerekes János, Gondos András, Máté Gergely, Ferenc Antal, Kerekes Árpád, Kovács Géza, Molnár Júlia és Kovács László helyi lakosok voltak. Az adattárban szereplő rövidítések: e = erdő, k = kaszáló, l = legelő, sz = szántó, p = patak, ép = épület, fr = falurész.

Belterület

1. *Alsözög* (fr. Ozsdolának alsó, déli része). 2. *Aranypatkó* (ép, a Zsögön-híddal szemben lévő kocsmá). 3. *Áros János kútja* (közkút a Fövény utca alsó felében). 4. *Bartók István fűrészgyára* (ép, a Kollektív híddal szemben). 5. *Bende-búr* (ép, kocsmá a Bende-tanyán). 6. *Bende-kút* (a Bende-tanya kútja). 7. *Bende-tanya* (az iskolával szembe lévő Bende nevű családok tanyája). 8. *Bende utca* (u a Sárkerttel szemben). 9. *Bérecski híd ~ Nagy híd* (híd a Kopolnó patakán). 10. *Borbát híd* (Kopolnó patakán átvezető híd). 11. *Bögözi kút* (a Kopolnó végén a Fő út jobb oldalán lévő kút, Bögösi Sándor kútja volt). 12. *Dáni Balázs malma* (egykori malom épülete a Kopolnó pataka partján). 13. *Dáni pataka* (időszakos vízfolyás és a kert megéhez vezető utca neve, ahova a patakocská esőzések befolyik). 14. *Dénés Antalné malma* (ép, hajdani malom a Kopolnó patakán a Vajdák malma után). 15. *Domokos utca ~ Kollektív utcája* (u). 16. *Domokos-kút* (kút a Domokos-tanyán). 17. *Domokos-tanya* (tanya a Salamon utcán alól, a Tanórok végén). 18. *Erőss István kútja* (kút a Porond felső felén). 19. *Erőss Gyárfás malma* (hajdani malom épülete az Alsözög déli részén). 20. *Farkas-malom* (hajdani malom épülete a Klára utca felső felében a Malomárok partján). 21. *Fábián Imre malma* (hajdani malom épülete a Kopolnó pataka partján). 22. *Fábián-kút* (közkút a Fövény utca egyik mellékutcájában). 23. *Félcsér Dénés malma* (hajdani malom a Román utca alsó felében a Malomárok partján). 24. *Félcsér Lajos malma* (hajdani malom a Román utca felső felében). 25. *Fóris-kút* (kút a Kopolnó felső felében). 26. *Fő út* (a településen átvezető 2-es számú nemzetközi út). 27. *Fodbalpája* (sportlétesítmény a Bende-kertben). 28. *Füvény utca* (u a Kopolnó északi részén, a Fő úttal párhuzamos). 29. *Fűzfa utca ~ Fűzfalu* (u az Alsözögben). 30. *Gazda-kút ~ Klára-kút* (közkút a Klára utca közelében). 31. *Gondos-kert ~ Szalai-kert* (dombos területen lévő gyümölcsös meg kaszáló). 32. *Grófi-malom* (a hajdani malom a Porond nevű falurészben a Malomárok partján). 33. *Hajkó-kút* (kút a Román iskola mellett). 34. *Hégy alatti utca ~ Hégy alja utca* (a külterület hegyei felé vezető u). 35. *Hinc udvar* (a Fövény utca egyik mellékutcája a Tanórok végén). 36. *Hosszú-kert* (kert a Nagy-ág keleti részén). 37. *Hosszú-kert utca* (u). 38. *Iskola ~ Kun Kocsárd Általános Iskola* (ép). 39. *Jágér utca* (a Fő út jobboldali mellék utcája). 40. *Kápolna mezeje* (a falu központi része; valamikor kápolna volt itt). 41. *Kerestély híd* (híd a Nagy-ág és a Román utca elágazásánál). 42. *Kerestély-kút* (kút Kopolnó alsó részén). 43. *Kerestély pataka* (időszakos vízfolyás és kicsi, keskeny u). 44. *Kert mege* (sz, l, a Fövény utca kertjei mögött húzódó földek). 45. *Kicsi-kút ~ Tankó-kút* (kút Kopolnó felső felében). 46. *Kis híd* (híd Kopolnó patakán). 47. *Kis-Hilib* (fr a Nagy-ág déli részén). 48. *Kis-Hilib utca* (u). 49. *Kis-rét utcája* (u). 50. *Klára utca* (a Fő út jobb oldali mellékutcája). 51. *Kopónó ~ Kopolnó* (fr, Ozsdola északi része). 52. *Kopónó pataka ~ Kápolna vize* (p). 53. *Korlát utca* (a Fövény egyik mellékutcája). 54. *Kovács Sándor malma* (hajdani malom a Román utcától keletre). 55. *Községháza ~ Polgármestéri Hivatal ~ Néptanács* (ép); 56. *Kultúrház ~ Zsögön Zoltán Művelődési Otthon* (ép). 57. *Luka Mihály malma* (hajdani malom a Domokos utca elején). 58. *Malomárok ~ Nagy-ág pataka* (p). 59. *Mánya-kút* (kút a Fövény utca végében). 60. *Ményország utca* (u a Nagy-ág végében). 61. *Mesterek utcája ~ Román utca* (a Nagy-ág bal oldali mellékutcája). 62. *Mezei-malom ~ Nagy András malma* (hajdani malom Alsözög szélén). 63. *Nagy-ág* (kb. 2 km hosszú utca, mely egyben falurész is). 64. *Nagy-rét utcája* (a Nagy-rét felé vezet). 65. *Ópra-kert* (kert a Tanórok végében). 66. *Pál pataka* (időszakos vízfolyás). 67. *Pék utca* (a Nagy-ág egyik jobb oldali mellékutcája). 68. *Popészku híd* (betonhíd a Kopolnó patakán). 69. *Porond* (fr, a falu délnyugati oldala). 70. *Ráduly Lajos*

malma (hajdani malom a Malomárok partján). 71. *Réti-kút* (kút a Kis-rét utcájában). 72. *Román iskola* (ép, a Pék utcán felül). 73. *Román temető* (a románok temetkezési helye a Román utca végében). 74. *Román templom* (ép). 75. *Salamony utca* (a Kopolnó végén a Fő út baloldali elágazása). 76. *Sétakert* (parkosított terület a Kopolnó mezején). 77. *Sinklér-kert* (kert a Kis-Hilib északi részén). 78. *Susztér Feri kútja* (kút a Nagy-rét utcában). 79. *Szabó Imre fűrészgyárja* (ép). 80. *Szigyártó-malom* (ép, hajdani malom a Malomárok mellett a porondi részén). 81. *Szejke-kút* (kút a falu központjában). 82. *Szilvesztérné kertje* (gyümölcsös a Fövény utca északi részén). 83. *Szócs István malma* (hajdani malom a kopolnói részen). 84. *Tanórok* (a falu északi területe, fele szántó, fele be van építve). 85. *Temető* (a római katolikusok temetkezési helye). 86. *Templom* (ép). 87. *Tibesz gyárja* (ép, hajdani fűrészgyár). 88. *Tibesz György malma* (hajdani malom a Tibesz híd mellett). 89. *Tibesz híd* (híd a Kis-Hilib utcával szemben). 90. *Tó-kert* (kert a Porondon a Malomárok mellett, régen kenderáztató tavak voltak itt). 91. *Udvari-kert ~ Bende-kert* (gyümölcsös a falu központjában, hajdan gróf Kun Kocsárd tulajdona volt). 92. *Vadleány kútja* (kút a Bende-kertben; a hagyomány szerint idejártak a vadleányok inni, fürödni). 93. *Vajdák malma* (hajdani malom a kopolnói részben a Kis híd után). 94. *Vajna-kút* (kút a Popescu híddal szemben). 95. *Véröss-kút* (kút a Berecki hídtól nem messze). 96. *Zsögön-híd* (betonhíd a Kopolnó patakán).

Külterület

97. *Advéntista temető* (az adventisták temetkezési helye). 98. *Ásó-Láros* (e, a Határ-patak választja el a Felső-Lárostól). 99. *Ásó-Micsepőr* (sz a Hilibi út és az Ozsdola pataka között. Az Ozsdola pataka választja el Felső-Micsepőrtől). 100. *Avas* (l, gy a Nyír-oldala fölött). 101. *Amálok* (k, a Kádár híd jobb oldali folytatásánál fekszik). 102. *Bajkó-pusztá* (l, a Kádár út jobb oldalán, a Kis-havas alatt húzódó terület). 103. *Bandi ~ Bandi helye ~ Bandi pusztája* (l, ott terül el, ahol a Karajos pataka az Ojtoz vizébe ömlik). 104. *Bálint-kert* (k a Fergető alatt). 105. *Bálványos* (e, k, a Felső-Láros folytatása). 106. *Belső-Szöktető-patak* (p). 107. *Bende-híd ~ Bende-tag* (sz a Városi út északi oldalán). 108. *Bene helye* (e, k a Kerek-bükk pataka és Bükkös-patak között). 109. *Benkő-kút* (kút az Ojtoz-tetőn). 110. *Berebuly* (k a Hilib-patak jobb oldalán). 111. *Bécki út ~ Martonosi út* (u, Bereck és Martonos felé vezet). 112. *Bézsénár* (e, határos Vrancea megyével). 113. *Bérc-pusztá* (a Meleg-oldal tetején húzódó gerinc). 114. *Bikisár ~ Bikisor ~ Bikkes-orr* (e, k, a falutól délkeletre húzódó hegycsoport). 115. *Bikisor pataka* (p, a Nagy-rét patakába ömlik). 116. *Bocsó-patak* (a Nagy-rét patak elágazása). 117. *Boérné pusztája* (ez a pusztá a Vörös-csere folytatása). 118. *Bokros* (sz, k, a Kurta patakától délre húzódik). 119. *Bokros útja* (u). 120. *Botos* (e). 121. *Botos pataka* (a Kis-rét patakának folytatás). 122. *Büdös-kút ~ Szék-kút* (kénes vizű kút a Szék erdejében). 123. *Büdös-kút* (kénes vizű kút a sulykosban). 124. *Bükkös-kút* (kút a Bükkös-patak közelében). 125. *Cséndes-patak ~ Tekerés-patak* (a Fekete-hegy erdejéből eredő patak választja el Ozsdolát Martonostól). 126. *Csere-kerték* (sz, k, l az Ördögös tetején). 127. *Csihányos* (e, k a Bikisor alatt). 128. *Csiszér helye* (k, sz, Ozsdola és Hilib között). 129. *Csorgó hídja* (kis híd a Kádár út fölött). 130. *Csorgó kútja* (forrás a Csorgó hídja mellett). 131. *Déllő-ponk* (l a Fügő felett). 132. *Dénés-patak* (p, a Nagy-rét patakába ömlik). 133. *Dérló* (k a Pityókás-kertben, ahol a marhák delelnek). 134. *Désné mezeje* (sz a Hegy lábától keletre). 135. *Dög-kert* (nagy gödör az Ördögösben, ide temetik az elhullott állatokat). 136. *Egér-kút* (kút a Pityókás-kertben). 137. *Egérszág* (sz, a Rakodóval és a Rakottyával határos). 138. *Ese* (a Fügővel szomszédos kaszáló

Ozsdola és Hilib között). 139. *Ese-kút* (kút az Esében). 140. *Égés* (e a Suvadás és a Felső-Láros között). 141. *Égés pataka* (p, a Kopolnó patakába ömlik). 142. *Falló ódala* (e, az Égessel szomszédos). 143. *Falló pataka* (p, a Kopolnó patakába ömlik). 144. *Falu alatt* (sz). 145. *Farkasnyak* (e, k az Alsó-Láros aljában). 146. *Fehér út* (e és útja a Dénes patakától északra). 147. *Fejbeli kutak* (források Piliske szakadatja környékén). 148. *Fésső-Láros* (e). 149. *Fésső-Micsepór* (sz, szomszédos a Paddal). 150. *Férgető-Micsepór* (sz, szomszédos a Paddal). 150. *Férgető* (e, Ozsdolától keletre, a Kádár út jobb oldalán). 151. *Finta* (e Dénes pataka között). 152. *Finta pataka* (p, a Nagy-rét patakába ömlik). 153. *Fokhagymás* (l, e a Lupejtől délre). 154. *Forrás feje* (forrás, s körülötte lévő e, k; tulajdonképp a patak forrásvidéke, északon határos az Ojtoz-tetővel). 155. *Forrás-gát* (k a Sulykos körül; régen a patakon két gát is volt). 156. *Függő* (k, sz, határos az Esével). 157. *Füzes-kert* (k a Nagyszegben). 158. *Fűz-híd* (sz, k a Városi út és a Hilibi út elágazásánál). 159. *Hammas* (e a Sánc alatt, a Botos folytatása). 160. *Hammas pataka* (p). 161. *Galickás-kút* (kút a Lipse legelőjén). 162. *Harai-nyomás* (sz, a Hegy-lábbal szomszédos; *Harai* szn). 163. *Határpatak* (az Alsó-Lároست a Felső-Lároست elválsztó patak; a Kopolnó patakába ömlik). 164. *Hégyes-hégy* (e a Sugó felett). 165. *Hideg-kút* (hideg vízü kút a Nevérben). 166. *Hilibi hid* (ezen halad át a Hilib irányába vezető föld út). 167. *Hilibi út* (Hilib felé vezető földút). 168. *Habzó pusztája* (l a Kopolnói-réten; a Kopolnó pataka habzik). 169. *Hosszú* (sz a Bokrostól délre). 170. *Hústartó* (k, sz; a Bokros folytatás). 171. *Korocsa ~ Koracsáj* (e a Kis-rét pataka nyugati oldalán). 172. *Karacsáj pataka* (p, a Kis-rét patakába ömlik). 173. *Karajos pataka* (p, a Nagy-Karajos erdőt szeli át). 174. *Kádár-híd* (betonhíd a Kopolnó patakán). 175. *Kádár út* (a Vrancea felé vezető országút, a Fő út folytatása a külterületen). 176. *Kerek-bükk* (e a Veszes-ág fölött). 177. *Kerek-bükk pataka* (p, az Ojtoz patakába ömlik). 178. *Kerek-domb ~ Nagy-ponk* (l, Lipsén). 179. *Kerek-tó* (a Perjés-pad déli részén valamikori tó helye, ma már sz, k). 180. *Kép alja* (k a Simon-holdtól nyugatra). 181. *Kétág éle* (e a Lupej pataka és a Vár pataka között). 182. *Kicsi-Lipse pataka* (p). 183. *Kicsi-Nyúlasó* (l a Nyír-oldalon). 184. *Kicsi-vontató hídja* (híd a Kő-kút közelében). 185. *Kégyós-kút* (kút a Kopolnói-réten). 186. *Kis-Havas* (e a Bajkó-pusztá déli részén, szomszédos Nevérrel). 187. *Kis-hégy* (e, k a Málnástól délre). 188. *Kis-hégy útja* (u). 189. *Kis-patak* (p, az Égés pataka elágazása). 190. *Kis-rét* (l). 191. *Kis-rét pataka* (p). 192. *Komlós-kert* (kert az Egerszeg déli részében). 193. *Kopolnói-rét* (l). 194. *Kormos* (e a Nyáguly pataka és a Musát pataka között). 195. *Kormos-híd* (betonhíd a Kormos patakán). 196. *Kormos pataka* (p, az Ojtoz vize mellékága). 197. *Kozma-pad* (sz Hústartótól nyugatra). 198. *Köles-mező* (e, k a Szabad-Györgytől északra). 199. *Körtefa* (sz a Bokros és a Kurta között). 200. *Kőkút* (kút a Piliskén). 201. *Kőlik* (mélyedés a Sugóban). 202. *Kőlik pusztája* (k). 203. *Kőszér* (sz a Vénszér mellett). 204. *Kőszér útja* (u). 205. *Kurta* (k a Kút-lábtól északra). 206. *Kurta pataka* (p). 207. *Kút-láb* (sz a Berecki út nyugati oldalán). 208. *Kűső-Szőktető-patak* (p). 209. *Kükürcsös* (sz a Pános tavától nyugatra). 210. *Küpos* (l az Ördögös-tetőtől északra). 211. *Láphintó* (l, a Finta pataka közelében). 212. *Lármafa* (kereszt; kettő is van, az egyik a Lucinál, a másik a Kicsi-Nyúlasón). 213. *Láros* (e, hegy a Fájlo oldalától nyugatra). 214. *Lázár Albertné kútja* (kút a Fergetőben). 215. *Lipse* (havasi legelő, határos Vranceával). 216. *Luci* (e, sok lucfenyővel). 217. *Lupěj* (e, délen elválsztja Ozsdolát Gelencétől). 218. *Lupěj pataka* (p). 219. *Malom útja* (u, a Mezei malomhoz vezet). 220. *Malomút* (e a Nagy-ág felé). 221. *Martok* (sz a Falutól északra), 222. *Martok útja* (u). 223. *Martonosi út ~ Bērēcki út* (u). 224. *Mánás* (erdő volt, fáit később kitermelték; majd sok málna termett ott; ma

szántó). 225. *Mánás árka* (árok a Málnás alatt). 226. *Medveles* (vadászati, medvére, vadra leső hely; három is van: az egyik a Szék erdejében, a másik Piliskén, a harmadik a Bezsénár erdejében található). 227. *Mégye helye* (l, a falutól északkeletre). 228. *Meleg-ódal* (l, a Mégye helye folytatása). 229. *Meszes-kút* (kút a Meleg-oldalon). 230. *Micsepőr* (sz az Ozsdola pataka és a Hilibi út között). 231. *Mogyorós* (e, l a Nagy-réten). 232. *Morgó* (e a Kádár út jobb oldalán, a Vörös-csere folytatása). 233. *Morgó pataka ~ Sánc helye patak* (p). 234. *Musát* (határerdő). 235. *Musát-híd* (híd a Musát pataka felett). 236. *Musát pataka* (p). 237. *Nagy-ági ~ Égés* (e, k a Bikisorban a Vár pataka és a Lupej pataka között). 238. *Nagy-forrás* (f, innen indul a Kurta pataka). 239. *Nagy-gödör* (a Csere kertek és a Mégye helye között található mélyedés). 240. *Nagy-Karajos* (e a Karajos pataka déli oldalán). 241. *Nagy-kerték* (k a Vörös-cserén). 242. *Nagy-Lipse pataka* (p). 243. *Kis Mihályné pataka* (p, a Vörös-Cserén folyik át, a Kis-rétbe ömlik). 244. *Nagy-Nyúlasó* (l a Nyír-oldalon a Bálint-kerttől délre). 245. *Nagy Péter erdeje* (e a Magyaróstól délre). 246. *Nagy-rét* (l a falutól délre). 247. *Nagy-rét pataka* (p). 248. *Nagyszég* (sz a Berecki út bal oldalán a Kútláb és a Martok között). 249. *Nagyszég útja* (u). 250. *Nagy-szénafű* (k, sz a Vöröskeresztől délre). 251. *Nádas*. 252. *Nádas tére* (!) (k a Meleg-oldaltól délre). 253. *Nádas tére kútja* (k). 254. *Nevér* (e a Morgótól délre). 255. *Nevér pataka* (p). 256. *Nyáguly* (e Bezsénártól északra). 257. *Nyáguly pataka* (p, a Kormos pataka mellékága). 258. *Nyáras-alj* (e a Széktől keletre). 259. *Nyír ~ Nyír-ódal* (l a Kopolnótól délre). 260. *Ojtoz pataka ~ Ojtoz vize* (az Ojtozi szorosból ered). 261. *Ojtoz-tető* (k, a Bükkös-patak és a Kormos pataka közötti hegy). 262. *Orbai ~ Orosz-pap mezeje* (l a Kis-Hilibtől délnyugatra). 263. *Orbai pataka* (p, a Nagy-rét patakának a folytatása). 264. *Óriás-kő* (nagy kő Ozsdola és Martonos közötti dombon). 265. *Ozsdola pataka* (p, elválasztja Ozsdola határát a hilibi határtól). 266. *Ördögös* (sz, k Ozsdolától északra). 267. *Ördögös-tető* (k). 268. *Pad* (sz, k a Felső-Micsepórtól). 269. *Palaköves* (földút a Kis-rét patakától a Szabad-György felé). 270. *Pap országa* (k a Málnás tetején). 271. *Patakra mënő* (sz a Falu-alatt és a Pad között). 272. *Pataktő* (l, itt folyik össze a Fájlo- és az Égés pataka). 273. *Pál György híd* (átesz a Kádár úton). 274. *Pános tava* (< 1728: Pál János tava; sz a Kükürsöstől keletre). 275. *Përyés-pad* (sz a Tözegteleptől délre). 276. *Piliske ~ Piriske* (k, e a Kádár út jobb oldalán, a Fergető közelében). 277. *Piliske szakadatja* (e, itt kezdődik a domb hágója, a Piliske tetejére vezet). 278. *Pityókás-kert* (ma mindkettő kaszáló; az egyik a Rét-kert ponkja folytatása, a másik a falu szélén a Nagy-ág részen). 279. *Pópika-kert* (kert Ozsdola nagy-ági részének keleti oldalán; *Pópika* szn.). 280. *Porond széle* (sz). 281. *Rakodó* (sz a falutól nyugatra; ide tették a rakodó asztagokat aratás után). 282. *Rakottyá* (sz, k a Tűz híd és Egerszeg között). 283. *Rét-kert ponkja* (e a falu végétől északkeletre). 284. *Rét-mége* (sz a Rét alja és a Simon-hold között). 285. *Rigók pusztája* (k a Rét-kert ponkja fölött). 286. *Sánc* (k, e a Morgótól északra, a Kádár út bal oldalán; a mezsgyés, teraszos kaszálókat „kisáncolták”). 287. *Sáros-patak* (p, a Botos mellékága, de ugyancsak *Sáros-patak* a neve annak az erdőnek is, amely a Sáros-patak és a Nevér pataka között húzódik). 288. *Sáros út* (e a Botos pataka és a Sáros-patak elágazásánál). 289. *Simon-hold* (k a falutól nyugatra). 290. *Sulykos* (k a Kis-rét pataka és a Nagy-rét pataka között). 291. *Suvadás* (e, k, a Veszes-ággal szomszédos). 292. *Sugó* (k a Botos pataka déli oldalán, a Sáros út felett). 293. *Szabad-György* (k, e a Köliktől keletre). 294. *Szajhat ~ Szajhát* (l a Sáros-patak és a Nevér pataka között). 295. *Szëmerke ~ Szëmerkés éle* (e a Bene helyétől délre a Kerek-bükk pataka és Bükkös pataka között). 296. *Szemlész-kút* (kút a Málnás tetején). 297. *Szeszës kút* (kút a Forrás feje tetején; az itt pihenők vízzel vegyítették a szeszt).

298. *Szénégető patak* (p, mely a Nagy-rét patakából ered és az Ozsdola vizébe ömlik).
299. *Szék* (e, k a Tekeres-patak és a Kopolnó pataka között). 300. *Szöktető hídjá* (hid volt, ma átereszt). 301. *Szöktető-kert* (e, k, a Kádár út bal oldalán a Fergető folytatása).
302. *Szöktető-patak* (p, a Kopolnó pataka mellékága). 303. *Szilpalló* (l a Kis-Hilibtől délkeletre). 304. *Tankóné heggye* (l). 305. *Tető* (k Ozsdola és Hilib között). 306. *Tőzegtelep* (a Bokrosban). 307. *Vadleány kútja* (forrás a Sugóban). 308. *Vár bérce* (k, e az Égés pataka és a Fajló pataka közötti hegytető). 309. *Vár pataka* (p). 310. *Veszős-ág* (e, a Nyáros-alj folytatása). 311. *Vén-szër* (sz a Kő-szertől északra). 312. *Vörös-csere éle* (e, a Nagy-nyúlasó folytatása). 313. *Vörös-kérészt* (sz, k, a falutól északnyugatra fekszik).
314. *Zabos-patak* (p, a Kopolnó felső felében elválasztja a Fergetőt a Nyírtól).

SÁNDOR ENIKŐ

SZEMLE

KOZMA DEZSŐ, **Irodalmunk útjain – Erdélyben.** Válogatott írások. Madách Irodalmi Társaság, Szeged, 2015. 609 l.

Ötven esztendő terméséből válogatott a Madách Irodalmi Társaság felkérésére egy könyvre valót Kozma Dezső irodalomtörténész; „A magyar irodalom különböző korszakaiba szeretném elvezetni az érdeklődő olvasót” – írja az Ajánlásban. Régebbi és új írások, de egyértelmű, hogy az 1960-as évektől máig szövegek tanulmányozása, összefüggésteremtés, a meglévő információk kibővítése, összefoglalása, új megvilágításba helyezése volt leginkább kutatásai lényege. Kritikáit, irodalomtörténeti tanulmányait és cikkeit adta tehát közre Szegeden a Madách Irodalmi társaság 2015-ben *Irodalmunk útjain – Erdélyben. Válogatott írások* címmel.

A kolozsvári és nagyváradai egyetemi katedrákon eltöltött évtizedek (1959–2013) közben irodalomtörténeti kutatásokat folyamatos – többnyire magányosan – végző professzor maga válogatott munkássága terméséből és szerkesztette a hosszabb-rövidebb darabokat négy tematikus tömbbe, utalva a szövegek létrehozásának/első közlésének évére, időnként a megírás (bemutatás) alkalmára is.

A Petőfi-recepció kolozsvári történetével kezdődő és egy Tamási Áron-könyvet bemutató írással, illetőleg a professzor könyveinek jegyzékével záruló munka feladatok elé állítja olvasóját. Nem elég figyelmesen olvasni: mindegyre szükséges (lenne) hozzáolvasni magát a szóban forgó irodalmi művet, feleleveníteni az említett szerzői életutat vagy szerkesztőségi miliőt, felütni (vagy a világhálóról lehalászni) az olvasottakkal egybevethető szócikkeket, írói vallomásokot, leveleket. Annyi utalás van ugyanis e számvetésben, annyi információ költözött ez irodalomtörténeti breviárium-szerű munka lapjaira, amennyit csak az olvasásban meg-megállva, eltűnődve, módszeresen építhetünk be emlékezetünk képlekeny falába vagy inkább birodalmába.

A cím a nézőpont rögzítése; a szerző erdélyi származását, itteni pályafutását nem tagadja meg, sőt hangsúlyozza, bízva az erdélyiség kulturálisan gazdag jelentésében és a magyar irodalom vizsgálatára alkalmas pozíciójában. Szerzőkre figyel, akik innen indultak és ide tértek vagy nem tértek vissza budapesti pályaszakaszuk után (Ferenczi Zoltán, Kemény Zsigmond, Szabó Dezső, Tamási Áron, Páskándi Géza), vagy olyanok, akik Erdélyben fejtették ki munkásságukat (Gyarmathy Zsigáné, Újfalvy Sándor, Gyalui Farkas); lokális jelenségekre: lap- és társaság-alapításra, irodalomoktatásra, irodalmi levelezésre. Ilyen értelemben (budapesti) centrum és (erdélyi) periféria, irodalom- és oktatásszervezés és irodalmi alkotás közti viszonyokat látat.

Irodalmunkról beszél a címben, ez lankadatlan bizalmát jelzi az irodalom csoportképző funkciójában, hitét a településeket és korokat összekötő olvasmányélmény és irodalmi tudás értelmében, fennmaradásában. Végző soron értékvoltában. A cím útmetaforája a pályájára most visszapillantó kutató tanárt mutatja mai és holnapi olvasó-

jának, de azt is, hogy az olvasás és a kulturális történesekkel való szellemi foglalkozás célt, meglepetéseket, elidőzéseket, sőt visszatéréseket jelent.

Több mint háromszáz írásából válogatott Kozma Dezső néhány tucatot, Kolozsvárt és Marosvásárhelyt, Petőfit. Aranyt, Keményt, Madáchnot, Mikszáthot, Adyt első ránézésre is meg-megújuló szakmai figyelemben részesítve közli velünk túl az emberélet útjának felén, miféle értékek közvetítőjének ismerte meg nem rövid pályáján az irodalomtudományi kiadványokat, a kéziratokat, magát a magyar irodalmat.

A 19. század klasszikusaival foglalkozó írásait nagyrészt az első fejezetbe csoportosította. Petőfiről hat írása vall; a kanonizációt elősegítő vállalkozások: Ferenczi Zoltánék Petőfi-múzeumának, Meltzl Hugo újszerű, többnyelvű Összehasonlító Irodalomtudományi lapjainak értékelése, az írói relikviák kultuszképző erejének és a különböző típusú életrajzi kísérleteknek ismertetése (Dávid Gyula és Mikó Imre Petőfi Erdélyben című képes kötete 1972-ből és Kerényi Ferenc 2008-as monografikus életrajza). Hét írás Arany Jánost mint az irodalmi tradíciókat tudatosan felhasználó, egyszemmind (például Shakespeare-fordítással) kísérletező költőt vizsgálja, akinek művei a mai a középiskolai oktatásban is eredményesen taníthatók. („Rövid előadásom Arany János irodalmi, esztétikai elképzeléseinek újraolvasására kíván serkenteni” – zárja 2009-es írását – Nagyszalontán.)

A könyv második fejezete a magyar irodalomtörténetnek a szabadságharcot követő korszakával, *A virrasztó Vajda Jánossal* kezdődik és a 19. század vége irodalmi leveleivel ér véget. Költészet, dráma, próza, levelek: ilyen műfaji csoportosítás ismerhető fel a szerkesztésben; Vajda, Mikszáth, Petelei István több, a többi szerző (Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő, Kiss József, Tolnai Lajos, Thury Zoltán, Iványi Ödön, Justh Zsigmond, Gozdsu Elek, Tömörkény István, Ambrus Zoltán, Bródy Sándor, Gárdonyi Géza egy-egy (szócikknél alig terjedelmesebb) bemutatást kap e sorozatban. Nem került be a kötetbe az egyes írások első megjelenésének helye (kár); itt annyit jegyzünk meg, hogy az itt újra közölt írások részben szakfolyóiratokban és kiadványokban, részben a magyarországi és „határon túlra nevezett”, nem magyarországi kulturális sajtóban és a napilapokban jelentek meg (a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben, a Studia Universitatis Babeş-Bolyaiban, illetve A Hétben, az Igaz Szó-ban, a Korunkban, az UTUNK-ban, a Kelet-Nyugat-ban, a Váradban, a Hargitában, a Szabadságban). Ha ő maga nem gyűjtötte volna össze, nem kerülhetnének egymással és az olvasóval most dialógusba ezek a terjedelmesebb vagy „futó gondolatok”, hogy az esszé jelölő 18 századi magyar kifejezést használjam.

A 19. század vége irodalmi szerveződéseiről és annak 20. századi kutatásáról is ír: például Petelei leveleit ismertette vagy a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság publikált levelesládája kommentárjában. Ki gondolta volna, hogy ez alkalommal Jászai Mari vallomását is megismerjük? (A kolozsvári Barabás Ábel 1907-es, Petőfi c. kötetét köszönte éppen meg.)

„Petőfi Júliáját nem utálom többé, mert az ön szemével nézem. Igaza van. Oh, milyen igaza van: az az asszony boldoggá tette Petőfit, és ezért szeretnünk kell őt. Gyűlölni oly igen terhes és kényelmetlen, a gyűlölet sok nemes érzés helyét bitorolja a szívünkben, ezért olyan édes érzés megengesztelődni. Ezt a fölszabadulást köszönöm én már is az ön nagyszabású munkájának!” (421.l.)

Sokszor a jól megvilágított részletek szabadítanak fel a nagyobb összefüggések meglátására – fűzhetjük tovább a Barabás Ábel-hagyatékából előkerült levél gondolatmenetét.

A magyar irodalom kolozsvári egyetemi első előadóiról is értekeznek a professzor, mintegy saját helyzete előképeit keresve. A tanulmány 1999-ben jelent meg tanulmánykötetben, a romániai magyarnyelvű felsőoktatásra vonatkozó társadalmi vita közegében.

A keresztény vallás hitelménné vált témáit mint szépirodalmi művek jelentésteremtő elemeit határozza meg főként költők életművében: Szenci Molnár Albert zsol-tároskönyve című recenziójában illetőleg (a Rómában a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson 1996-ban elhangzott tanulmányában Arany, Tompa Mihály-, Vajda-, Madách-, Komjáthy-, Reviczky-alkotások alapján).

A harmadik rész alig több, mint félszáz lapnyi; erdélyi értelmiségiek arcképeit sor-jázza (többségük eredetileg a Kolozsvárt megjelenő Szabadság napilapban jelent meg). Mint a tudósarcképek az egykori gyulafehérvári püspöki palota emblémáiban vagy a főrangúak könyvtára belső faldíszein: itt (hogy néhányat említsünk) Mikó Imréről, Újfalvi Sándorról, Brassai Sámuelről, Gyarmathy Zsigánéről kapunk portrét, de a kevésbé ismer-tekéről is: Szász Gerőről, Kiss Ernőről, Csernátoni Gyuláról, Zilahi Kiss Béláról, Kovács Dezsőről, Farnos Dezsőről, aki Meltzl Hugo tanítványként a Petőfi-kutatásokat vitte to-vább (s akinek hagyatéka az enyedi Bethlen Gábor Református Kollégiumban található)... Ki tudta, hogy Jékey Aladár, a Bokkrétát kötöttem mezei virágból... nóta szerzője a Kolozs-vár melletti Szászfenesen született? Vagy hogy a népdalgyűjtő Sebesi Jób 1892-es versei kötetét „szeretete egész melegével” magának Erdélynek ajánlja? Anekdoták felelevenítése, könyvtárakban szendergő (hogy ne mondjam: porosodó) jó olvasnivalók emlegetése is megannyi felhívás a kíváncsiságát más irányba sugárzó jelennek, a reméljük, magyarul is olvasó jövőnek.

A negyedik szövegcsoport Adytól Tamásiig a 20. század nagy hatású magyar szer-zőiről szóló írásokat tartalmazza. Ady régi magyar olvasmányjaiból vezeti le a költő stílusának összetéveszthetetlen energiáit, Makkai Sándorral (a Magyar fa sorsa szerzőjé-vel) hivatkozik Ady magyarságtudatára, hangját Nagy László versbeszédében is hallja. Erdélyi hatását Reményik, Áprily, Tompa költészetében villantja föl, és emlékeztet az 1824-es zilahi és érmindszenti Ady-ünnepségek kultuszképző jelentőségére, Kuncz Aladár értékelő szövegére, Tessitori Nóra szavalóművészetének visszhangjaira, a vitákra és párt-fogásnak olyan formáira, mint az enyedi tanár, Áprily Lajos magatartása: tananyag-gá tette Adyt (hadd vessük közbe, hogy Magyarországon aztán Reményik Sándort tette tananyag-gá). Az új Ady-kötetek recenziói ürügyén Kozma Dezső új meg új észrevételeket fogalmaz meg: folyamatosan bővíti, árnyalja saját Ady-értelmezését.

Kosztolányi, Tóth Árpád évfordulós értékelések révén van jelen e könyvben. A 20. század első fele magyar prózája nem csak a Kozma Dezső által annyira kedvelt Krúdyról és Tamási Áronról szóló, elemző méltatások által van jelen a gyűjtemény e részében, külön tanulmányt kap itt Török Gyula, a korán elhunyt, nagy tehetség, *A porban, A zöldköves gyűrű* szerzője is (a regényre épülő, tévéfilmre is emlékeztet 1977-ből, Koltai Róberttel a főszerepben).

Sajátos önéletrajz olvasható ki Kozma Dezső írásai gyűjteményéből. Ha a lábjegy-zetekbe száműzött kijelentéseit összeolvassuk, kulturális események, konferenciák fárad-hatatlan utazó résztvevőjeként mutatkozik meg. Itt mutatnék rá a szerző egy sajátos je-gyére, az íróletrajzok iránti fogékonyságára. Voltaképpen virtuális világban él s élt ő, vissza- és visszatérve kedves szerzőihez, és azok szellemi társaságát a kevesek által ismert, de tehetséges értelmiségi (főként író és tanár) egyéniségekkel fáradhatatlanul gyarapítva. Rokonszenv és a jóvátétel naív vágya mozgatja ezt az irodalmi biográfust, mindenesetre

megállapítható, hogy a tragikus életutak, méltatlanságok és félelmetes sorsfordulatok, írójahálók elégikus homályba vonják az előttünk kikerekedő magyar irodalomtörténetet, amelynek belső tagolása (itt tanulmány-, esszé-, emlékező írás-, recenzió-határai által) egyre tünékenyebb; hiszen itt magának a klasszikus és modern magyar irodalomnak mint éltető levegőnek tételezése a fontos.

Kozma Dezső 80 éves. Nem olvasott hiába.

EGYED EMESE

KABÁN ANNAMÁRIA – MÓZES HUBA, **Reflexió és önreflexió Dsida Jenő költészetében.** Esszék, szövegtani megközelítések. Bíbor Kiadó. Miskolc, 2014. 123 lap.

A szerzőpáros Dsida Jenőről szóló tanulmányorozatának¹ ez a negyedik darabja. A Dsida-életmű avatott kutatói – a stilsztika és a szövegtan, illetőleg az irodalomtudomány és a verstan kiváló művelőiként – ezúttal mintegy húsz Dsida-versnek az elemzésére vállalkoznak, majd néhány, az életmű elmélyültebb megismerését szolgáló írás zárja a kötetet.

A könyv élén az önéletrajzi ciklusként is emlegetett versfüzérnek, a *Tükör előttnek* az elemzése áll, ez kiváló alkalmat nyújt a címben is kiemelt reflexió és önreflexió nyomon követésére. Ez a hat versből álló kompozíció voltaképpen emlékek füzére: emléktöredékeket villant fel a távolabbi és közelebbi múltból, képeket a halál utáni élet vízióiból, s ezeket a jelenre utaló gondolati reflexiók foglalják egységbe. A gyermekkori emlékek idézésének van ugyan egyfajta időrendje, de az elemző meggyőzően igazolja, hogy a kompozíció linearitását fölülmúlja az asszociativitás, s ez állandó idősí- és térváltást eredményez. Az élete végéhez közeledő költő számára mintha minden az örök jelen részévé válna: egységben látja és látatja mindazt, amit különben csak részekre bontva vagyunk képesek befogadni és megélni. Sőt a földi élet és a földön túli világ is egységbe rendeződik nála. Nemcsak az idő, hanem a tér is feloldódik a végtelenben: „A tárt kapukhoz fényösvény viszen./ a végtelennek nincsen messzesége./ S lágyan lebeg az üdvözült vízen/ a kék sziget, a némaság vidéke.”

A továbbiakban az elemzendő versek többnyire keletkezésük kronológiai rendjében követik egymást. Közöttük megkülönböztetett helyet foglalnak el a bibliai motívumokra épülő, a költő keresztény világképét tükröző alkotások (*Tizenkét éves, Evangélium, Kánai menyegző, Vidám kínálgatás keresztény lakomán, Út a Kálváriára*). Ezekben az elmélyült motívumelemzés, a módszerbeli iskolázottság és a friss szemléletmód figyelemre méltó észrevételekhez segíti a szerzőket. Az *Evangélium* című verset például méltán tekintik a tágabb biblikus összefüggést megidéző *Nagycsütörtök* előfutamának, hiszen benne a szenvedéstörténet evangéliumi ideje a versírás jelenével villan egybe, s ez a lírai alany életáldozatát Krisztus keresztáldozatához kapcsolja. A *Kánai menyegzőben* pedig Krisztus csodatetteinek a megjelenítése válik szövegszervező erővé. A vers zárata lényegét látató

¹ *Vers és lélek.* Dsida Jenő élete és költészete. Miskolc, 2007; *Textus és intertextus.* Szövegek világa a Dsida Jenő-i szövegvilágban. Miskolc, 2009; *Ó, múzsa, tedd, mi istened parancsa.* Dsida-versek és -fordítások. Miskolc, 2011.

képi megjelenítéssel utal arra, hogy Krisztus gondoskodik a násznépről: „Visszanézünk...– Minden asztal csupa friss hal, friss kenyér./ vizeskorsó bort zubogtat, bíborlángút, mint a vér.” Az asztalon látott kenyér és hal egy másik csodatettet is idéz: a kenyér- és hal-szaporítás csodáját. Ehhez társítja Dsida a kánai menyegző csodáját, amikor Jézus a vizet változtatja borra, sőt a záróhasonlat a borban már az utolsó vacsora áldozatát is láttatja, mikor Krisztus a kenyeret és a bort változtatja át saját testévé és vérévé. Jézus arról beszél Máriának, hogy még nem jött el az ő órája. Jézus órája a kereszthalál és a megdicsőülés, vagyis Isten szeretetének végleges kinyilatkoztatása, amelyet most anyja, Mária kedvéért előrehoz. A bibliai motívumok központi szerephez jutnak a legkülönfélébb tematikájú versekben. Az *Út a Kálváriához* például a fiatalon elveszített kedves fájó emlékét, a saját belső szenvedéstörténetét kapcsolja Krisztusnak a Golgotára vezető útjához. A vers balladai hangvétele, egész képvilága és a variációs ismétlődések funkciója egyértelműen sugallja, hogy a szerelmi emlék már-már begyógyuló, de újból és újból föltépődő, eleven sebe csak a krisztusi kereszttű stációihoz mérhető.

A szövegteni megközelítés dominanciája mellett a szerzők bőven merítenek a korszerű műelemzési módszerek tárházából, ám ezeket mindig az adott mű sajátosságainak megfelelően választják meg, s a versek esztétikai értelmezésének és értékelésének szolgálatába állítják. Kiváló példa erre a *Merre száll?* című vers megközelítése. A költemény a lent és fent ellentétére épül, úgy, hogy közben a természeti látvány és az emberi sors párhuzamát bontja ki. Fő szervező elve a *madár – dal – angyal* metaforasor. A madárként szárnyaló, a lelket magasba emelő dal a lélek kegyelmi állapotának szülötte, az alkotás épp olyan csoda, mint a mennyei fényességben tündöklő angyal. A befejezés („kinek lila szárnya ragyog./ kinek én csak az árnya vagyok”) egyszerre utal a madárra, a dalra és az angyalra, ebbe az azonosítási körbe vonva a vers alkotóját (sőt befogadóját) is, mintegy jelezve, hogy az ember képes a dal, a költészet szárnyán angyali, égi magasságokba emelkedni. Ez az üzenet pedig sajátos ars poeticává avatja a verset.

A kötetben mindvégig megkülönböztetett szerephez jutnak az egyes művek intertextuális kapcsolatai. Különösen izgalmas a költői szerepek és az önreflexió megjelenési formáit vizsgáló négy Dsida-versnek (*Harminc év közelében, Hálóing nélkül, Hulló hajszálak elégiája, Február, esti hat óra*) a párhuzamos elemzése. Ezekben a költő olyan kérdésekkel néz szembe, mint a fiatalság és az ember földi életének mulandósága, a teljes élet titka, a földi és a földön túli világ egybetartozása. Nem véletlen, hogy mind a négy versnek a zárzata a végtelenbe, a transzcendensbe nyit, és ez a földi dimenziót is bearányozza. Változatok hasonló témára ezek a versek, amelyekben átrendeződő önreflexív horizontok és nézőpontok nyílnak meg sajátos nyelvi-retorikai stratégiák érvényre juttatásával. A költő hol mély fájdalommal és együttérzéssel, hol szelíd szomorúsággal és mélabúval, hol felülemelkedő derűvel és játékosággal láttatja mindazt, ami az évek múlásával egyre inkább foglalkoztatja. A szerzők érdeme, hogy következetesen föltárják az elemzett költemények intertextuális kapcsolatait a Dsida életműben és a kortárs szerzők (főleg Kosztolányi és Tóth Árpád) verstermésében.

A munka értékét jelentős mértékben növeli az is, hogy a szerzők az elemzett műveket a magyar és az európai líra természetszerűen egybetartott távlatába igyekeznek beállítani. Ebből a szempontból figyelemre méltó az *Egy ógörög motívum és magyar változatai* című írás, amely a tücsök-motívumot követi nyomon Anakreóntól kezdve. A magyar költészetben Arany Jánostól Szabó Lőrincig a tücsök-motívum a boldogságnak vagy éppen a boldogság hiányának (Babits, Jékely) a lelkiállapotát idézi meg különböző változatokban.

Dsida *Nyáresti áhítata* az Arany János-i és a Reményik Sándor-i idillre utal vissza, s a társas lét bensőségét szélesebb összefüggésbe helyezi. Szabó Lőrinc Tücsökzenéjének 352. darabját vizsgálva pedig a szerző arra a következtetésre jut, hogy Szabó Lőrinc pantemizmus a jóval túlmutat önmagán, s a költői lényeg értékteremtő felmutatásában rokonságot mutat Dsidával.

A *Formaépítő zsoltárparafrázisok* című írás fontos irodalomtörténeti adalékul szolgál a Psalmus Hungaricus keletkezéséhez. Fodor Jolán visszaemlékezésére alapozva, miszerint az indítást Dsidának a „Babilonnak vizei mellett” Koudela-kompozíció adta, amellyel egy koncerten találkozott. Ennek az emlékidéző utalásnak a nyomán elindulva Mózes Hubának sikerült megszereznie a vokális zenemű három kéziratos lapját fénymásolatban (1. a Függelékben) a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltárából. Szövegelemzés alapján a szerző valószínűnek tartja, hogy a refrén alkalmazására valóban ez a zenemű sarkallhatta, és a versegészlet lezáró, többes szám első személyben megfogalmazott refrénvariáció ihletője is minden bizonnyal a Koudela Géza zeneműve lehetett.

Érdekes színnel gazdagítja a kötetet az a tanulmány, amely az egyetemes irodalom szerzőit, műveit, hőseit veszi számba Dsida műveiben. Ezek a nevek Dsida formaválasztásának forrásairól, hangulati sokszínűségéről árulkodnak, akárcsak azoknak a névjegyzéke, akiknek verseit fordítóként kimagasló tehetséggel tolmácsolta. A könyvet záró két írás Marosvásárhely (közelebről a Kemény Zsigmond Társaság) és Kolozsvár szerepét taglalja Dsida költői kibontakozásában.

Elismerés illeti a miskolci Bíbor Kiadót, hogy felismerte e kezdeményezés jelentőségét, s ezzel a tanulmány sorozattal lehetővé tette Dsida Jenő életművének elmélyültebb megismerését.

P. DOMBI ERZSÉBET

ÉJSZAKI KÁROLY, **Toll és körző.** Összegyűjtött művek. Bevezető tanulmánnyal ellátta, válogatta és sajtó alá rendezte Gaal György. Művelődés Egyesület. Kolozsvár, 2014. 351 lap.

Ezzel a jelképesnek tekinthető címmel látott napvilágot Gaal György újabb gyűjtésményes kötete a már csak inkább lexikonokban emlegetett mérnök-íróról: Éjszaki Károly pályájáról és szellemi örökségéről. Kolozsvár, Erdély múltját számos könyvében életre keltő irodalom- és művészettörténész búvárkodásának eredménye ez a kiadványa is.

Szentimrei Jenő szerint, ha valaki Éjszaki Károly életrajzát megírná (egyik vígjátéka alapján) ilyen címet adhatna könyvének: „Legöregebb és legpechesebb drámaíró a XIX. században.” (Szentimrei kérte meg Éjszaki a kalotaszegi Sztánán élő lányait, hogy gyűjtsék össze az írói hagyatékot.)

Némiképp valóban rendhagyó értelmiségi pálya a csaknem 90 évet élt (1818 – 1907) Éjszaki Károlyé. A Bakony vidéki Réden született elmagyarosodott német családban és a kolozsvári Házsongárdi temetőben nyugszik. Amikor sokan – írók, művészek, közéleti személyiségek – a fővárosban keresték a kibontakozás lehetőségeit, Éjszaki a vidéki életformát választotta. Pedig akkor már sikeres életpályára tekinthetett vissza: ismert vasúti mérnök, közéleti szereplő, színdarabjaival feltűnik a pesti színpadokon, a forradalom idején Csányi

László közlekedési miniszter elnöki titkárnak nevezte ki. A kötetben szereplő önéletrajzában írja erről az időszakról: „1848. évben a forradalommal a mérnöki munkák teljes szünete állott be. Munkához szokva, ennek hiányában, hogy tegyek valamit, tettem első irodalmi kísérletemet. Ez év derekán nyújtottam be a Nemzeti Színházhoz a *Szerelem és táborozás* című első vígjátékomat, mely el is fogadtatott, de színre nem kerülhetett [...] E darab végre a Budai Színkörben 1867-ben Molnár által látványossá alakítva került a színpadra.” Váradi Antal visszaemlékezése szerint első alkalommal a császári csapatok, majd Haynau pesti bevonulása miatt maradt el az előadás. Köztisztviselőként szakít időt irodalomra. Rangos lapokban, alkalmi kiadványokban jelennek meg különböző témájú írásai, tagja az Írók és Művészek Társaságának, alelnöke a Petőfi Társaságnak, közeli ismerősei közt van Jókai, Kemény, Szigligeti, Vas Gereben, Molnár György színházi rendező. A még börtönben keletkezett *Egy éj a Bastille-ban* című XIV. Lajos udvarában játszódó szerelmi történetére végül a cenzor rábólintott: „Ezt ugyan eljátszhatják akár a klastromban is” – olvasható az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött cenzúrázott példányon.

Az 1854 február 14-én Keleti műveként bemutatott vígjátéka (első előadott színműve) elsősorban erkölcsi szempontból nem tetszik a Pesti Napló névtelen bírálójának. Szerinte ugyanis minden poén „csak arra céloz, mit a szemérem mindig pirulva takar el”. Ugyanakkor elismeri, hogy a szereposztás elsőrendű, és azt is megemlíti, hogy a szerző „nagylelkűen az őt illető tiszteletdíjat a színházi nyugdíjintézetnek adományozta”. A Gaal György által felkutatott színházi beszámolók, fennmaradt plakátok, sűgőpéldányok tanúsága szerint a darabot később még előadták 1858 március 26-án a Kolozsvári Nemzeti Színházban is. Leggyakrabban emlegetett, ógörög környezetben játszódó verses drámája, *A cydoni alma* egy emlékalumban jelent meg 1855-ben, színpadon azonban csak 1867 november 27-én, a budai Népszínházban láthatta a színházjáró közönség – az Éjszaki színműveit felfedező Molnár György sikeres rendezésében. A legapróbb részletekre kiterjedő bevezető tanulmányában Gaal György okkal tartja szükségesnek emlékezetbe idézni az 1849 utáni időszak nyomasztó légkörét. „Ezekben az években ugyanis a cenzúra nagyon szigorúan bírálta el a darabok tartalmát, s a legkisebb politikai célzás, áthallás elég volt a darab tiltásához. Jókai és kortársai éppen ezért olyan ókori vagy távoli tájakra helyezték darabjaik színterét, ahol nem kellett félni a politikai áthallásoktól.” Ugyanakkor nem mulasztja el felhívni a figyelmet a „színi beszély” későbbi kiadásainak különbségeire, címilletve szövegváltozataira sem.

Éjszaki évek múlva az előadás hangulatát ilyenképpen idézi fel önéletrajzában „*A cydoni alma* rendes ünnepi darabbá vált. Első előadása alkalmával valóságos meglepetést és szenzációt okozott. A jelenvolt írók és nemzeti színházi tagok előadás után tömegben jöttek fel a színpadra gratulálni a szerzőnek. Szerdahelyi rögtön el is kérte a darabot a Nemzeti részére” A Pesti Nemzeti Színházban pár hónap múlva – felújítva – elő is adták. A szatirikus irodalom történetével foglalkozó Szalay Károly szerint (*Humor és szatíra Mikszáth korában*, Bp. 1977. 168.) nem olyan sikerrel, mint a bemutatón, és nem is tekinti a magyar romantikus történelmi vígjáték előzményének, miként azt sokat teszik. Rövid méltatásában azonban nem vonja kétségbe, hogy a századvég értelmiségi életformáját élő, művelt szerző „predesztinálva van arra, hogy a megerősödő városi réteg kifejezője legyen modern értelemben.” Gaal György tüzetes vizsgálódásaiból azt is megtudhatjuk, hogy a kolozsvári Állami Magyar Színház Dokumentációs Tárában őrzött színházi plakát szerint 1886-ban a Madách-műveket színre alkalmazó Ecsedi Kovács Gyula rendezésében az itteni Nemzeti Színház is színre vitte a darabot.

Éjszaki Károly az államvasutak főfelügyelőjeként 1880-ban Kolozsváron telepedik le, ahol hatékony részt vállal a század végén megújuló erdélyi köz-és művelődési törekvéseiben, főleg az Erdélyi Irodalmi Társaság, Erdélyi Múzeum Egyesület, Erdélyi Közművelődési Egyesület munkájában, írásai jelennek meg az országosan is ismert lapokban tagja a Mátyás-szobor felállításával foglalkozó bizottságnak A korszak jeles novellairója, a 80-as években Kolozsváron hírlapi iskolát teremtő lapszerkesztő Petelei István úgy ír róla, mint „egész emberről”. „...Önzetlensége, jósága és lelki nemessége által a régi Kolozsvár legjobb fiai közé tartozott” – emlékszik vissza Gyalui Farkas, a századforduló vidéki viszonyainak krónikása.

Talán szükségtelen mondanom, hogy sokat megtudunk Éjszaki Károly mérnöki (elsősorban az erdélyi vasúthálózat kiépítésében végzett) működéséről. Például azt, hogy a Kolozsvár és Nagyvárad közötti Sztána vasútállomásának ő volt az egyik tervezője, az itteni művésztelep kialakítója és egyik első lakója, akinek otthonában gyakran fordultak meg ismert személyiségek, írók, művészek. (A családi legenda szerint előfordult, hogy a sztánai állomáson még a gyorsvonat is megvárta.) Pályaválasztásának indítékait ő maga mondja el a már idézett önéletrajzában: „Mintegy 10 évig, név szerint 1848-tól 1858-ig voltam színi író, a Nép- vagy Nemzeti Színházban előadott műveim mind e korban készültek. [...] Legalább 15 színművet fejeztem be teljesen. [...] Az írásra alig fékezhető vággyal és ösztönnel bírtam, többel, mint mérnöki pályára, de végre is arra lettem utalva, hogy ez utóbbit űzzem. [...] Rendszeres, biztos életmódhoz voltam szokva egész életemben, ezt pedig a mérnöki pálya nekem megadta. [...] Maradtam mérnöknek.”

Gaal György pontos filológiai munkára valló, több mint háromszáz oldalt kitevő (képekkel színesített) kötete: sokrétű kutatómunkáról tanúskodó bevezető tanulmánya és az Éjszaki Károly hagyatékának elének tárt írásai szakmai felfedezésnek tekinthetők, egyúttal egy sokszínű korszak gyorsan változó világának eleven korrajzaiként is olvashatók.

KOZMA DEZSŐ

BENŐ ATTILA, **Kontaktusjelenségek az erdélyi magyar nyelvváltozatokban.** Erdélyi Múzeum-Egyesület. 2014, Kolozsvár. 156 lap

Az Erdélyi Múzeum Egyesület Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatában jelent meg Benő Attila hiánypótló könyve, az erdélyi magyar nyelvben, nyelvváltozatokban megmutató kontaktusjelenségek vizsgálatát összegző nyelvészeti szociolingvisztikai, kontaktológiai monográfia. A kötet bevezetőjében a szerző így mutatja be munkáját: „*Ebben a könyvemben az erdélyi magyar nyelvváltozatok kontaktusjelenségeit és azok szociolingvisztikai hátterét ismertetem monografikus jelleggel.*”

A vizsgálat tárgyát képező gazdag nyelvi korpusz – melyhez részben a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 2009-es, mintegy 4000 adatközlő kikérdezésével szerzett adataiból, részben pedig a rendelkezésére álló forrásokból: a Termini magyar nyelvi szótár és adatbázis anyagából, doktori, egyes fokozati, államvizsga dolgozatokból jutott a szerző – nemcsak a szűkebb értelemben vett történelmi Erdélyt, hanem az egész romániai magyar nyelvi térképet, vagyis Belső-Erdélyen kívül a Bánságot, Máramarost és a partiumi területeket is reprezentálja.

A vizsgálat célja az erdélyi magyar nyelvváltozatban megmutatkozó román nyelvi hatások elemzése, de a szerző kitér a szaknyelvekben, az informális internetes kommunikációban megjelenő angol eredetű kontaktusjelenségekre is. Hasonló témájú munkákkal összevetve Benő Attila kötete azért is egyedülálló az erdélyi szociolingvisztikai szakirodalomban, mert strukturális szempontú tanulmányozásnak veti alá a nyelvi kontaktusjelenségeket: morfológiai, szemantikai, szintaktikai elemzést végez.

Az első fejezet monografikus következetességgel tekinti át a román–magyar nyelvi érintkezés kutatástörténetét a legkorábbi, XVI. századi szótáraktól, a kölcsönzésekkel is foglalkozó tájszógyűjteményeken, a XIX–XX. századi vizsgálatokon át napjainkig; bemutatja a kolozsvári nyelvészeti iskola évszázados reprezentatív kutatási eredményeit.

A második fejezet a romániai magyar nyelvváltozat szociolingvisztikai helyzetének a demográfiai adatok tükrében való bemutatása, s ezzel összefüggésben a szerző tárgyalja romániai magyar nyelvű oktatás és a nyelvi jogok kérdését is. A szókölcsonzések, átvételek a hivatali, közigazgatási nyelvet érintik leginkább: a legelterjedtebb kölcsönelemek mintegy 50%-a a hivatali nyelvhasználatból kerül át a regionális köznyelvbe, ez főként a magyar nyelvű szakoktatás hiányával, illetőleg a nyelvi jogok alkalmazásának problematikuságával, nehézkességével magyarázható. A kontaktushelyzet bemutatásakor a kutatónak figyelembe kell vennie az érintkező közösségek demográfiai tényezőit, a gazdasági-társadalmi dominanciákat, a jogi státust, illetőleg a kétnyelvűség típusait, arányait.

A harmadik fejezet a kontaktusjelenségek tipológiáját mutatja be, és olyan szociolingvisztikai fogalmakat tisztáz, mint: kontaktus, interferencia, idegen szó, kölcsönzó, jövevényzó, tárgyalja a közvetlen, direkt, illetve a közvetett, indirekt kölcsönzés és hibridszerkezetek formáit. Külön alfejezet veszi számba a tulajdonnév-kölcsönzéseket, s ezen belül is a földrajzi és személyneveket, a betűszókölcsönzéseket, a tükörszókat, hiszen a nyelvi érintkezések e területeken is erőteljesen megnyilvánulnak. A könyv újszerű szemléletét bizonyítja, hogy Benő Attila foglalkozik a frazémakölcsönzések, vándorszólások, stíluskölcsonzések kérdésével is, és a témához tartozónak tekinti a visszakölcsönzés, és a hiperpurizmus jelenségét.

A kötet három nagy fejezete (IV, V, VI) az egyes regiszterek dimenzióiban megmutatkozó kölcsönzéstípusok részletes kifejtése, mégpedig igen gazdag példaanyag alapján, majd a VII. fejezet a lexikai kontaktuselemek meghonosodásának alaktani kérdéseit: népetimológia, behallás, szóelvonás, integrálódás, morfémacsere, a VIII. a jelentéstani tendenciákat, a IX. a mondattani kérdéseket: szórendi jelenségeket, vonzatkölcsönzéseket, az alany–állítmány szintjén végbemenő átvételeket, számbeli egyeztetési problémákat tárgyalja.

A kutatás egyik igen hangsúlyos következtetése, ahogy a szerző írja: „Az erdélyi magyar nyelvváltozat nem tekinthető egységesnek a kontaktusok szempontjából sem, hiszen a román hatás intenzitását tekintve legalább három helyzetet különítünk el: a legkisebb mértékű tömbhelyzetben (Székelyföldön, ahol a magyarok aránya 50% fölött van), a legerősebb szórványhelyzetben (Dél-Erdélyben és Közép-Erdélyben, ahol a magyarok aránya 15% alatti), 3. és közepesnek mondható átmeneti helyzetű régiókban (Maros, Kolozs, Bihar, Szatmár, ahol ez az arány 15–49% közötti). A regiszterek szempontjából pedig a hivatali és a szaknyelvi regiszterekben a legintenzívebb mind a közvetlen, mind a közvetett kontaktusjelenségek tekintetében [...]”

Benő Attila könyve hiánypótlónak tekinthető, amennyiben a kétnyelvűségkutatások eddigi eredményeihez ad hozzá új szemléletű vizsgálati eredményeket ezúttal a kontak-

tológia paradigmájában; tudományos munka, amely első sorban a szakmának szól, de gazdag példaanyaga révén élvezhető olvasmány lehet a laikusok számára is, hiszen rólunk, mindennapi nyelvünkről szól.

ERDÉLY JUDIT

SORBÁN ANGELLA, **Kisebbség és kétnyelvűség. A kétnyelvűség szociológiai aspektusai az oktatásban és a munkaerőpiacon.** A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 9. Sepsiszentgyörgy, 2014.

A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványsorozatának 9. köteteként jelent meg Sorbán Angella doktori értekezése: *Kisebbség és kétnyelvűség. A kétnyelvűség szociológiai aspektusai az oktatásban és a munkaerőpiacon* címmel. A kötet jól illeszkedik a kiadványsorozat eddigi köteteihez, amelyek az erdélyi magyar nyelvváltozatok és a kétnyelvűségi helyzet szociolingvisztikai kérdéseit elemzik.

A könyv a kétnyelvűséget szociológiai perspektívából mutatja be empirikus kutatások alapján. Szemléletmódjában megpróbál egyensúlyt teremteni a kisebbségi nyelvhasználat jellemzőit alakító társadalmi meghatározottságok, valamint az emberi magatartás dinamikája között. Így a vizsgálat és az elemzés módja egyaránt érinti a kétnyelvűség szociológiai, szociálpszichológia, valamint szimbolikus antropológiai kérdéseit.

A kötet elemzési anyaga kvalitatív kutatásokból származik. A szerző a mélyinterjú módszerével gyűjtött adatokat az oktatás tannyelvének a munkaerő-piaci nyelvhasználattal való összefüggéseinek feltárása céljából. A 2007-ben és 2008-ban zajló vizsgálat 14 erdélyi településre terjedt ki, és 50 pályatörténeti beszélgetést foglalt magában. A kötet elemzéseit olvasva, megállapíthatjuk, hogy a szerző számára az adatközlők nem pusztán adatközlők ebben a kutatásban, hanem emberek, akiknek a megnyilatkozásaik mögött személyes tapasztalatok, szakmai pályák és sorsok rajzolódnak ki. A kutatói szaktudás rendkívüli empátiával és szociális érzékenységgel társul az elemzésekben. Ez a magatartás az adatok feldolgozásában és a jelenségek értelmezésében egyaránt megmutatkozik.

A tannyelv választását meghatározó szociális tényezők között a szerző utal a tannyelv választás és a pályaválasztás társadalmi kényszereire, de a nyelvhasználat lehetőségeire, szabadságára is, amely kisebb-nagyobb mozgásteret mindig felkínál az egyénnek és a (kisebbségi) nyelvet használó közösségnek egyaránt.

Kiemelendő, hogy Sorbán Angella társadalomszerkezeti kontextusban tárgyalja az iskola- és pályaválasztás kisebbségi dilemmáit, a tannyelvi folytonosság következményeit, a munkaerő-piaci stratégiák nyelvvel összefüggő kérdéseit, az anyanyelv és az államnyelv presztízsét érintő vélekedéseket. A tannyelv (elsősorban az anyanyelven való tanulás) folytonosságának jelentőségét határozottan jelzi a szerző. Hogy ez ténylegesen mennyire meghatározó lehet a tanulási eredményessége és a továbbtanulás szempontjából, azt az újabb kétnyelvűségi és oktatási kutatások megerősítették, és egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy az oktatás nyelvének folytonossága a sikeres iskolai tanulás alapfeltételének tekinthető.

A könyv olyan fontos nyelvészeti kérdéseket érint, mint a nyelvi hiány, a nyelvi hátrány. Ezeket a nyelvi kompetenciához és társadalmi helyzethez kötődő jelenségeket a

kisebbségi kétnyelvűség kontextusában mutatja be a szerző, lévén, hogy a nyelvváltás az aktív kétnyelvűség szükségszerű velejárója, és számos kommunikációs szinten megnyilvánul. A nyelvi hiányt a szerző olyan jelenségként értelmezi, amelynek az adatközlők rendszerint tudatában vannak, ők maguk érzik, és gyakran jelzik a lexikai deficittel járó megnyilatkozásbeli bizonytalanságot („...hogymondják annak?” „...magyarul nem is tudom...”). Sorbán Angella könyvében hangsúlyozza, hogy a nyelvi hiány nem pusztán a közlési kompetencia kérdése, hanem emberjogi probléma is, amennyiben ez bizonyos esetekben megakadályozhatja a beszélőt abban, hogy általános emberi jogait gyakorolhassa. Másrészt a nyelvi hiánynak olyan kísérőjelenségei is vannak, mint a szűkszavúság, a „kívülálló póz”, a tájékozatlan szerepének eljátszása, amint ezt a szerző adatokkal is szemlélteti, jelezve, hogy végső soron ezek a védekezési stratégiák a személyiség méltóságát érintik.

A könyv interdiszciplináris jellegét erősíti, hogy a szerző szociálpszichológiai keretben is értelmezi a kétnyelvűséget: a mutatkozások és a rejtőzések jelenségek magatartásszervező stratégiaként is elemzi. A kognitív disszonancia, a belső ellentmondások feloldásának jelensége ismert a kognitív pszichológiában, Sorbán Angella azonban azt hangsúlyozza, az ismereti és attitűdbeli ellentmondások feloldásának eszközei legtöbbször nyelvi. Ilyen egyensúlyteremtő eljárások a magyarázkodások, a legitimációk, a világnézeti megnyilatkozások és maga a történetmesélés.

Igen szimpatikus és megalapozott az az álláspont, amely határozottan jelzi, hogy az oktatás felől nézve sem lehet a nyelvet, különösen az anyanyelvet pusztán az „érvényesülés” eszközének tekinteni. A szerző egyértelműen kimondja, hogy a nyelvnek ez a leegyszerűsítő, redukcionista szemlélete elrejtje a nyelv kulturális, szimbolikus és szociálpszichológiai vonatkozásait, amelyek meghatározó erejűek az erdélyi magyarok nyelvi attitűdjére, a nyelvi jogokra és a tannyelvválasztásra nézve. Hiszen a nyelv nemcsak eszköz, hanem társadalmi valóságot teremtő erő is, és ez nemcsak a hatalom nyelvére vonatkozatható, hiszen – ahogy a szerző írja – „minden nyelv valóságot teremt maga köré – ha választják, ha használják.”

BENŐ ATTILA

HÍREK

KÖSZÖNTÖM A KUTATÓ TANÁRT!

Kozma Dezső 80 éves

Kozma Dezső Középlakon, a ma Szilágy, korábban Kolozs megyei településen született, 1935 november 6-án. Szülőfalujában kezdte, majd Bánffyhunyadon folytatta tanulmányait; a középiskolát Kolozsváron végezte, egyetemi tanulmányait pedig a Bolyai Tudományegyetemen, ahol 1958-ban diplomázott. Fél évig a sepsiszentgyörgyi Székely Mikó Kollégiumban magyar nyelvet és irodalmat tanított. 1959-ben versenyvizsgával lett egyetemi oktató a Bolyai majd Babeş-Bolyai Tudományegyetemen. Szemináriumokat vezetett, 1971-ben lett a filológiai tudományok doktora. Adjunktusként (1972–80), docensként (1980–1994), 1994-től nyugdíjazásáig professzorként tanított. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem doktorátusvezetője, 2003 óta konzulens professzora, a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem tanára (2003-2006), dékánja, 70. életéve betöltése után 2013-ig vendégtanára. Egyetemi jegyzete (1978) könyv alakban is megjelent.

Hazai és külföldi konferenciákon tartott előadásai és egyéb kutatási eredményei a magyar irodalom 19–20. századi formáiról mintegy 300 tanulmányban, 16 bevezetővel, jegyzetekkel ellátott antológiában illetve szövegkiadásban és 22 önálló kötetben hozzáférhetőek. Szerkesztőségek munkatársaként dolgozott: a Román Filológiai Társaság Pro Didactica-, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Studia Universitatis Babeş-Bolyai-, a Román Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények című kiadványoknál. Több szakmai testület tagja, ezek közül itt a Madách Irodalmi Társaság, a Mikszáth Kálmán Társaság mellett a Magyar Irodalomtörténeti Társaságot, a MTA Köztisztületét, a Kolozsvári Akadémiai Bizottságot, az Erdélyi Múzeum-Egyesületet és a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaságot emeljük ki.

A középiskolai irodalomtanítás eredményességét szolgálta tankönyvszerzőként (1978, 1980), a magyar irodalom tantárgyverseny országos biztosaként, érettségi elnökként.

Munkásságáért több díjjal is kitüntették: Madách Imre díjat (2000) a Madách Imre Irodalmi Társaságtól, Mikszáth-órát (2012) a budapesti Mikszáth Kálmán Társaságtól, a Magyar Professzorok Világtanácsától Pro Universitate et Scientia kitüntetést (2003) és Fehér Dániel emlékérmét nyert. 1990-ben a Bihari Irodalmi Társaság, Debrecen Megyei Jogú Város és az MTA Nemzetközi Pályázatának díjával, 2014-ben a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetem Pro Universitate Partium díjával ismerte el teljesítményét.

Tudományos közleményei középpontjában a 19. századi próza (Mikszáth Kálmán, Petelei István) és a Madách-életmű áll, illetőleg a 19–20 század fordulójának költészete, főleg Ady Endréé. Vizsgálta Petőfi és Szendrey Júlia versekben is megjelenített kapcsolatát, a Petőfi-recepció alakulását Erdélyben. A 19. század második fele erdélyi sajtójának

kutatása mellett Erdély magyar tanár- és íróegyházaira is figyelmet fordított. Doktorátusvezetői munkája révén könyvek megszületését segítette elő és tehetségeket gondozott: Ile Erzsébetet (megvédett, Kozma Dezső által irányított disszertációja: *Arany János és a magyar irodalmi hagyományok a nagyszalontai Emlékmúzeumban található könyvei széljegyzeteinek tükrében*, 2009), Jancsó Miklóst (*Csiky Gergely drámái*), Antal Sándort (*Szemlélet- és stílusváltás a XIX. század végi rövidprózában* 2003), Kovács Leventét (*A marosvásárhelyi Székely színház története* 2004), Tar Gabriella Nórárt (*Gyermek a 18. századi Magyarország színpadjain*), Varga Ildikót (*A Kalevala magyar recepciója*), Szabó Leventét (*Gyulai Pál kritikai normái*), Berki Timeát (*A XIX. századi Erdély irodalmi kapcsolattörténetéből* 2010), Fábíán Évát (*Az én-tudat műfajmeghatározó szerepe. Identitásváltozatok a XIX. századvég magyar regényeiben*), Péntes Dregus Ágneszt (*Nézőpontok az 1848-49-es forradalomról és szabadságharcról. Az események és saját szerepek megjelenítése Jókai Mór életművében* 2013). Karsay Magdonát (*Péterfy Jenő irodalomszemlélete* 2004), Váradi Izabellát (*Szubjektív élmények József Attila lírai motívumaiban* 2004).

EGYED EMESE